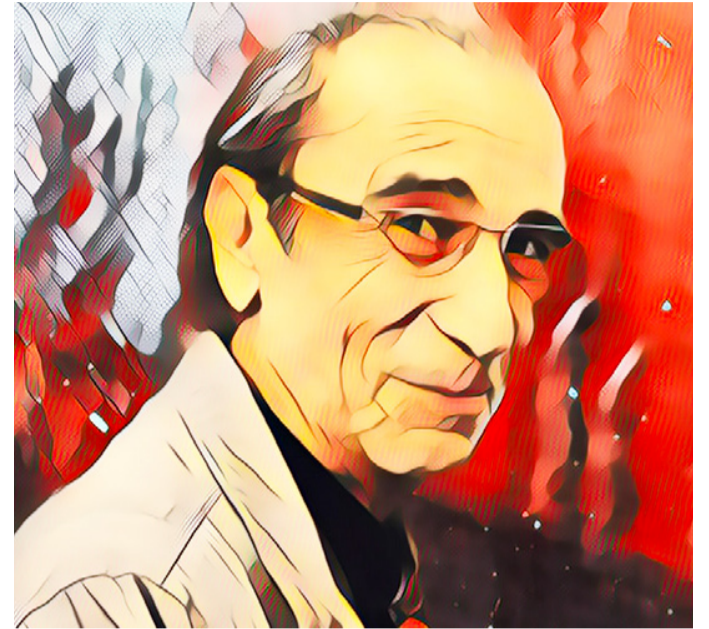

Kur ka datëlindjen një shkrimtar, sidomos kur e njeh dhe e do, të duket, mbase, se është dita e një kohe tjetër brenda kohës së të gjithëve, pikërisht ajo që u bë fjalë. Dhe më shumë akoma, jetë që janë edhe duke mos qenë. E kam fjalën për personazhet e librave.

Pak a shumë kështu po mendoja në paraditen e këtij 25 marsi, kur lexova që shkrimtari Zija Çela bënte 80 vjeç. Ia urova dhe unë nga larg, nga Chicago, SHBA, por dhe nga afër, nga zemra dhe i thosha se ndihesha sikur kisha uruar dhe letrat shqipe.

Ese e Visar Zhitit për Zija Çelën

KUR KA DATËLINDJEN NJË SHKRIMTAR

Sovraniteti i një shkrimtari jashtë rendi

Nga Shaban Sinani

(fq. 5)

Luan Rama:
hulumtues i shquar
i lidhjeve historike
dhe kulturore
franko-shqiptare

Nga Feride Papeka

(fq. 6)

80-vjetori i lindjes

për ty, Klara Kodra

Nga Floresha Dado

(fq. 6)

Klara, mikesha ime e vjetër, shoqja e mirë, gjithnjë e vëmendshme dhe e dashur ndaj meje, të dërgoj urimet dhe vlerësimin tim më të lartë! Para sa vitesh ne jemi shoqe të ngushta? Janë shumë, rreth 55 vjet. Kur unë, e sapodiplomuar, fillova punën në sektorin e Letërsisë të Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë, fshihja një pasiguri dhe dyshim për të ardhmen time shkencore. Të shihja ty, rezultatet që kishe arritur që në fillimet e karrierës sate të re shkencore, ndiqja informacionet letrare dhe kujtesën tënde të jashtëzakonshme...

SHËNIME MBI LIBRAT

Refleksione mbi trilogjinë
"Atje ku dielli lind dy herë", "Toena"

Jetësorja dhe imagjinaria e
shkrimtarit Namik Dokle

Nga Behar Gjoka

(fq. 10)

Refleksione mbi vëllimin "Kthimet" (Onufri, 2025)

Kthimi në moskohë: Rudolf
Marku dhe koha e poezisë

Nga Rei F. Hodo

(fq. 14)

Parathënie e librit dygjuhësh shqip-italisht,
Rrëfime / Confessione, të autorit Vehbi Miftari

Yllësi poetike
e një shkëlqimi të rrallë

Nga Michelangelo La Luna

(fq. 20)

Daniel Kehlmann në Tiranë dhe në Gjirokastrë

Romani "Lojë dritash"
i Daniel Kehlmann

Nga Anna Kove

(fq. 21)

Botim i ri nga Minerva

Marc Cuban: Si të fitoni
në sportin e biznesit

(fq. 5)

100-vjetori i lindjes së Nobelistit

Mattea Fo:

DARIO FO,
gjyshi im. Nga ai
mësova vlerën e
një buzëqeshjeje.

Nga Gilda Sciortino

(fq. 22)

BIBLIOTEKË

Lazër Stani

(fq. 11)

Franz Kafka dhe daja e tim eti

Preng Maca

(fq. 12)

Gjendje dashurie

Luerda C. Avdiaj

(fq. 13)

Nga dimri i një vije fryme

Valbona Quku

(fq. 15)

Fustani andrrimtar

Arben Bllaci

(fq. 16)

S'je më vetëm mall

Artur Spanjoli

(fq. 18)

Parisi rinor

Ibrahim Kadriu

(fq. 19)

Në pritje

Arben Meksi

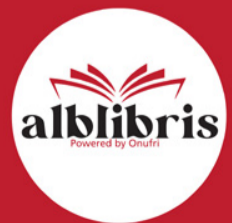
(fq. 24)

Karikatura e së shtunës

Libri shqip
në Amerikë

Dërgesa të shpejta e të sigurta
brenda SHBA-së

www.alblibris.al

Datëlindjet e shkrimtarëve ngërthejnë shumë datëlindje dhe si zanafilla të atyre që do të shkruhen, se dihet që jeta e tij përjeton dhe një mori jetësh të tjera me dashuritë dhe vuajtjet njerëzore. Humbjet në jetë janë ndryshe në letërsi, duke u shkruar shndërrohen në triumphe të brendshme, përvojë për të gjithë, në fund të fundit emocion estetik.

Po vazhdoja të përsiatja se e gjithë kjo ngjason si me një galeri të pafundme ekzistencash, edhe të atyre që do të vijnë, por që ishin në fantazinë e krijuesit bashkë me ata që janë...

Gjithsesi çdo datëlindje shkrimtari, sipas meje vjen befas, ose ka befasinë, ndërkohë është dhe e përditëshme si leximet, si të shkruarit, ngjan me një të kremte letërsie, ku ushton një zë që flet, më shumë se sa për vete, për të tjerët, posaçërisht për ata që nuk mundën, ose nuk diten si.

Shkrimtari ndërthur jo vetëm realitetin dhe ëndrrat, por dhe dy realitete, atë të letërsisë, irealin, me paralelen, realin, dhe shpesh është më i fortë dhe mbetet më i rëndësishëm se paralelja e tij - realiteti real.

Shkrimtari vazhdon të lindë edhe pas datëlindjes së tij. Ai rilind në çdo libër dhe bashkëjeton me çdo lexues.

Në fakt do desha të flisja për shkrimtarin Zija Çela dhe ndoshta për atë folë. Kam se ç'të kujtoj. Njohja është gjymshëkulllore.

ME BOTËN E TIJ, NË KUKËS:

Edhe në letrat shqipe ka autorë që tregojnë dhe të tjerë që krijojnë botë. Zija Çela i përket atyre që krijojnë botë. Ka një vepër që udhëton nëpër ndërjegjet njerëzore, nëpër shpresën dhe absurdin në kërkim të pandërprerë për kuptim dhe dinjitet.

Rrëfimi për atë nuk është i mjaftë. ai ndërton universin e vet, shpesh sfidon logjikën, por jo të vërtetën e brendshme.

Unë e njoha Zija Çelën, kur ishte diktaturë dhe Shqipëria e mbyllur dhe ai ishte shkrimtar, por i hapur si njeri dhe mik. Ishte koha kur fjala ishte dhe rrezik dhe dënueshe për të.

Me Zijain më njohu poeti kukësi, Agim Spahiu, me të cilin kishim qenë bashkë studentë në Shkodër dhe kur mua më emëruan mësues në Kukës, në një fshat shumë larg e vija fundjavave në qytet, "të shpëtoja të shtunat e mia", u miqësua edhe më, futesha në shtëpinë e tij si në poezinë e tij. Po kështu dhe me Zijain. Ai ishte shkodoran, por që jetonte dhe punonte në Kukës, e gjeta si gazetar, ndërkohë shihej si ndër tregimtarët më të mirë bashkëkohorë dhe botimet e tij priteshin me kërshëri.

Dhe në shtëpinë e tij, një apartament në katin e dytë në një pallat të ri në Kukësin e Ri, thërrisim nga poshtë: o Zijaaa!... dhe ai dilte në dritare: ejani lart, thoshte... unë kam gjetur atë ngrohtësi familjare dhe pjatën e ngrohtë të gjellës mbi tryezë, kur dimrat në Kukës ishin aq të ftohtë, si shteti, të acartë. Dhe Agimi dhe unë lexonim poezitë tona të reja, prisnim fjalën e tij. Edhe Zijai na lexonte tregimet e veta, pjesë nga romani që po shkruante. Meqënëse unë shkoja në Lushnjë në familjen time dhe, kur kthehesha, ndalja në Tiranë dhe patjetër në Lezhë, që e kisha bërë si Jeruzalemin tim, se do takoja poetët e dashur atje, Rudolfin dhe Ndocin dhe bashkë me të rejat prej andej, do të sillja dhe përkthime nga poetë të ndaluar si Baudelaire, Jevtushenko, Borges, etj, dhe i lexonim bashkë dhe prapë prisnim mendimin e Zijait.

U miqësua dhe me fëmijët e tij, Tanin dhe Rivën, të mrekullueshëm si dhe mami i tyre, që Zijai ashtu e thërriste si fëmijët.

Si shkrimtar i njohur tashmë, Zijai kishte makinë shkrimi, që s'gjendeshin për këdo dhe nuk jepeshin kollaj dhe, pa qenë të shtypura, dorëshkrimet nuk pranoheshin në Shtëpinë Botuese. Një ishte atëhere, ajo shtetërorja në Tiranë. Zijai na jepte makinën e shkrimit, e fusnim në një thes dhe shkonim në Kukësin

KUR KA DATËLINDJEN NJË SHKRIMTAR

- Ese për Zija Çelën, sipas meje -

Nga Visar Zhiti

Kur ka datëlindjen një shkrimtar, sidomos kur e njeh dhe e do, të duket, mbase, se është dita e një kohë tjetër brenda kohës së të gjithëve, pikërisht ajo që u bë fjalë. Dhe më shumë akoma, jetë që janë edhe duke mos qenë. E kam fjalën për personazhet e librave.

Pak a shumë kështu po mendoja në paraditen e këtij 25 marsi, kur lexova që shkrimtari Zija Çela bënte 80 vjeç. Ia urova dhe unë nga larg, nga Chicago, SHBA, por dhe nga afër, nga zemra dhe i thosha se ndjehesha sikur kisha uruar dhe letrat shqipe.

e Vjetër, që ende nuk ishte mbytur i gjithë, në shtëpinë përdhese të Agimit. Unë s'dija të shtypja, Agimi po, ishte mjeshtër, ia diktoja poezitë dhe ai daktilografonte për gjithë natën deri në mëngjes, se pastaj do iknim në punë. Po ndalja të pija dhe një kafe me Zijain. Dhe ai shqetësohej që poezitë e mia nuk i pranonte atje, në qendër... Dhe nuk do të mbytej vetëm Kukësi... Titanik... Apokalips...

Zija Çela shpërngulet në Tiranë, do ia ndjenim mungesën, por gëzoheshim që kishte ikur për më mirë, lart e më lart, - uronim. E caktuan në revistën letrare "Nëntori", na priste shënd e verë dhe atje. Na kishte marrë dhe në shtëpi, na lexonte nga tregimet e tij dhe qëllonte të na pyeste për titullin, si t'ia vinte?

ROMANI I PARË I ZIJAIT, NË BURG:

Kur mua më arrestuan në mes të qytetit në Kukës, në mesditë dhe me pranga në duar

më mbyllën në qeli dhe ashtu të lidhur mes të bërtiturave netëve, hetuesi më pyeste për poezitë e mia, pse shkruaja... dhe më kërkonte për shokët, ç'njihja e ç'nuk njihja, dhe për Zija Çelën, për miqësinë me të, për bisedat. Trego!...

Zoti më dha forca të qëndroj, ta përballoj të keqen, por dhe miqtë, kujtimi i tyre, se duke i dashur dhe çmuar, i thosha vetes që dhe ata kështu do të bënin me mua, s'do më tradhtonin. Shumëçka e kam shkruar në burgologjitë e mia më pas, por po sjell pjesëza nga "Rrugët e ferrit", ku kam për Zijain:

"...punonte në gazetën lokale, "Kukësi i Ri", ku kisha botuar dhe unë poezi të nxënëseve të mi dhe ndonjë reportazh për sukseset e klasës punëore, arritjet. Pastaj Zijai kaloi në Radio-Kukësi. Më kishin thënë se dikur, në Kukësin e Vjetër, kur jepeshin lajmet, dëgjohej dhe lehja e qenit të lagjes. Qeshnim me të madhe, Zijai qeshte dhe për ato që i tregoja, ma lër se do ta shkruaj unë, më thoshte..."

Një ditë i thashë Tanit, djalit të Zijait, ishte i vogël fare, se kush kishte shkruar më shumë libra, babi apo Skënderbeu? Më pa me sytë e ëmbël fëmijorë dhe po mëdyshej si në një kolovajzë, të thoshte babi, po Skënderbeu që kishte luftuar me shpatë dhe ishte Heroi Kombëtar? Po dhe Skënderbeu s'thoshte dot, se babin e donte shumë.

Njësoj kanë shkruar, - më tha i lehtësuar.

[...]

Po prisja me ankth.... Hetuesi përsëdyte pyetjet qëllimisht, në do të ishin të njëjta përgjigjet e mia. Prapë pyeste, përsëri papritur, pa besim dhe përplaste pëllëmbët. I poshtë! Makina e shkrimit kërcëllinte dhëmbët. Nga goja binin shkronja metalike. Dhe hidhej në një tjetër çështje për të më kapur në befasi. Unë përqendroheshja me tepri, si ai që kërkon të shquajë në mjegull, nëpër gjumë - ku është gjumi im? - në qeli, edhe minjtë flenë... edhe frika...

- Po Zija Çela në romanin e tij pse i ka vënë personazhit kryesor emrin tënd? Dhe e ka pozitiv!

- Ç'të them? S'e di, sekretet e shkrimtarit, laboratorit të tij, - thashë i dëshpëruar.

- Hë, për sekretet interesohemi ne, fol, pra! - kërcëu hetuesi.

- Jo, jo, janë sekrete tjetërllor, të mjeshtërisë, të pashpjegueshme nga të tjerët, as nga ata vetë, ndoshta.

- Nga kush?

- Nga shkrimtarët.

- Por jo nga ne. Vazhdo! Emrin tënd, të kam pyetur, tëndin, pse ia ka vënë protagonistit në romanin e tij? Pse?

- Rastësi, nuk e di, jo. S'kam përgjigje tjetër. - Por unë e dija, s'ishte ashtu, ishte mirënjohja. Zijai në romanin e tij të parë përdori jo veç emrin, por edhe bëma të miat, ç'i kisha treguar. Ndërsa romani u fut në shtyp, unë në qeli. Diçka prej meje kështu paskësh mbetur e paarrestueshme.

- Kurse ti në ditarin tënd ke shkruar, - vazhdoi i sigurt hetuesi (ah, ç'do të kem shkruar, si nuk e dogja!) - se i ke thënë Zija Çelës, kur erdhi në fshat tek ti e ndejti disa ditë, se rruga u bllokua nga bora e romantizma të tjera, pra i ke thënë Zijait që, ë, ë, ë, - po shfletonte nëpër ditar, - se realiteti është si këpuca, i ngushtë dhe i vjetër, kurse këmba, këmba e dëshirave, e ëndrrave është rritur... Ju qofshi që e dini se kanë këmbë ëndrrat dhe dëshirat! - shtoi kotnasikoti hetuesi, duke m'i ngulur sytë me përçmim nga lart poshtë, që, me siguri, po të kërkoi nëpër trup, do të gjeja dy njolla të vogla lëvizëse. - Ajo këpuce nuk nxë më, - thua ti, - është përgjakur këmba e ëndrrave, e dëshirave. Tani dua të di patjetër ç'të tha Zija Çela, në ditar mungon përgjigja e tij. (Shpëtoja! - desh thirra me zë. S'kisha gabuar, kam qenë i kujdesshëm me të tjerët...)

- Unë ju kam thënë, zoti hetues, në ditar krijoja, shpikja, për t'i pasur për më vonë...

- Kur, ë? Kur të përmysej pushteti popullor? - gjëmoi i nervozuar vërtet hetuesi.

- Jo, kur unë të bëja ndonjë libër...
 - Ti libër, ti, armiku? Kurrë! E kush të linte ty? Pse jemi ne? - turfullonte duke ardhur rrotull meje si një i shkalluar. Kisha parë një të tillë që vinte rrotull një shatërvani të tharë e s'kuptohej ç'kërkonte, arsyet pse s'kishte ujë apo çfarë? - Libër ti?... Ti do të shtysh vagonë atje... - dhe bëri me dorë larg, si për të treguar vendin ku do të më degdisnin, në një Golgotá të re. - Je i fortë, s'të zgjodhëm kot. Atje të punosh!...

SPAÇ:

- Ja, arritëm, biblioteka. Shihe! - U afrova te dritarja me hekura dhe pashë brenda në gjysmëerrësirë. Raftet shtrebanikë dhe mure me gjak të përtharë. Jo, ishin të kuqerremtë... veprat e diktatorit.- Prandaj të burgosurit s'vijnë... - po më thoshte Bajo.

- Eh, të zë gjaku këtu! - shtova unë, - biblioteka më e poshtër në botë, e fundit...

- Po biblioteka e parë në botë? - shpotiti Bajo.

- Është... e sumerëve. Gjithë ato rrasa guri për Gilgameshin e pafat...

Por aty Bajo mori për mua romanin "Një verë pa lamtumirë", ç'e papritur! I kisha treguar se në hetuesi më kishin pyetur që pse persoanzhi kryesor kishte emrin tim, ë? S'gjendej emër tjetër?

Zija Çela këtë libër e shkruante në kohën e miqësisë me mua në Kukës. Madje i dhashë dhe ca shënime dhe prisja me padurim si do të ishin shndërruar në pjesë romani. Me ç'avull magjik e lëngje do të që bërë balsamimi i ngjarjeve e pastaj ringjallja? Jeta, sado e rëndomtë qoftë, sidomos kur është e jotja, si bëhet roman te një tjetër?... Dhe e gjej librin në burg. E lexova shpejt e shpejt, me dhëmshuri të dyfishtë, me goditje të forta zemre. Sikur më kishte ardhur në takim vetja ime e dikurshme. Ika nga shtrati dhe vazhdova të shkallët e tunelit. Atje sipër, mes njerëzve të tjerë, unë kisha lënë diçka, që nuk e kanë zbritur dot të tërën në burg, me atë përkuaqe të fytirës sa herë emocionohesha. Po ajo dera e hapur përgjysmë, ku nuk hyra dot? Pa lamtumirë vërtet...

* * *

Kur unë dola nga burgu dhe do të shembej Muri i Berlinit e do të binte perandoria komuniste dhe diktatura në Shqipërinë tonë, Zijai do më tregonte se pikërisht për atë roman, që pse kisha qenë personazh unë, në Kukës ishin alarmuar, kishin dërguar letra në Tiranë, ishin bërë mbledhje pas mbledhjes, me ditë, të ashpra, të frikshme, po dënohesha dhe si dytësor i vetes, i krijuar nga një tjetër, u shty dhe botimi, po gjithsesi Zijai diti të më shpëtojë si personazh, etj, etj.

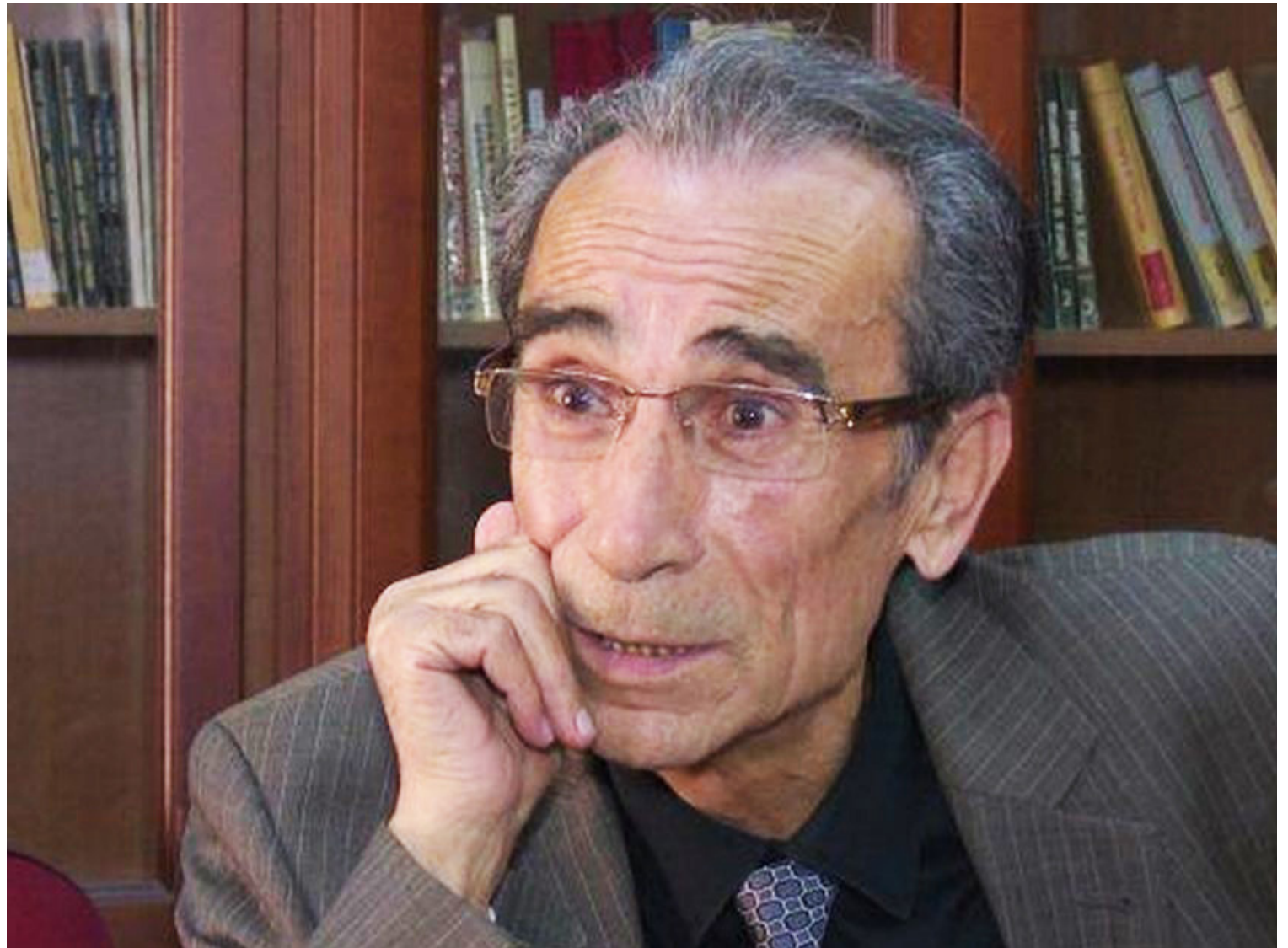
Qeshja mallëngjyeshëm. U isha kthyer miqësive, atje ku ishin këpur. Ndërsa punoja si gazetar në gazetën e parë opozitare, "RD", librin tim të parë me poezi pas burgut do ia çoja Zija Çelës, ai drejtonte tashmë shtëpinë botuese të Lidhjes, por s'kishte letër.

Pas ndryshimeve politike në Shqipëri, shkrimtaria e Zija Çelës nuk humbi nga letërsia e tij, përkundrazi, fitoi më intensitet dhe një dimension të ri, duke kërkuar të pasqyrojë tranzicionin, çorientimin dhe shpesh zhgënjimin e një shoqërie që kërkonte të rilindte, - kështu mendoja. Ai mbeti besnik ndaj vetes, duke mos iu nënshtruar modave letrare, por duke ndjekur një vijë të brendshme krijuese që do ta dallonte qartë nga të tjerët...

ME ZIJAIN PËR BUZZATIN DHE SABATON:

...shkova në Itali për një specializim një vjeçar gazetarie në redaksitë e tre gazetave të mëdha italiane në Milano dhe i kisha mundësitë të telefonoja prej andej këdo e në çdo vend.

Zijanë e kërkoja shpesh dhe ai merrte karriken, - kështu më thoshte, - dhe ulej në

mesoren e shtëpisë së tij, ku ishte telefonin se e dinte që biseda do zgjaste e do zgjaste, edhe mbi një orë, dy...

Mora vesh se kishin planifikuar të botonin shkrimtarin që e donim aq shumë, Dino Buzzati. Zijai bashkë me Tanin e tij kishin bërë përkthime të shkëlqyera. Donin romanin "Shkretëtira e Tartarëve". Ua nisa jo vetëm në italisht, por edhe në frengjisht, me autograf të gruas së Buzzati-t, zonjës Almerina, me të cilën isha njohur. U gjeta dhe tregimin e bukur "Gruaja me flatra", që u bë titulli i përmbledhjes që botuan me pashënie timen, një intervistë me Almerinën për Buzzati-n.

Unë shkruajta dhe për përkthimin magjstral të Dritan Çelës të romanit "Shkretëtira e Tartarëve" dhe Almerina e vuri librin shqip e ngazëllyer në një nga raftet e bibliotekës së Dinos së saj, ku ishin dhe në shum;e gjuh;e të tjera...

Kur u ktheva, libri im me poezi, "Kujtesa e ajrit", doli nën kujdesin e Zija Çelës, madje shtova dhe dy cikle, poezi nga të burgut dhe nga më të rejtat, nga Italia dhe Austria. Në kopertinë vendosëm një pikturë të Mastro Ibrahim Kodrës, me leje të tij, ndërsa në kopertinën e pasme Zijai zgjodhi dy thënie nga recensat, një e Bujar Xhaferrit dhe tjera e Rudolf Markut, miq dhe të tij, të shkruara me aq dashuri, ndërsa në vend të pashënies vuri një letër, që ma dërgonte Kadareja.

Lexoja çdo libër të ri që dilte nga Zijai, flisja dhe në përrurimet e tyre...

Letërsia e tij shpesh cilësohet si një formë e realizmit të përzier me elemente të absurdit dhe groteskut, duke përsjellë ndër mend jehona kafkiane, buzzatiane më shumë mendoja, pa humbur kurrë rrënjët shqiptare. Personazhet e Çelës do të ishin njerëz të zakonshëm, të vendosur në rrethana të zakonshme dhe të jashtëzakonshme, ku kufiri mes normales dhe së çuditshmes shpërbëhej. Ata jetojnë në një botë ku ligjet e arsyes shpesh dështojnë dhe ku e vërteta shfaqet në mënyra të tërthorta, etj, etj.

Në Tiranë vjen shkrimtari argjentinas Ernesto Sabato, njihej fama e tij, por ende jo vepra. E shoqëronte dhe e përkthente shkrimtarja Mira Mexsi. Krahas çmimit "Kadare" që do t'i jepej, pengu i tij kishte qenë të shihte malet e Shqipërisë, sepse gjyshja e

Sabatos ishte arbëreshe nga Italia e jugut dhe unë i solla një grusht dhë nga fshati i nënës së tij, që e preku së tepërmi, ndërsa Zija Çela në bisedën me atë i tregoi një fletore, ku kishte kopjuar pjesë nga një roman i tij, "Abadano, engjëlli i skëterrës", botim i Prishtinës, nga ata që futeshin fshehurazi në Shqipëri nga Jugosllavia e atëhershme.

Dhe Ernesto Sabato në kujtimet e tij, në librin "Para fundit" këto dy episode i bashkon te një person, ai që i solli dheun, kishte kopjuar dhe tekst të tij që në burg e kishin ndihmuar shpirtërisht, etj, etj. Harroi, s'e mbante mend mirë, moshë e thyer? Mbase, por unë besoj se ishte trill shkrimtari, s'kishte rëndësi mbase aq shumë, ne ishim shqiptari, që e pritëm, kaq, mjaftonte.

A ka Zija Çela diçka nga Sabato? Përveçse adhurimit? Edhe Sabato kishte humbur djalin e tij... dhe...

LETËRKËMBIM

- copa mesazhesh -

Zijai botoi librin tronditës "Për dashurinë shkruhet pas vdekjes"... Ishte për Dritanin, 'përkthyesin me flatra' siç e quajtëm dhe ashtu iku në Qiell...

Takimet tona u rralluan, edhe prej punëve larg, por jo se pakësoi praninë për mua, edhe ashtu shpirtërisht. Dhe shkruaheshim... rrallë dhe gjatë... për librat:

I dashur Zija,

pashë që keni nxjerrë një libër te ri me tregime, i bindur që keni rrëfyer si përherë kohë dhe kumte njerëzore, kumte dhe shpirt!...

Të mira librit dhe Autorit!

Perqafime,

Visar

Sent from my iPhone

On Jun 5, at 7:22 AM...

Visar, mik i shtrenjtë!

E marr me mend si ndihesh. Nuk më punon goja me e zgjate këtë temë. Vetëm një gjë ta dish, megjithëse kane kaluar me shume se 12 vjet qysh atehere, une i kryej te gjitha detyrimet, por nuk ndiej me gezim ne jete.

Ne korrik behet viti qe jam ne Facebook. Ma hapi ne Itali bashkeshortja e Tani, kur ishim atje, qe te mund te komunikojme me nipin. E kështu vazhdoi pastaj... Here-here hedh ndonje

nga tregimet a bej ndonje status te shkurte [...]

Tashme ne Facebook kam shume e shume lexues, te cilet edhe me shkruajne vazhdimisht.

Visar, mik i hershem e vella i dhembjes, te perqafoj perzemersisht e me mall.

...Libri "Pergjigje dashurise" me ka prekur ne vetvete dhe me erdhi shume keq qe s'isha dot ne perurim, nderkaq mezi pres qe ta shoh, se e di, cdo gjë qe ben Ti, por gjithcka qe del me Tanin dhe per Tanin, jo vetem qe eshte e dhimbeshme, me mesazhe te shenjta, gjithë shpirt dhe drite si ai vete...

...duke Ju deshruar vetem te mira, po Ju nis nje ftese, hapet ekspozita e Atjonit, date 18 dhjetor, te premten, ora 17.30, ne Universitetin Polis, nen kujdesin e Profesor Gezim Qendros.

I mirepritur si perhere,

...Vetem sot, kur arrita te dal nga shtepia, po e lexoj ftesen qe me ke derguar. Por ajo ka ardhur tek une ne kohen e duhur, ka ardhur te zemra ime, ku Atjoni eshte bashke me Tanin. Nuk po me ndahen dhimbjet pergjate jetes. Pak para operacionit, nderroi jete im vella, Zuku, qe ekziston me emrin real te novela ime Ylli i Plakave. Kemi gene kater vellezer, tash jam pa vella. Por ndoshta edhe vellezerit eshte thene qe njeriu t'i ndjeje te miqte...

I dashur Zija,

...Roman i shkëlqyer, fantastik, i vërtetë, duket sikur nuk është i shkruar, por i folur, sepse ka zë, zëra, polifoni, dëgjohet i gjithi dhe ka muzg gjithandej, një trishtim i pa mëshirshëm deri në zhveshje të çdo ndiesie, si i pa treguar, romanet e mëdhenj nuk tregohen dot, por si i ndodhur, ndodh në çastin që po e lexon dhe trishtimi lojçak si i futur dhe tek sendet, edhe nën tokë, rrënjë, ujë që kthehet nga doli, gjak që e pi terri.

Ndoshta është romani yt më i mirë, që do të thotë ndër më të mirët që mund të lexojmë, ku nuk ka ndarje midis autorit dhe lexuesit, as kufij midis jetës, vdekjes dhe fletës së librit, ekzistojnë bashkë si 3 dhomat e një shtëpie pa mure, edhe me veten personazh, me autorin personazh, zemra e të cilit plas nga çdo kraharor dhe e mbush qiellin me cifta të yllta, të zeza. Një mori emrash njerëzish dhe rrugësh,

që ngjisin natyrshëm, besueshëm, me bëma ku absurdi është tmerrësisht i vërtetë dhe e vërteta qesharakërisht absurde, të cilat veshin realen dyfish.

S'kam ç'shtoj me ç'kanë thënë në hyrje ata tre moskietierë të njohur të artit dhe miqësisë, i përgëzoj si lexues, vetëm se do të doja të shtoja se sikur më duket që mbase "Apokalipsi sipas Shën Tiranës" e ndan letërsinë shqipe më dysh, para dhe pas Apokalipsit tënd, me romane të shkruara para tij, domethënë me kronika letrare, të famshme a të pafamshme nuk ka rëndësi dhe me romane pas Apokalipsit tënd, që, duke filluar me atë vetë, (do të) prijnë romanin si të tillë, krijim që nuk ka nevojë për realitetin, e rishpik atë, as për ideologjitë, sidomos për këto, por i mjafton Est-Etika e vet

e zyrtë, që ndër të tjera na rrëfen se e madhja është tek e vogla, e vogla është tek e madhja, ku çasti është tek (pa)vdekësia dhe (pa)vdekësia është tek çasti, ku shkronjat janë transformim i formave të molekulave të qënies, me kodin e jetës brenda. Dhe ky është gëZIm...

Ndoshta një përqaftim imi do të thoshte më shumë se sa unë...

Gjithë keto kohe kam qene me ty... Gje qe e beri me se miri libri Yt.

Imbarova te dy... Pergjigje dashurise eshte nje vazhdim i dhimbshem dhe nje shembull i miqesise se vertete, qe dukej e harruar, por ajo ka damken e se gjithmontes, teksa njerezit i bashkon puna e bukur, edhe kur jane ketu dhe kur atje,

Onufri

pertej, duke bere me te mire vete idene e punes, te jetes dhe te vdekjes... Eshte drita e Tanit, qe rrjedh si nje ujëvare, ia degjon gumezhimen, por te duket sikur s'e sheh ku eshte tani, po eshte neperkudo, me te gjithë ne, si te gjithë ne.

Goja e Botes duket sikur nuk lexohet, por perjetohet, sepse nuk ka ndonje kufi mes jetes se perditeshme dhe rrefimit Tend. E perditeshmja eshte bere lexim dhe e lexuara eshte bere jete. Ti kalon lehtesisht nga rruga dhe futesh ne nje nga kapitujt e romanit Tend, po aq i vertete, duke zbratur nje si trishtim gati talles, duke mos u tallur me asgje, por gjithckaja si nje asgje nuk duhet lenë te tallet me ne. Kaq. Po ajo tallet dhe Ti e tregon si nje tregjedi me madheshti te permbysur, ose madheshti minus, nese mund ta shpikim kete term. Ne, hamleterit qe bejme ham... Keto pak

a shume te shkruaja ne letren e humbur... Bota ka nje goje keshtu, si nje shpelle dhe Ti u fute brenda ne te dhe more nje sy gjume ne nje dyshek aty, ishte gjuha. Dhe delirin e atij vendose te na i tregosh me mire se nje enderr. Shprike qytetin tend, coperlove veten neper ata njerezit e saj, krijoje nje realitet, qe per dreq, persedyt tepke kete tonin, te te gjithëve. Dhe hamleti yt sikur thote: kjo bote u çthur o prapsi, o dreq, qe une paskam lindur qe ta bej me keq. Me keq po e bejne ata qe kujtojne se po e bejne me mire. Romanet jane nje e keqe per mire, Zija i dashur, keshtu te thosha. Dhe Ti je bere Zedhenes i Gojes se Botes...

Thjesht, ne vend te perqafimit, do Zoti mberrinje keto fjale dhe nuk marrin udhen e te meparshmeve,
Visar

PO MARKEZI, SI THUA, ZIJA?

Bashkë me kritikun Ali Aliu, Zija Çela me shkrimtarët Mehmet Kraja dhe Rudolf Marku, sikur krijuan një si shoqëri a gati grupim letrar, me nderim dhe respekt për veprat e reja të njëri-tjetrit, i lexonin pa u botuar dhe shkruanin, dukuri e rrallë tek ne, kështu më dukej, ku mungon ndjeshëm dashuria për punën e tjetrit, madje dhe mirëkuptimi... por shpotira dhe sharje pas krahëve...

Po unë këto shënime të mia desha t'i mbyll me Gabriel Garcia Márquez, i shkruajta shpresjt e shpejt, se thashë që në fillim, datëlindjen e shkrimtarit janë të befta, por dhe të shpeshta, njëri dhe ka disa në vit...

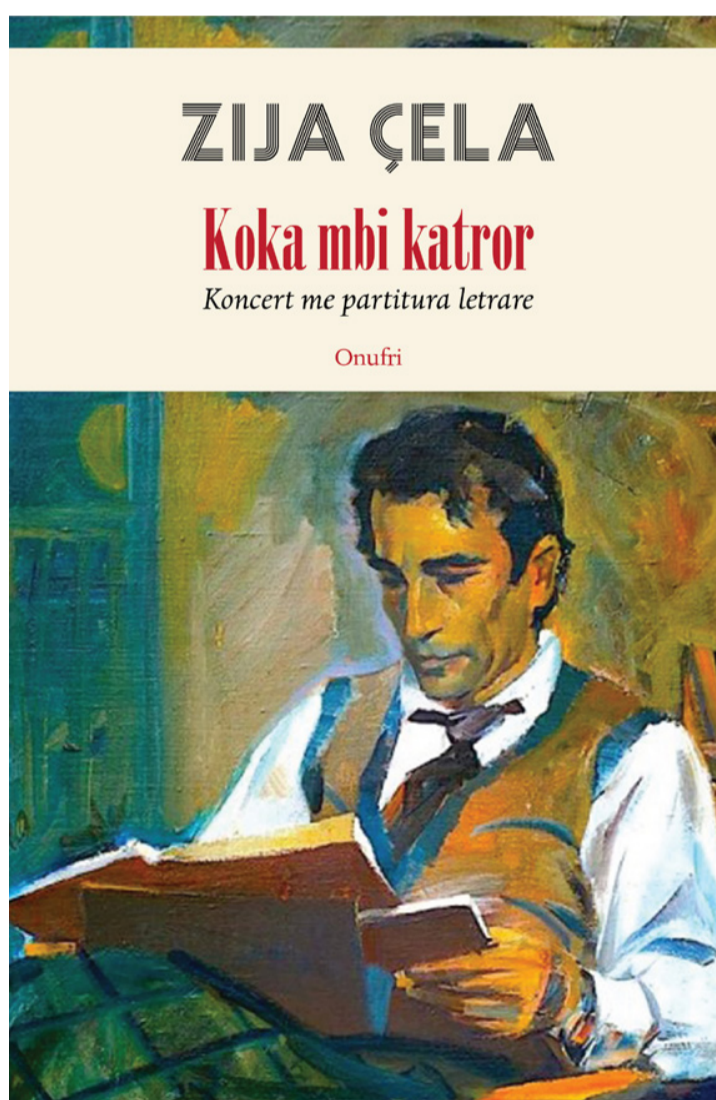
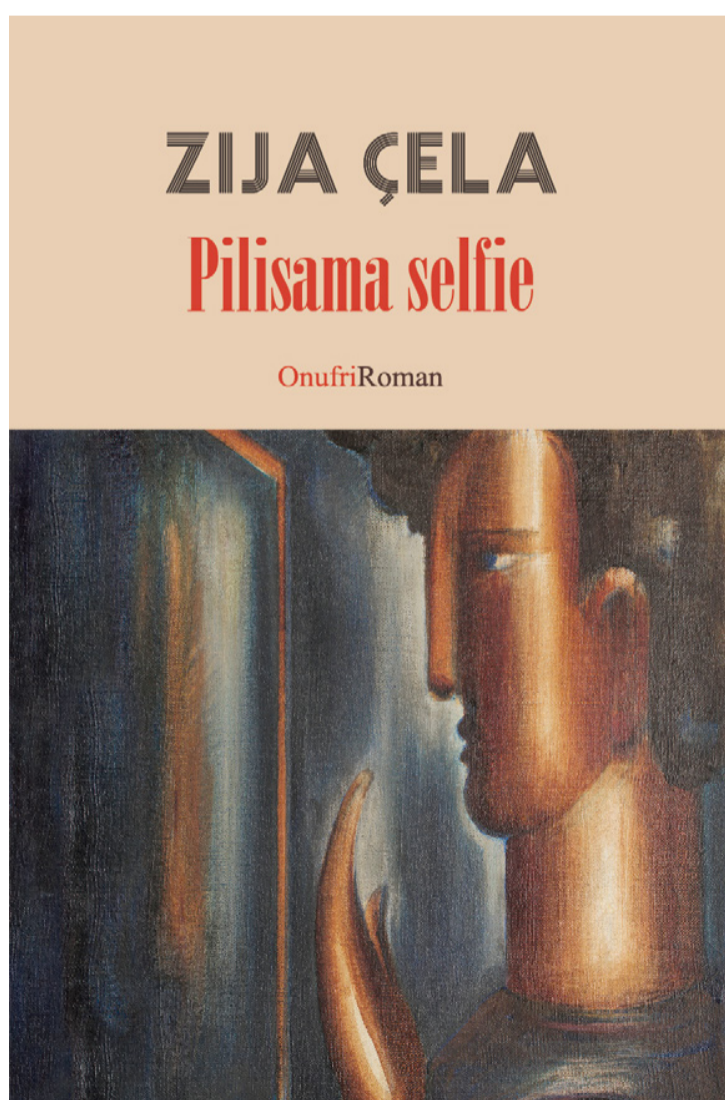
Qeshja me vete kur kujtoja dikur një takim të çuditshëm. Ishim me poetin Ali Podrimja, e kishim venë në mes Zijai dhe unë dhe rruga na çoi pa dashje para selisë së PD. Jo se kishim pirë shumë, por s'e dinim ku po shkonim. Vemi të takojmë Berishën, tha Podrimja. Po si kështu, pa e lajmëruar më parë, pyeta unë? Mos kini dert, ngulmoi Podrimja, vij/më nga Prishtina, jam... dhe Berisha na priti si miq. Që të mos zgjatëm, Podrimja i shpjegoi atij se çfarë duhej të bënte lidhshipi për forcimin e identiteti në Jug, lidhje më të forta me Kosovën... ndërsa Zijai i përsëriste se të dy së bashku ishin si Fidel Kastro me Gabriel Garcia Markezin... Berisha nuk reagoi, nuk e dha veten në i pëlqeu krahasimi me Kastron, por Çelën tonë e kanë quajtur si Markezin shqiptar, edhe ai ka shpikur një Makondo shqiptare...

Po kështu dhe një nga temat themelore të veprës së tij është vetmia, jo vetëm si gjendje psikologjike, por si fat ekzistencial. Duhet ta ketë thënë kritika. Njeriu i Çelës është i vetmuar edhe mes të tjerëve, i humbur në një labirint marrëdhëniesh të thyera dhe kuptimesh të munguar. A është kështu? Kjo vetmi nuk vjen thjesht nga melankolia, ajo është një formë kërkimi, një përpjekje për të gjetur një qendër në një botë që shpesh duket e çakorduar. Kështu dua ta shoh.

Po aq e rëndësishme është edhe ironia e hollë, që shpesh kthehet në një armë të butë kundër absurditetit të jetës. Ai nuk ironizon për të tallur, por për të zbuluar. Në këtë kuptim, letërsia e tij është edhe një akt njohjeje, një përpjekje për të kuptuar njeriun në kufijtë e tij më të brishtë.

Ajo që e bën Zija Çelën të rëndësishëm është origjinaliteti i stilit dhe temat si i trajton, por dhe ndershmëria artistike. Ai duket se nuk shkruan për të kënaqur, por për të thënë diçka të vërtetë, edhe kur është e pakëndshme, e çuditshme, e vështirë për t'u pranuar...

Duhet t'i thoshim këto. 80 vjeçar tani, na duhet një dëshmi e gjallë e fuqisë së letërsisë për të depërtuar përtej kohës dhe rrethanave, një ftesë për të parë më thellë në vetvete dhe në botën që na rrethon. E pse të mos ia kërkojmë Zija Çelës? Unë do të thosha se vepra e tij është një përpjekje e pandërprerë për të gjetur dritën në një botë, sado e vogël qoftë, por që shpesh duket i errët në duart tona.

Sovraniteti i një shkrimtari jashtë rendi

Nga Akad. Shaban Sinani

Zija Çela festoi këtë të mërkurë 50-vjetorin e ditëlindjes jubilarë. Kryelartë e *dinjtari*, ai shkruan prej më shumë se një gjysmë shekulli, ndan botën e tij me tonën përmes letërsisë, jo aq i shqetësuar se kur do ta marrë secili të vetën. Për lexuesin posaçërisht, një herë të vetme, gjatë një panairi libri, provoi të ndërtonte një marrëdhënie të drejtpërdrejtë, afrimi po aq sa dhe qortimi, duke zgjedhur të lexojë vetë një fragment të shkurtër nga romani i tij i fundmë. Sa për kritikën dhe studimet, më duket se as që ia ka dashur të dijë ndonjëherë. Kjo vetësiguri e shkrimtarit, larg së qeni krekosje, që shoqëron rregullisht thujtje çdo akt krijues, nga vetë natyra e tyre egocentriste, mund të ketë lidhje edhe me vënien e nderit të tij krijues kundruall një pjese të letërsisë së sotme “me promovim të shpejtuar” dhe përgjithësisht artit sinbiotik me paranë.

Në kapërcyellin prej letërsisë së disiplinës në mrekullinë e lirisë Zija Çela nuk u gjend si në një pyll pa busull. Sepse, në fakt, pjesërisht ai e kishte vetëzbrazur nga brenda që më parë kanunin e vjetër estetik dhe ishte i gatshëm të kërkonte ndryshimin e shijes së letërsisë. Asnjë shenjë traume nuk gjendet në këtë kapërcyell. Koha le të ndryshojë, në letërsi kohën mund ta bëjë vetë. Pak a shumë imagjinoj se kështu mund ta ketë projektuar në atë kohë e më pas Zija Çela sovranitetin e vet estetik.

Letërsia e Zija Çelës mund të quhet si prozë e ndërlikuar, që cilësohet nga një autonomi e vetëdijshme estetike; shfaqur në një tekst me lexueshmëri aspak të lehtë, që nuk epret shkujdesshëm.

Dikur, para se të ndodhte shthurja e realizmit socialist; kur sapo kishte nisur braktisja thujtje masive e letërsisë prej “të mëpërparshmëve”, kam menduar se romanet, novelat e tregimet e tij mund t’i brendashkruhen “realizmit të ashpër”. Kushtimisht mund të ketë qenë një pohim i saktë. Romani *Mali i tejdukshëm* më shumë mund të përfaqësojë me *Germinalin* e Émil Zolait se me estetikën e rrjedhave perspektiviste-revolucionare: ishte vërtet një roman i zymtë, në prag të dëshpërimit, krahasuar me gjithë letërsinë e asaj kohe, të heronjve të patëmëtë. Pas më shumë se tri dekadash, druaj se ky përcaktim vetëm pjesërisht mund të provohet. Në kuadër të prozës së vetë Zija Çelës në tërësinë e saj më shumë do të pranohej si letërsi e realizmit të brendshëm, plot me njerëz të thyer, nën peshën e ankthit dhe të paqëllimësisë, që priret, por pa e kërkuar, drejt një realiteti brutal; brenda të cilit ndihet shpesh edhe

vetë, por me një respekt të admirueshëm për dhimbjen që ndërlikohet në fatet njerëzore, duke mos e ftuar lexuesin të bashkëvuajë me to. Kjo mund të ngjajë së jashtëmi si indiferencë, por në thelb është trashëgimi e hershme e njeriut shqiptar në familje e fafesis, heroik dhe kryeneç, madje në prag të xhelozisë, për të mos e kthyer traumën në shfaqje dhe për të mos ia dorëzuar publikut dhimbjen përtej asaj që i takon. Kjo mund të njihet si ngulmim i shkrimtarit për të dalë nga çdo formë normimi; në një kuptim edhe si një manifestim i qartë mosdëshire për të ecur paralel me trendet e kohërave për qendëzimin e vëmendjes publike me çdo kusht. Kjo e bën Zija Çelën një shkrimtar jashtë rendi, ashtu ka qenë e do të jetë.

Katër vjet më parë Akademia e Shkencave i dha Zija Çelës diplomën e Nderit të Akademisë, me motivacionin: *Prozator i shquar, me veprimtari krijuese sfidante prej një gjysmë shekulli, autor romanesh, novelash e tregimesh, që kanë provuar bindshëm marrëdhëniet ndërvepruese me karakter pasurues midis shqipes së njësuar dhe trashëgimisë dialektore, duke dëshmuar rolin e pazëvendësueshëm të shkrimtarit për zhvillimin dhe shfaqjen e shprehimësisë së shqipes letrare si zhvillim kulturor e identitar. Më shumë se shpallje merite, ky vendim ishte njohje detyrimi. Dhe ky detyrim ndaj Zija Çelës mbetet gjithnjë e rritet ndër vite; pakkush mbetet jashtë tij: lexuesi, shtypi, publiku, studimet, universiteti. Fatmirësi që, fisnik siç ka qenë dhe është, Zija Çela nuk ia kujton askujt, mbase as vetvetes, këtë përgjegjësi të pakryer; s’ia mban askujt kokën mënjane pse i mungon. Ndoshta sepse e di që është një shkrimtar i pashmangshëm. Prandaj jeto gjatë, Zija Çela!*

SI TË FITONI në SPORTIN e BIZNESIT

MARK CUBAN

Botim i ri nga Minerva

MARC CUBAN

Si të fitoni në sportin e biznesit

“Cuban shpjegon se çfarë do të thotë të kesh avantazhin, atë vullnetin e domosdoshëm për të braktisur komoditetin e një pune të sigurt, për të triumfuar mbi pengesat dhe për të ndërtuar një kompani të suksesshme.”

Business Insider

“I tejkaloi... pritshmëritë.”

Huffington Post

Në librin “Si të fitoni në sportin e biznesit”, Mark Cuban, një nga biznesmenët më të pasur dhe më me ndikim në botë, përmbledh mësimet e tij më të vlefshme mbi atë çfarë duhet për t’u bërë një sipërmarrës i suksesshëm.

Duke u mbështetur në njohuritë e tij, Cuban ofron këshilla jokonvencionale biznesi dhe tregon historinë e tij të mahnitshme të suksesit, që nga shitja e qumështit pluhur dhe fjetja në divanet e miqve, deri te zotërimi i kompanisë së tij dhe shndërrimi në një miliarder të suksesshëm. Mark tregon se si i zbaton këshillat e veta në praktikë dhe se si sipërmarrësit në çdo etapë të karrierës së tyre mund t’i tejkalojnë konkurrentët.

Me veprimtarinë e tij të shumanshme Luan Rama është bërë një nga personalitetet e rëndësishme në fushën e kulturologjisë. Vepra e tij përfshin shumë lloje dhe zhanre, por aspekti që e bën të jetë një rast i veçantë në kuadër të albanologjisë, janë arritjet e tij kërkimore për të ndriçuar takimet dhe marrëdhëniet e shumëfishta franko-shqiptare gjatë shekujve. Si i tillë ai ka ndihmuar për njohjen dhe integrimin e vlerave të kulturës sonë në hapësirat franceze, por edhe europiane duke e afruar kështu gjithnjë e më shumë Shqipërinë me Europën, me kontinentin ku bëjmë pjesë gjeografikisht, historikisht dhe shpirtërisht.

Botimet e tij në fushën e albanologjisë janë me vlera të mëdha informative, të cilat relativisht kanë munguar në këtë formë qysh prej kohës kur Faik Konica me revistën *Albania* e më vonë Mit'hat Frashëri me revistën *Diturija*, u përpoqën të hidhnin dritë mbi historinë e këtij populli të vogël, nga më të vjetrit e Europës, për të cilin historia është treguar e padrejtë.

Dëshmitë e nxjerra nga libra të studiuesve apo historianëve për Mesjetën dhe më vonë, para dhe pas shpalljes së Pavarësisë, zbulojnë gjerësinë e punës së tij: « Që me ardhjen time në Francë në fillimin e viteve '90 të shekullit të kaluar, një pyetje e përhershme ngacmonte kureshtjen time : cilat ishin pikëtakimet franko-shqiptare gjatë historisë sonë të përbashkët ? ... » (*Kalorësit e stuhisë*, Globus R, 2010, f. 9).

Të përmbledhësh në një shkrim retrospektiv librat që ka konsultuar autori, është një mision thuajse i pamundur. Ai përzgjedh episode ku flitet për Ilirët, stërgjyshërit e shqiptarëve dhe i komenton duke përkthyer shembuj të drejtpërdrejtë nga origjinali, si : *Gesti Roberti Wiscardi*, Guillaume de Puille ; *Bohemond d'Antioche*, Jean Flori ; *Les empires normands d'Orient*, René Grousset ; *Histoire de Grégoire VIII*, M. Villemaine ; *Chanson de Roland* ; *Alexiada*, Ana Komnena ; *Byzance et le monde orthodoxe*, Alain Ducellier ; *L'Albanie entre Byzance et Venise*, Alain Ducellier ; *Stradioti albanesi in Italia*, P. Petta ; *Histoire de l'Adriatique*, Pierre Cabanes ; *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle*, J.-A.-C. Buchon, Paul Daffis ; *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie*, Hyacinthe Hecquard ; *L'Albanie*, Antonio Baldaci ; *Pinjollit i fundit i familjes së Aranitasve (Das ende der Arianiten)*, Franz Babinger... Kuptohet ka edhe shumë tituj duke përfshirë edhe tekste të historianëve shqiptarë si Kristo Frashëri, Pëllumb Xhufi e ndonjë tjetër, të cilëve iu referohet.

Këtë gjë e ka bërë duke u nisur nga misioni i tij si njeri i kulturës, me kredon krijuese, por edhe me ndjenjën e fortë humaniste që qarkullon në të gjithë librat e tij për të nxjerrë në pah mundësisht çdo vlerë shqiptare. Veprimtaria e tij hulumtuese dhe krijuese luan një rol të veçantë, tashmë në shekullin XXI, në epokën e njohjes më të thelluar të lidhjeve kulturore e historike të popujve në botë.

Duke zbuluar pikëtakimet franko-shqiptare, autori ka arritur të krijojë një histori brenda historisë së madhe kombëtare, e cila e pasuron perceptimin e lexuesit për botën. Libra të tillë si : *Nën hijen e eklipsit*, 2000, në të cilin pasqyrohet gjithë veprimtaria e tij për çështjen e Luftës Çrimitare të Kosovës si ambasador i Shqipërisë në Francë, por edhe si Shqiptar për çështjen e kombit dhe ndihmesa e madhe franceze; *Shqipëria frankofone*, mbi traditat frankofone në Shqipëri, Onufri, 2001; *Krushq të largët*, 2002, përkthyer edhe frëngjisht (*Le pont de deux Rives*, Société des écrivains, 2005) ; *Kalorësit e stuhisë*, 2012, për dyndjet e para normande para gati njëmijë e ca vjetësh; *Shqipëria në luftën bizantino-normande*, 2013; *Tek Frankët*, mbi emigracionin shqiptar në Francë, 2012; *Shqipëria e konsullit Auguste Dozon*, i cili mblodhi folklor shqiptar, por shkroi edhe një libër të vogël *Manuel de la langue chkiye ou albanaise (Gramatikë ose libër dore për gjuhën shqipe)*, 2014, botuar edhe frëngjisht : *Dozon et l'Albanie - le consul qui aimait les contes*, 2018; *Durazzo-t, dozhët*

LUAN RAMA: hulumtues i shquar i lidhjeve historike dhe kulturore franko-shqiptare

Nga Feride Papeleka

"Shqipëria gjithsesi është, nga shumë pikëpamje, vendi më interesant i kontinentit tonë dhe, për këtë arsye, çdo informacion që ka të bëjë me të duhet t'i interesojë shkencës në shkallën më të lartë".

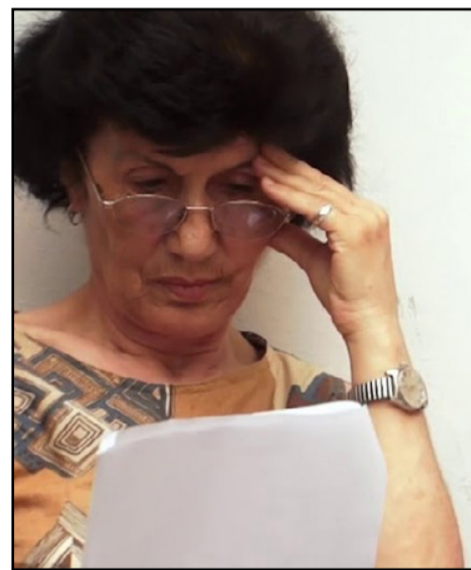
Johann Georg von Hahn³

e purpur, mbi familjen Durazzo, e emigruar më 1389, e cila i dha Republikës së Gjenovës 9 dozhe, 2016; *Me Arvanitët udhëve të Greqisë*, 2016, përkthyer edhe frëngjisht (*En Grèce, avec les Arvanites*, 2018); *Stratitotët shqiptarë nën flamurin e mbretërve të Francës*, 2020; *Shtigjeve të hershme të historisë*, 2020; *Shqipëria dhe shqiptarët në veprat e piktorëve francezë të shekullit XIX (L'Albanie et les Albanais chez les peintres français du XIXe siècle)*, Tiranë, 2017; *Konsullatit francez në Shqipëri gjatë shekujve XVII-XIX*, 2019 (përkthyer frëngjisht: *Les consulats français en Albanie du XVIIe au XIXe siècle*, 2022) për të cilin në fjalën e mbajtur gjatë përurimit në Akademi, studiuesi poliedrik Aurel Plasari, midis të tjerash tha : "Me një libër si ky në dorë lexuesit janë me fat, sepse ky libër ofron më shumë se një regjistër leximi". Libri në fjalë tregon punën e diplomatëve francezë që ishin edhe studiues, goftë edhe thjesht të apasionuar pas risive etnologjike.

Pjesë e opusit të tij studimor janë edhe shumë libra të tjerë si jetëshkrimi « *Jean Moreas, poeti i Moresë*, 2012; simbolisti me origjinë arvanitase, i ardhur në Francë nga Peloponezi në moshën e rinisë, që mori pjesë në lëvizjen e madhe letrare të fillimit të shekullit të të shekullit XIX, shkroi edhe manifestin e simbolizmit, dhe vdiq në Francë duke mos e mohuar asnjëherë origjinin shqiptar; libri për Leon Rey-n, arkeologun e qytetit antik të Apollonisë, librat për piktorin Omer Kaleshi¹ (se ka disa të tillë) që erdhi në Paris nga Turqia, por nuk e mohoi asnjëherë prejardhjen e tij shqiptare, libri për piktorin tjetër shqiptar Abedin Dino; libri i përkthyer *Bubulina*, jetëshkrim për heroinën arvanitase të Revolucionit grek, shkruar nga Michel de Grèce, 2005; libri voluminoz *Bujtës të largët*, për mbresat e udhëtarëve francezë gjatë shekullit XIX në Shqipëri, Tiranë, 2012 dhe ribotuar më 2023... Luan Rama ka botuar edhe përmbledhje me poezi, ese dhe fiksione në prozë që nuk janë objekt i këtij shkrimi.

Shqiptarët dhe Frankët në rrjedhat e historisë

Një diasporë shqiptare në Francë është krijuar qysh në Mesjetë. Arsyet mund të kenë qenë të ndryshme : ekonomike, shoqërore-politike, fetare... « Në Orlean të Francës, në një rrugë të qytetit edhe sot mund të lexosh *Passage des Albanais (Udha e Shqiptarëve)*. Cilët Shqiptarë kanë qenë vendosur këtu ? Në ç'kohë, në ç'shekull ? (*Krushq të largët, Gjurmët*, f.5). Prania shqiptare në Francë është e fortë deri edhe në objekte të pabesueshme : « Në Bressiure [...] emblema e qytetit është pikërisht shqiponja e zezë dykrenare në një sfond të kuq dhe nën kuadrin e një mburoje, identike me atë të Shqiptarëve » (Po aty, f. 5). Autori interesohet

për burimin e kësaj embleme dhe merr një përgjigje hipotetike se mbase për këtë ka ndikuar afëria me krahinën e Anzhuzë - mbreti Robert d'Anzhu në shekullin XIII ishte « *mbret i Napoli* » dhe i « *Albaniae* ». Në kështjellën Beauregard, në qendër të Francës, me një sallon pikturash trishekullore « gjendet edhe një portret i Skënderbeut ». Në Haute Savoie (Savua e Sipërme), një krahinë e tërë quhet « *L'Albanais* » (*Shqiptari*). « Historiani i njohur Beaumont shkruan se : *'kjo krahinë ka qenë e populluar nga një koloni e ardhur nga Peloponezi me emrin d'Albani'* » (po aty, f. 6).

Shqipëria ka qenë një vend i njohur edhe për Francën moderne. Autori ka shfletuar mjaft dokumente, midis tyre një prej tyre mban datën 20 prill 1920, kur mbahet në Paris një konferencë në një sallë të madhe të "Société de Géographie" me temë "L'Albanie et la Paix de l'Europe". Senatori de Constant, i cili kishte qenë sekretar i Komisionit për përcaktimin e kufijve të Shqipërisë më 1879 si diplomat i ri, kishte qëndruar katër muaj nëpër malet e Shqipërisë së Veriut duke dëgjuar banorët dhe historinë e të parëve të tyre. Pas një viti ai kishte shkruar prapë, por këtë herë kishte shëtitur thuajse gjithë Shqipërinë dhe kishte parë "padrejtësitë dhe tmerrret që përjetonin fshatarët shqiptarë". Në bllokun e shënimeve senatori kishte shkruar: "E pabesueshme ... për më tepër ky është një popull që ne mund ta duam [...] E drobitur por e pasur dhe pjellore Shqipëria ishte objekt lakmie e xhelozie e fqinjëve të saj [...] Shqipëria do të jetë një komb i respektuar e i ndritur po aq sa Zvicra. Por sot duhet që Organizata e Kombeve të Bashkuara të mendojë për fatin e Shqipërisë" (po aty, f.150).

Gërmimet franceze në Apoloni në çerekun e parë të shekullit XX, dhe shënimet për të nga Leon Rey janë një lëndë e pasur për autorin: "Kur Ciceroni kishte zbritur për herë të parë në Apoloni [...] ai ishte mahnitur me madhësinë e atij qyteti që shtrihej brigjeve të Ilirisë, prandaj dhe e kishte quajtur *Magnus*

urbs et gravis" (po aty, f. 196). Aty ka ardhur edhe një i dërguar i Napoleonit për të studiuar strategjinë e luftës midis Jul Qezarit dhe Pompeut. Leon Rey, arkeolog specialist bëri zbulime të reja, të cilat i përshkroi në revistën arkeologjike "Albania". Për pesëmbëdhjetë vjet rresht ai shëtitte edhe nëpër Shqipëri dhe ndihmoi të krijohet një "Comité France-Albanie, në bashkëpunim me senatorin Godard dhe të shkruante librin "Guide de l'Albanie", i pari i këtij lloji në Francë. Shqipëria demokratike e ka vlerësuar veprimtarinë e tij arkeologjike duke ia përjetësuar emrin: muzeu i Fierit mban emrin Leon Rey, Shtëpia e arkeologut në Pojan mban emrin e tij, etj...

Midis figurave që përshkruan autori, herë duke u bërë portretin e herë duke folur gjatë për jetën e tyre në libra, është edhe piktori Omer Kaleshi. "Omeri, të cilin në Turqi e thërrasin Omer "arnauti", ka disa vjet që ka nisur një cikël tablosh me temë nga Ballkani. "Drama ballkanike" e quan ai, duke më treguar disa nga tablotë e përfunduara" (po aty, f. 350).

Luani flet edhe për ata shqiptarë që u është mohuar atdheu në rrethana të ndryshme, madje të pabesueshme. Ka edhe nga ata shqiptarë që e zbuluan atdheun e tyre pas rënies së Murit të Berlinit: "Më 1993, kur zbarkoi për herë të parë në tokën e të parëve, në Tiranë, ai u shtang një çast dhe pastaj u ul në gjunjë, duke puthur tokën. "Kthehesha pas pesë shekujsh"- më tha, me sytë që iu përletën, duke më krijuar imazhin e një kalorësi të vjetër që vinte nga thellësia e kohërave" (po aty, f. 254).

Pikëtamimet franko-shqiptare janë të shumta dhe autori i bën të njohura ato me rrëfimet që u kushton, si: *Regnum Albaniae* ; *George Castriot, dit Scaderbeg* ; *Ami Boué* ; *Bujtës në hanet e veriut* ; *Kostumi i Pierre Loti-t* ; *Faik Konica* ; *Shqiptari (Apollinaire)* ; *Gërsheti i prerë i Isadora Duncan* ; *Yourcenar dhe legjenda e Rozafës* ; *Në kërkim të 'Magna Urbs et Gravis'* ; *Republika Franceze e Korçës, Profesori i frëngjishtes* (i cili i shton emrit të djalit të vet edhe « Skander », për nder të Skënderbeut) ; *Omer 'arnauti'* ; *Në gjurmët e Reit* ; *Faleminderit Klod* (Claude Durant, botuesi i shkrimtarit Ismail Kadare në Francë) ; *Me Kadarenë* ; *France terre d'azil* ; *Tek Kristiana* ...

Teksti është si një afresk me personazhe dhe ngjarje që simbolizojnë lidhjet franko-shqiptare dhe dëshmon përkushtimin e një kulturologu albanist, siç e përdor edhe vetë autori, duke e qëmtuar këtë fjalë nga Dozon-i, për gjithë ata që janë marrë dhe merren me gjuhën, kulturën dhe folklorin shqiptar, ose për ata që kanë pasur lidhje të rastësishme dhe pastaj nuk janë ndarë dot prej saj.

Franca dhe Kosova

Një ngjarje e madhe pas një kalvari të ngjatë vuajtjesh për të ruajtur identitetin e kërcënuar, Lufta për çlirimin Kosovës e shndërroi ambasadorin e Shqipërisë në një personalitet që do ta ndihmonte shumë çështjen e Kosovës. Kronikan, organizator takimesh e mbledhjesh, ligjërues, veprimtaria e tij e tejkalon detyrën zyrtare. Në barrikadën e tij paqësore kundër luftës së padrejtë ndaj popullit shqiptar të Kosovës, ai shkruan: « 24 mars 1999. Europa hyri në luftë. Atë ditë organizoja një pritje në ambasadë për prezantimin e tri librave të rinj : *Fjalori i ri shqip-frëngjisht*, i mikut të shtrenjtë Vedat Kokona (*Dictionnaire albanais-français*), « *Enigma* » e historianit dhe lingustit Robert d'Angely dhe « *Nesër pa mua* », një libër poetik i Alain Bosquet, të cilin e kisha përkthyer [...] (*Nën hijen e eklipsit, Paris - Prishtinë - Tiranë*, f.7, Toena, 1999).

Lufta për çlirimin e Kosovës i ka rrënjët thellë në histori, por më 1999 genocidi serb u shfaq hapur me përndjekjen e shqiptarëve nga tokat e tyre. Ndërrhyrja e Nato-s, që bombardonte objektet ushtarake, i krijoi U.Ç.K.-së mbështetjen e Europës dhe Amerikës. Edhe Luan Rama mund të quhet një ushtar i UÇK që rrinte sy zgjuar në prapavijë duke bërë një punë të jashtëzakonshme me politikanët dhe shoqatat humanitare në Francë në ndihmë të Kosovës. Ai e shndërroi

çështjen e Kosovës në “çështje shqiptare”, ashtu si e quajti Rexhep Qosja² më 1990 në një libër studimor për çështjen shqiptare të pazgjidhur duke e vendosur atë në një perspektivë historike.

Imazhi që shfaqet duke lexuar librin *Nën hijen e eklipsit* është një imazh i shumëfishtë dashurie për Kosovën: “Dje në darkë; më 3 prill, kryeministri Jospin, zhvilloi një mbledhje urgjente, rreth krizës në Kosovë, ku merrnin pjesë ministri Vedrin, Josselin, sekretari i shtetit për Shëndetësinë, Bernard Kouchner, si dhe grupi ‘Cellule d’Urgence’ i qeverisë franceze” (po aty, f. 44);

« I ftuar nga drejtori i revistës *“Politique Etrangère [...] pata rastin të bisedoja rreth nevojës urgjente të zgjidhjes së krizës në Kosovë »* (Po aty, f. 95);

« Mbrëmë prita në aeroportin Charles De Gaulle, kryeredaktorin e gazetës Koha ditore, Baton Haxhiu », e nis ai kronikën me titull *Njeriu që përjetoi vdekjen e tij*” (po aty, f. 95). Pasi i bën një portret Baton Haxhiut si luftëtar i mëhershëm i çështjes së Kosovës dhe regjistron gjithë mynxyrat që kanë kaluar gazetarët e *Koha ditore*, duke ndërruar vend herë pas here, derisa paramilitarët serbë hedhin në erë lokalet e gazetës, Luani organizon konferencat e shtypit që do të japë Batoni për të rritur ndjeshmërinë franceze për çështjen e Kosovës, me idenë se gazeta duhet të vazhdojë në një vend tjetër. Ai e di sa rëndësi ka informimi i saktë nga shtypi në raste të tilla.

“Në gazetën *Shekulli* botoj një shënim që kam dërguar për intelektualët francezë të titulluar: *Faleminderit, o mbrojtës të popullit martir të Kosovës*. Nën titull është vendosur dhe fraza: Në avangardë të solidaritetit të jashtëzakonshëm të popullit francez për Kosovën, janë intelektualët për të cilët Kosova nuk është vetëm vend martir, por edhe vend i betejës së demokracisë kundër barbarisë, piketë pa të cilën nuk mund të mendohet ndërtimi i një Evrope të re dhe humane” (po aty, f. 103).

“Në gazetën *La Republica* krahas fotografive të vilës së shkatërruar të Milosheviçit, është botuar edhe një shkrim i Vaclav Havelin nën titullin *“Edhe unë ndjehem shqiptar”*” (po aty, f. 118). Ambasadori ynë bisedon me eurodeputeten Hermange, e cila ka qenë në Shqipëri për të parë gjendjen e spitaleve dhe për të organizuar ndihmën mjekësore. Tani në Tiranë dhe kudo në Shqipëri janë vendosur edhe një milion shqiptarë të përndjekur me dhunë nga Kosova, gra, pleq dhe fëmijë të rraskapitur dhe nevoja është më e madhe. Hermange po interesohet që të nisen sa më shpejt ekipet e dializës me të gjitha materialet mjekësore. “Edhe asaj i shpreha dëshirën tonë për krijimin e një Spitali Francez, i cili do të mbetej një qendër e përhershme bashkëpunimi dhe formacioni për mjekët e rinj shqiptarë” (po aty f. 119).

Martirizimi i popullit të Kosovës e rriti ndjeshmërinë qytetare në botë për të ndihmuar luftën çlirimtare. Krahas shqiptarëve të Amerikës, të Gjermanisë, të Zvicrës dhe të ndonjë vendi tjetër, në Tiranë erdhën edhe mjaft vullnetarë francezë për të shkuar prej andej në Kosovë në radhët e UÇK-së. Prej tyre ka të vrarë e të plagosur, por çështja e lirisë është një çështje e madhe që bashkon zemrat njerëzore.

Pjesë e kësaj tragjedie kolektive është edhe fati i një vajze nga Peja e Kosovës: “Kur hymë në spital e gjetëm pranë një kabine telefonike, duke u përpjekur të lidhej me prindërit që ishin vendosur në Tiranë. U ngjitem lart dhe me celularin tim munda ta lidhja me të atin [...] Më pas ajo na tregoi historinë e saj kur një ditë dasme në Pejë serbët kishin hyrë në oborr dhe kishin qëlluar mbi dasmorët. Disa ishin vvarë. Ajo kishte marrë mjaft plumba në bark dhe dergjej në tokë” (po aty, f. 273). Pastaj, disa ushtarë të UÇK-së e kishin nxjerrë në kufirin shqiptar. Nga andej e kishin transportuar në spital në Tiranë. E kishin operuar dhe e kishin e kishin nisur për në Francë.

Luan Rama arrin t'i mobilizojë shoqatat franceze për ndihma, duke mos harruar që të jetë i pranishëm në të gjitha veprimtaritë

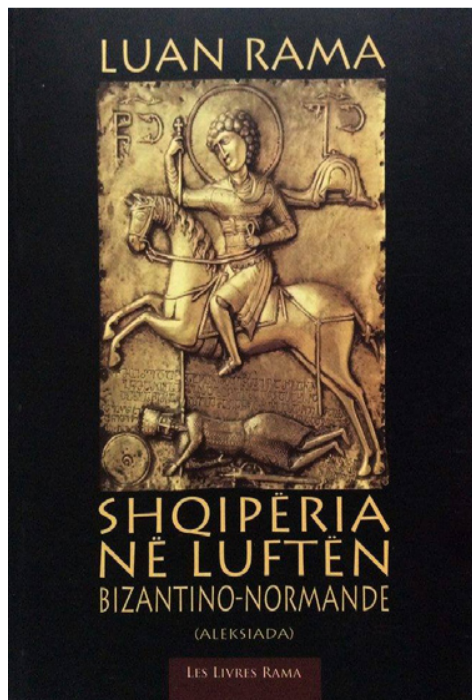

politike për çështjen e Kosovës. Ai nuk harron të shkruajë për artistët që jetojnë në Francë dhe japin koncerte ndihme si: Inva Mula, Tedi Papavrami, Angjelin Prejlocaj, Ehat Musa, Rexhep Mitrovica (i Riu) e të tjerë. Kronikat e tij, me kalimin e kohës, lexohen si tregime.

Aleksia, burim informacioni për luftën midis Normandëve dhe Bizantit

Në punën e tij hulumtuese autori përkthen pjesët që hedhin dritë mbi emrin Iliri dhe Ilir nga libri me kronika *Aleksia*, i kronistes bizantine Ana Komnena. Komentari për figurën e saj si kronikane e pajisur me kulturën e kohës dhe njohëse e veprave të Homerit, të Platonit dhe Aristotelit, vijon me historinë e shkrimit të kronikave që morën formën e disa librave për periudhën e mbretërimit të Aleksit I Komnena. Sigurisht, autori mbështetet edhe në kronistë të tjerë që flasin për luftërat midis bizantineve dhe normandëve në tokat e Ilirisë si bie fjala kronikat e Georges Ostrogorsky : « Më 12 shtator 1185, - shkruan Ostrogorsky - i fundmi i perandorëve Komnena përjetoi një vdekje të tmerrshme, ai që ishte përshëndetur vite më parë si shpëtimtari i perandorisë, u bë copë-copë në mënyrën më barbare [...] (*Shqipëria në luftën Bizantine-Normande, Aleksia*, f.81). Në këtë kohë luftërash të humbura të Bizantit, më 1190 u krijua principata e Arbrit, me mbret Progonin.

Përkthimi, i pjesëve të kronikës nga varianti frëngjisht i bizantologut francez Bernard Leib, shoqërohet me një koment, në mënyrë që lexuesi të hyjë në tekstin e shkruar

para nëntë shekujsh : « Krahas Durrësit dhe krahinave përreth, ku u zhvilluan luftimet më të mëdha, në kronikë njihemi dhe me betejat e ashpra të zhvilluara në Gllavinica (në zonën rreth Ballshit të sotëm, Gllabiniza), në grykat e Shkumbinit apo Vjosës, deri lart në Devoll e po kështu në Petrelë apo Petruła, siç e shkruan Ana Komnena [...] (po aty, f. 23).

Durrësi është një qytet që shfaqet nëpër librat e autorëve mesjetarë dhe modernë qysh nga analet ekleziaste 1468 e deri te *L'Histoire de l'Adriatique* (botim nën drejtimin e Pierre Cabanes më 2001. Pierre Cabanes për emrin Jon, i referohet një historiani antik Appieu, i cili flet për një gojëdhënë sipas së cilës, Joni ishte fisnik ilir: « Herakliu e vrau gabimisht Jonin, djalin e Durrhakhios. Pasi i bëri një ceremoni funebre, trupin e tij e hodhi në det, që ai të mbante emrin e tij, Jon » (po aty, f. 14, 15).

Ana Komnena jep edhe portretin fizik të luftëtarëve, si: « Roberti, ky Normand me një prejardhje të errët, bashkonte brenda tij ambicion e madhe me një finesë të tejskajshme. Forca e muskujve të tij ishte e jashtëzakonshme. Gjithë dëshira e tij ishte të shtonte pasurinë dhe të arrinte në lartësinë e njerëzve të fuqishëm (po aty, f. 93). *Aleksia*, shkruan autori, nis me përshkrimin e revoltës së Frankut Roussel de Bailleul dhe Ana si kroniste shënon fitoret apo humbjet nga cilido krah që të jenë, pavarësisht qëndrimeve të saj emocionale të ftohta për figurat kundërshtarë. Gjithmonë ajo thotë « sipas mendimit tim », duke i lejuar lexuesit që të imagjinojë. Ja si e vazhdon ajo përshkrimin fizik të Robert Guiskardit në përkthimin e Luan Ramës: « Shtati i tij i lartë e kalonte atë të luftëtarëve të mëdhenj. Fytyrën e kishte në një ngjyrë të errët të theksuar, flokët e verdhë, shpatullat e gjëra dhe sytë e tij dukeshin sikur lëshonin rrufe (po aty, f. 93).

Në kronikën e saj jepet edhe vdekja e Aleksit I Komnena. Në përshkrimin e vdekjes, lexuesi e kupton se dhimbja për vdekjen e njeriut të shtrenjtë nuk ka ndryshuar: « Dorën e autokratit e lashë të binte nga dora ime [...] Nëna më bënte shenjë që t'i tregoja për pulsën e tij. Kur e preka sërish me dorë, pikasa se gjithçka jetësore e tij po shuhej pak nga pak dhe qarkullimi i gjakut në arterie ndaloi. [...] Bazileusa e kuptoi dhe tepër e dëshpëruar lëshoi një klithmë dhimbjeje që jehoi deri larg. Si mund ta përshkruaj efektin e asaj katastrofe që mbështolli gjithë tokën dhe si t'i tregoj dhimbjet e mia. Ajo hoqi nga koka shallin e saj perandorak dhe me një thikë të vogël preu flokët gjer afër lëkurës. Pastaj hoqi nga këmbët këpucët e purpurta dhe kërkoi sandale të zeza

të zakonshme ... hoqi rroben e saj të purpurt dhe u vesh me një rrobe të zezë. Ndërkohë autokratori i jepte shpirtin Zotit dhe dielli im u zhduk ... » (po aty, f. 251).

Me Arvanitët udhëve të Greqisë

Ka një lloj malli të pashuar përshkrimi i vendeve dhe njerëzve të atjeshëm, sepse në mes është Çamëria shqiptare, e ndaluar për banorët e saj që u dëbuan dikur me dhunë nga vendlindja e tyre. Kujtimi i nënës së Luanit që nuk mundi të shkonte në Filatin e saj të fëmijërisë as pas vitit '90 është një plagë e madhe shpirtërore; ishte një ligj i paligjshëm që i ndalonte të shkonin në Greqi, ata shqiptarë që kishin lindur në Çamëri. Ajo dashuri e dhimbje është trasmetuar edhe te Luani, ndaj ai qëmton nëpër kujtimet e udhëtarëve anglezë, francezë apo gjermanë çfarë thuhet edhe për Filatin e i përkthen. Louis Dupré, piktor francez shkruan kështu në kujtimet e tij: « Freskia e atij vendi dhe qetësia që e rrethonte, bukuria e pamjeve që kishim para syve dhe ideja e gjithë atyre vendeve që duhej të përshkonim, gjithçka më fuste në një gjendje të ëmbël e ëndërronjëse, ku shpirti ndjehet i lumtur. Duke dalë nga ai pyll i bukur, ne kaluam para një shapele rustike, sipër së cilës Virgjëresha e shenjtë e pikturuar në një afresk... » (*Me Arvanitët udhëve të Greqisë*, f. 9).

Një ditë Luani i kërkoi nënës së vet t'i fliste pak për Filatin e fëmijërisë së saj, sepse do të shkonte ta shihte edhe për të. Dhe, kur mbërrin në atë vend, ai përballet vërtet me pyllin e vogël të rrëfimeve të nënës, për të cilin kishte shkruar edhe piktori Louis Dupré. Pylli i fëmijërisë së nënës së tij papritur kthehet në personazh.

Librat e autorëve që kishin bërë botime që herët për folklorin shqiptar, ai i gjeti në Institutin e gjuhëve orientale ku dha disa kohë ligjërata. Midis tyre është edhe August Dozon-i që kishte mbledhur folklor edhe në Epir. Ato ishin një lloj me përrallat që i tregonte gjyshja në fëmijëri me fjalët e moçme të dialektit të bukur çam, si për shembull : *klumësht* (për qumësht), *gluhë* (për gjuhë), *glisht* (për gisht) etj., me atë ëmbëlsi që sjellin fjalët me tingullin « l ». Ai njihet me karrierën e diplomatit dhe gjuhëtarit Dozon (konsull i Francës në Janinë) përmes kujtimeve të bashkëkohësve të tij dhe korrespondencës, përmes librave dhe shkruan një libër për të që e titullon *Shqipëria e Auguste Dozon-it* (2016). Dozon-i ka mbledhur folklor në disa vende të Ballkanit, si në Serbi, Mal të Zi, në Bosnjë-Herzegovinë, në Albani, në Dalmaci etj. Përrallat shqiptare i botoi me

titullin *Contes albanais*. Dozon-i është njohur me shkrimet e Dora d'Istrias, botuar te *Revue des deux mondes*, në Paris, njëri për kombësinë shqiptare përmes këngëve popullore dhe tjetri për kombësinë serbe përmes këngëve popullore. Shkrimet e saj qenë një burim i pasur për studimet e tij, sepse edhe referencat e studimeve të saj ishin të pasura, që nga Dhimitër Kamarda, Hahn, Petta, Hecquard, Crispi, Dorsa e gjer te De Rada.

Më këtë libër Luan Rama i ka ngritur një monument letrar August Dozon-it që krahas gjuhëtarëve e diplomatëve si Hahn, Reynold, Meyer, Pedersen, kanë ndihmuar të njihen në botë gjuha, doket dhe një pjesë e folklorit shqiptar.

Sigurisht është e vështirë të ruash një vijë lineare kur flitet për librat e Luan Ramës, sepse ata janë të ndërthurur me njëri-tjetrin. Në rrëfimet e Pouqueville-it e të disa udhëtarëve të tjerë të huaj për Çamërinë dhe për vise të tjera shqiptare, ai ka vënë re se asnjëri prej tyre « nuk e lidhte historinë e Çamërisë me Greqinë, por fliste për Epirin e Shqipërisë ». E, megjithatë, në ato që shkruan ai për këtë subjekt nuk ka urrejtje. Ai tregon me shembuj për të njëjtin fat që i priti edhe Grekët që ndodheshin në Shqipëri për arsye martesash apo arsye të tjera; edhe ata nuk e panë Greqinë e tyre, deri sa ra Muri i Berlinit.

Në këtë libër autori na njeh me historinë arvanite, me udhëtimet e tij nëpër Athinë, me përshkrimet për Akropolin, pastaj për Hidrën, për takimin me një nga pinjollët e Boçarëve, për Suljotët, për hotelin ku fjeti Bajroni, me portretet e panumërta dhe mes tyre: Aristidh Kola, Bubulina, Eleni Bukura, Ali Dino, Melina Mërkuri (të cilën e pati takuar në Paris qysh kur punonte në studion e filmit si kineast)...

Në epilog ai shkruan: "Sot jetojmë në shekullin XXI, në shekullin e integritimit të mëdha dhe historia jonë e përbashkët, e gëzuar apo e dhembshme, heroike apo e përgjakur nga masakrat si në Çamëri nuk duhet të na hedhë në barrikada armike, por duhet të na bashkojë" (po aty, f. 238).

Francezët dhe etnografia shqiptare

Periodha si diplomat dhe pastaj ajo si ambasador i ka dha Luanit një lloj frymëzimi konceptual. Kur punonte si diplomat në ambasadë, ai mban mend se kishte ardhur një zarf me dorëshkrimin e një etnografeje franceze Jacqueline (Zhaklinë) Benezech që kishte qenë me të shoqin René Benezech në veri të Shqipërisë më 1938, e dërguar nga Musée de l'Homme (Muzeu i Njeriut) në Paris.

Në fondet e atij Museu kushtuar Ballkanit, përveç koleksionit të pasur etnografik të çiftit Benezech dhe kasetave të emisioneve në Radio-Francë pas kthimit të tyre nga Shqipëria, janë edhe disa objekte me vlerë etnografike që ka dorëzuar para se të vdiste, Justin Godart, senator, mik i Shqipërisë.

Luan u njoh me regjistrimet e bisedave të dy etnografëve që shprehnin simpati të madhe për Shqiptarët dhe e pati parasysh dorëshkrimin aq interesant të shtypur me një makinë shkrimi që ruhej në ambasadë. Dhe një ditë kur pati filluar punën si ambasador i hyri përkthimit për t'ua sjellë shqiptarëve dhe specialistëve të etnografisë në gjuhën shqipe atë material të gjallë. Jacqueline dhe René Benezech kanë dhënë një ndihmesë profesionale për njohjen e Shqipërisë së vogël. Në emisionet e Radio-Francës ata kanë folur për përvojën e tyre shqiptare me zakonet dhe jetën tradicionale, « për pasurinë e kostumeve popullore, për punimin e qelesheve, për zbulimin e armëve, për historitë me Kanunin » etj.

« Kjo studiuese kishte qenë një mike e vjetër e ambasadës, meqë jo vetëm ky vend, por edhe një histori e veçantë e atij udhëtimi disa dekada më parë e kishte mbajtur të lidhur me Shqipërinë. Pikërisht në malet e Vermoshit, ajo ishte bërë nune e një foshnjeje shqiptare [...] të cilën pas atij udhëtimi nuk do ta shihje më » (*Udhëtim në Shqipërinë e Veriut, Voyage dans le nord d'Albanie*, f. 9). Ashu i kishte ndodhur edhe konsullit Degrand, pesëdhjetë vjet para tyre.

René ishte edhe fotograf dhe krahas peizazhit dhe objekteve të tjera ka fotografuar

edhe disa kostume popullore. Ja si shkruan ai për kostumet e malsorëve :

"Sigurisht, vështirë të imagjinoja kostum më hijerëndë dhe njëkohësisht më të jashtëzakonshëm nga bukuria dhe me një prerje aq mjeshtërore, çka e bën xhuletën një përjash-tim midis kostumeve më të habitshme [...] Prerja e kostumeve popullore shqiptare çka është një nga konstatimet që më ka bërë më shumë përshtypje, është gjithnjë mjeshtëria e rrallë e punimit të tyre. Kjo të çon gjithnjë drejt krijimeve me një originalitet të madh, me silueta që nuk e kemi zakon t'i gjejmë diku tjetër. Dhe nuk dyshoj se artistët tanë të modës pariziane do të gjenin aty një burim të madh frymëzimi » (po aty, f. 11).

Mes të tjerash Jacqueline shkruan : « Arritëm në një rrafshnaltë nga ku e humbëm nga sytë luginën e Vermoshit. Tashmë ishte si të thuash Zvicra. Hapësira të mëdha bari, të një luginë me një kurorë drurësh të zinj, me lopë e dele. Kishe një përshtypje të madhe vetmie. Tutje, sa një figurë njeriu, dukej një shtëpi mjaft e vogël, e cila ishte e ulët për t'i shpëtuar erës. Një shtëpi e bërë me trungje drurësh [...]. Trokitëm në portën e saj. Njerëzit e shtëpisë dukej se ishin plandosur për t'iu nënshtruar dimrit. Zot i shtëpisë ishte Kolë Petrushi. [...] Zjarri ishte ndezur mes asaj dhome të vetme. [...] Ajo çka dalluam përmes atij tymi ishte se nëpër dërrasa, midis trungjeve ishin të varura objekte etnografike. [...] Sigurisht, kur bëhej fjalë për armë, asnjëherë nuk flitej për armë gjuetie » (po aty, f. 60).

Përshkrimet e vendeve, njerëzve dhe objekteve në tekst janë vërtet fantastike dhe çdokush i lexon ato edhe si një roman ku pavarësisht nga jeta që përgjithësisht është e rëndë deri në mjerim, etnografët përballen me një dëshirë të madhe për ta ndihmuar dhe pritur me zemër bujtësin. « Dashuria dhe respekti për kulturën franceze kanë mbetur të gjalla në zemrën e secilit, i ri apo i vjetër, i shkolluar apo fshatar [...] » (po aty, f. 228).

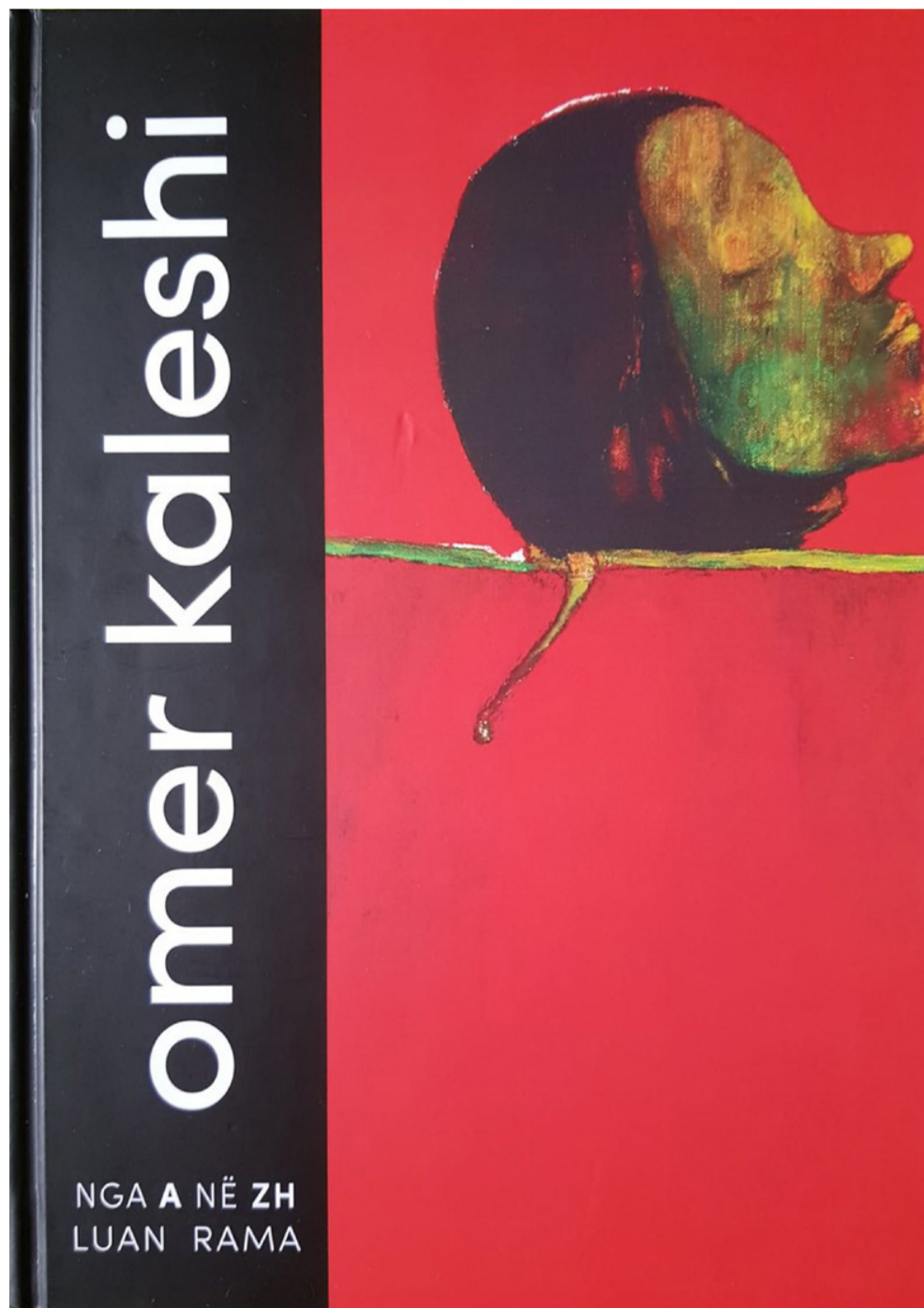
Autori i njeh përgjithësisht ato vende për të cilat flitet në librin e etnografes franceze, sepse pati shkruar dikur si kineast kur xhironin

në Vermosh, në Bjeshkët e Namuna, në Kukës, në Nikaj-Mërtur, Ragam, Dragobi apo gjetkë.

Franca vend mikpritës i intelektualëve shqiptarë dhe i disidencës shqiptare

Luan zbulon një Francë tjetër me të cilën Shqiptarët kanë krijuar që herët lidhje të forta pavarësisht nga pushtetet. Këtë ide e paraqet ai në librat e tij duke u bërë një interpretues i denjë i këtyre marrëdhënieve: Pashko Vasa botoi një roman frëngjisht; Faik Konica qëndroi disa kohë në Paris; po ashtu Sejfulla Malëshova (Lame Kodra) qëndroi disa kohë në Francë pasi u kthye nga Bashkimi Sovjetik...; Madje në disa qytete ish-minatore të jugut të Francës, ka bashkësi shqiptare; shumë studentë të liceut artistik të Korçës bënë studime në Francë, por edhe disa studentë në kohën e Enver Hoxhës (edhe ai vetë kishte qenë disa vjet në Francë); Ismail Kadare, kërkoi azil politik në Francë si dhe shumë shqiptarë të tjerë në vitet '90 ...

Miqësi dhe lidhje konkrete, gatishmëri për të ndihmuar dhe zgjidhur probleme në rrafshin zyrtar dhe njerëzor e shumë fakte e ndodhi të tjera, e pasurojnë figurën e Luan Ramës me karakteristika të tjera: Solange d'Angely i botoi librat e të atit në shqip në sajë të ndihmës së tij dhe do ta ruajë miqësinë deri në çastet e fundit të saj; kur u nda nga jeta Jusuf Vrioni, gruaja e tij Luanin lajmëroi: Omer Kaleshi zgjodhi Francën për të jetuar e për të zhvilluar talentin e tij si piktor (Rama shkroi dhe botoi shumë për të dhe e bëri të njohur edhe në Shqipëri). Në prill të vitit 2022, nën titullin "Omer Kaleshi dhe macja e zezë", ai shkruan në Facebook: "Mbase ishte udhëtimi i tij i fundit i bërë me kënaqësi. Qemë nisur për në Honfleur të takonim dy miqtë tanë piktorë: Artur Muharremin dhe Valdet Hamidin. Ishte një kohë e bukur dhe gjithçka ishte dehëse në sytë dhe shpirtin e tij. Të nesërmen në mbrëmje ishim në tryezën bujare të Valdetit, kur papritur macja e zezë e shtëpisë kërcëu pranë Omerit dhe qëndroi në tryezë krahu të tij. Omeri qeshi. Ky imazh më pëlqeu dhe e fotografova.

Dy javë më vonë ndodhi tragjedia: Omerin e gjeta shtrirë mbi parketin e atelierit të tij në Paris. I kishte rënë hemoragji cerebrale. Askush nuk e dinte se ç'kishte ndodhur dhe ku ndodhej. Menjëherë e dërgova në një klinikë spitalore. Nuk fliste, nuk lëvizte. I shkoja çdo ditë. E ushqoja si fëmijë; pasi s'donte të hante. Veç kësaj, i ra edhe kovid. Shkoi gjer në prag të vdekjes, por dëshira për të pikturuar ishte e gjallë te ai.

Prej kohësh Omeri më kishte kërkuar të mbaroja librin « Omer Kaleshi nga A në Z », në të cilin do të përmbledhej jeta e tij, origjina, familja, udhëtimet nëpër botë, mendimet e tij, miqtë që e shoqëruan në këtë jetë, vendet e tij mitike, shkrimet dhe librat e autorëve të shumtë mbi të, fotografitë... Dhe unë doja ta mbaja premtimin. E botova dhe ia çova bashkë me miken e tij, poeten Laure Cambau. Një libër i botuar me aq shumë dashuri nga botuesja dhe poetja e njohur Rita Petro. Pikturat e tij ishin tashmë në shtëpinë e saj. Omeri nuk u besonte syve kur e pa librin të botuar. Më së fundi!... E mori dhe e pështolli me duart që i dridheshin. E mbajti mbi gjoks. Ishte i lumturuar. Sigurisht e fotografova ashtu në shtrat. Ajo foto mbeti kujtimi i fundit.

Kur u përmirësua disa, e shoqërova për në Stamboll, pranë familjarëve të vet... Sa shumë lumturi kishte në sytë e tij! Ishte udhëtimi i tij i mbramë. Mes njerëzve të dashur ishte i qetë. Një javë më vonë u shua dhe u varros pranë varreve të prindërve. La pas atelierin e tij të heshtur dhe mbi kavalet tablonë e fundit të pambaruar. Thoshte se duhej edhe një seancë, të cilën nuk e realizoi dot. E shoh foton e tij me macen e zezë, dhe e kujtoj si qeshte. Çfarë rastësie! Ka njerëz që janë supersticiozë, dhe e shpjegojnë shfaqjen e macës së zezë me një fatkeqësi të madhe, por unë jo... e po kështu edhe Omeri! »

Por Franca është njëkohësisht mikpritëse e disidencës botërore dhe e artistëve krijues në të gjitha kohërat. I njohur është fakti që Leonardo DaVinci erdhi në Francë në vjeshtë të vitit 1516 nën mbrojtjen e mbretit François Ier, që ishte edhe dashamirës i artit. Shumë artistë janë bërë të njohur në Francë. Kjo mikpritje mori përmasa homerike në shekullin XX. Luan ka shkruar një libër edhe për këtë dukuri. Në atë kohë që "quhej "La Belle Epoque", jetuan dhe patën aventurat e tyre në Paris si Heminguei, Fitzgerald, Miller, Anais Nin, Man Ray, e shumë të tjerë [...] kam qenë në të gjitha shtëpitë e tyre ku kanë jetuar dikur, kam fotografuar rrugët dhe përshkuar itineraret e tyre, çka është mjaft pasionante për një njeri që e do artin dhe letërsinë!" (*Paris letrar*, 2015).

Intermexo

Luan Rama ndërton të vërtetën historike, Lura të lidhjes së njerëzve e kulturave jo vetëm si studiues dhe shkrimtar, por edhe si humanist. Historia në duart e tij thuret ngadalë, me mendje të kthjellët, të pasuruar nga leximet për njohjen e historisë së të parëve tanë, larg qëndrimeve të njëanshme. Po ashtu vepron ai duke regruar pa bërë komente për dhunën revolucionare të pasqyruarimit. Si shëmbull, mes të tjerash, mund të shërbejë edhe historia e Leones, francezes së re që erdhi në Shqipëri me shqiptarin që donte, i cili bëri atje studime për drejtësi, e që një ditë u pushkatua nga shteti i diktaturës së proletariatit; ajo u detyrua të kthehej në Francë me vajzën Denisa, dhe ta kalonte jetën me kujtimin e dashurisë së ndërprerë në mënyrën më të egër. Ai i ka hedhur dritë mbi ata që e pësuan nga lufta e klasave dhe u ka krijuar një vend nderi në kujtesën kolektive që nuk duhet të lejojë më shkejten e të drejtave të njeriut.

Fabrika e librave

Në të ndarën e vogël të shtëpisë, ku ruan librat e botuar, Luan duhet të bëjë një zgjedhje, se ata janë të shumtë, po të kemi parasysh edhe librat fikcionalë si shkrimtar dhe disa përkthime të autorëve bashkëkohorë shqiptarë. Me modestinë e tij karakteristike, ai e kalon në heshtje punën e tij, e cila mund të

quhet ndryshe *Fabrika e librave*. Parisi është një hapësirë e madhe lidhjesh kulturore dhe njerëzore që janë endur prej kohësh midis Shqipërisë dhe Francës. Ai është gjithnjë në kërkim të lidhjeve ende të pazbuluara. Në një intervistë të kohëve të fundit, pyetjes se “çfarë po shkruani”, ai i përgjigjet: “Ndërkohë paralelisht po shkruaj dhe një tregim për francezin Pierre Batiffol i cili në vitin 1885 u nis nga Parisi për të shkruar në Berat për të gjetur gjurmët e kodikut të famshëm *Purpureus* të Beratit të shekullit VI. Është diçka letrare por mjaft besnike me kohën kur shkoi dhe studimin e tij rreth këtij kodiku”.

Përfundime

Tekstet e Luan Ramës përcjellin idenë se populli ynë, pavarësisht se mbeti i robëruar për shekuj me radhë, ruajti në vete, në pjesën më të mirë të tij, një identitet të pamposhtur. Kjo cilësi e karakterit të tij gjë i ka tërhequr edhe studiuesit e huaj.

Veç kësaj tekstet janë të lidhur në një formë rrethore me efekt pasqyrash që shumëfishojnë objektin, sepse teksti ka sjellë tekstin. Në një farë mënyre Luan Rama ka ecur në gjurmët e Faik Konicës që ishte shkrimtar, kritik e diplomat. Të shkruarit është bërë një lloj si frymëmarrja për të, qofshin këta libra me karakter historik, qofshin ato me karakter letrar. Midis realizmit dhe fiksionit janë edhe librat e fillimit këtu në Francë si *Fransua Miterand - romantizmi i pushtetit*, 1996 (ribotuar më 2014) dhe *Gjenerali De Gol, një legjendë e gjallë*, për Charles de Gaulle, 2004, ribotuar me plotësime më 2020 etj.

Pothuajse të gjitha botimet e tij të kësaj natyre janë të pajisur me epilog, me një album fotosh apo pikturash, me burimin e informacionit, me shpjegime termash etj.

Dy fjalë për jetën

Fillimet krjuese të Luan Ramës janë si kineast, një përvojë themeltare për punën e tij të mëvonshme. Ardhja e tij në Francë si punonjës diplomatik dhe pastaj në detyrën e lartë të Ambasadorit, e ndryshoi karrierën e tij duke i dhënë përmasa të paparashikuara. Në një intervistë ai thotë se do të donte që « dita dhe nata të ishin dyzetë e tetë orë ».

Punonjës diplomatik që kryen disa funksione : ambasador i Shqipërisë në Francë pastaj punonjës në Unesco, profesor në Institutin e Gjuhëve orientale, gazetar në *Courrier International* e të tjerë, janë detyra për të cilat ai ka marrë disa çmime dhe tituj. Krahas punës së tij si hulumtues i marrëdhënieve të hershme historike dhe kulturore Francë-Shqipëri, ai ka çuar më tej edhe punën e tij krijuese si shkrimtar.

Megjithatë ka përballuar një ngarkesë të madhe si diplomat dhe si krijues, ai ka qenë një familjar i përkushtuar. Ai është i martuar (me një inxhinierë ndërtimi, e cila në Francë ka punuar në Cegedim, shoqëri statistikash), është baba i dy vajzave që kanë bërë studime të shkëlqyera, njëra në Ecole Luis Lumiëre për fotografi artistike (e cila ka botuar një libër për fotografinë në kohën e censurës) ; vajza tjetër ka mbaruar Grande Ecole Université Dauphine dhe drejton departamentin e Financës në një shoqëri të madhe franceze. Të dyja janë të martuara dhe kanë fëmijë.

Shënime

- Omer Kaleshi (1932-2022, piktor me origjinë shqiptare nga Maqedonia që u shpërngul në Turqi me të gjithë familjen, nga shkaku i përndjekjeve të vazhdueshme.
- Rexhep Qosja, Çështja shqiptare: historia dhe politika, studim, Prishtinë, 1990. Më 1995 u botua frëngjisht me titull *La Question albanaise*, nga shtëpia botuese Fayard në Paris.
- Johann Georg von Hahn (1811-1869) - Diplomat dhe albanolog austriak, i cili që konsull në Janinë më 1847 dhe pastaj më 1857 konsull i përgjithshëm në Athinë. Ai mësoi shqipen dhe mbledhi material nga goja e vendasve shqiptarë. Më 1854 botoi librin me tri vëllime *Albanesische Studien* (Studime shqiptare), ku ndër të tjera vërteton edhe përkatësinë e gjuhës shqipe në familjen indoeuropiane.

Në 80-vjetorin e lindjes për ty, Klara Kodra

Nga Floresha Dado

Klara, mikësja ime e vjetër, shoqja Ke mirë, gjithnjë e vëmendshme dhe e dashur ndaj meje, të dërgoj urimet dhe vlerësimin tim më të lartë! Para sa vitesh ne jemi shoqe të ngushta ? Janë shumë, rreth 55 vite. Kur unë, e sapo diplomuar, fillova punën në sektorin e Letërsisë të Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë, fshihja një pasiguri dhe dyshim për të ardhmen time shkencore. Të shihja ty, rezultatet që kishe arritur që në fillimet e karrierës tënde të re shkencore, ndiqja informacionet letrare dhe kujtesën tënde të jashtëzakonshme, dhe, a e di, unë ndjehesha akoma më e vogël, më e pasigurtë. Ti lexoje shumë, kishe njohje të gjerë për letërsinë shqipe, arbëreshe, italiane etj. Ç'isha unë përpara teje ? Por, unë ndjeva që në fillim mirësinë dhe gadishmërinë tënde për të komunikuar. Mahnitja ime më e madhe ishte kur ti citoje përmendësh, nga faqet e librave që kishe lexuar, një mendim, pohim të ndonjë personazhi... E habitur, e shtangur, unë ndjeja se sa larg isha nga ty, se studimi i letërsisë nuk mund të ishte thjesht dëshirë, por njohje e gjerë, lexim i pafund, formim teorik dhe origjinalitet. Vitet që kalova në këtë sektor mbeten të paharrueshme në përvojën time shkencore, për miqësinë tëndë, për diskutime e shumta, shpesh me debat, për vërejtjet apo vlerësimet që i bënim punëve të njera tjetrës.

E dashur Klara, që në ato vite unë pashë te ty një model krejt të

veçantë të studiueses së letërsisë, me kulturë gjuhësore, letrare, me kurajën shkencore për të mbrojtur tezat e tua. Të kujtohet sa shumë debatonim atëherë në zyrën e përbashkët me kolegë të tjerë? Të kujtohet sa herë unë të provokoja në debat që ti të reagoje me pasionin këmbëngulës të një fëmije të guximshëm ? Ti dëshmove, shumë shpejt, kontribuesen e shquar në fushën e studimit të letërsisë arbëreshe, me monografitë shkencore dhe me artikujt e pafund, mbi autorë pak ose aspak të njohur, me thellimin e njohjes edhe për autorë që, ndonëse ishin trajtuar nga studiues të tjerë, mbeteshin ende të vakët në perceptimin tonë... Duke njohur shkëlqyeshëm italishten dhe stilin specifik të poezisë arbëreshe ti arrite të depërtosh në botën artistike të kësaj trashëgimie letrare historike, por dhe të asaj bashkëkohore. Prandaj je një nga studiueset më të spikatura, je

një vlerë e shquar në historiografinë tonë letrare. Studimet për poezinë dhe prozën, jo vetëm arbëreshe por edhe për autorë të letërsisë sonë të traditës dhe bashkëkohore, ngërthyen në vetvete aftësitë e vëzhgimit të fenomenit letrar, talentin e një kritikeje origjinale dhe të guximshme, kokëfortë në interpretimet e diskutuara, prirjen për praktika metodologjike analizuuese të ndryshme...

Të kujtohen ngacmimet e mia lidhur me pasionin tënd për të shkruar poezi ? Unë 'nuk e vlerësoja' këtë pasion tëndin, të provokoja duke 'ekzagjeruar' vlerat e studimit letrar në raport me poezinë tënde. Ishin momente gazmore, shumë të këndshme; më kujtohet reagimi yt, si një fëmijë i zëmëruar, por shumë kapriçoz dhe i vendosur... Kënaqesha nga ky 'debat' i provokuar nga mua. Por vitet dëshmuar se talenti yt krijues artistik ishte aty, brenda teje, dhe ti, si me krenari 'm'i theve turinjtë', duke më dëshmuar se studiuesja e letërsisë mund të ishte edhe krijuese me poezi, tregime, me ese interesante. Ti 'më mundë'. Megjithatë, mikja ime e mirë, unë vlerësoj në radhë të parë kontributi tënd shkencor (sigurisht edhe nga që vetë nuk krijoi as poezi, as prozë!). Nga që kjo bela, studimi shkencor mbi letërsinë, nisi dhe mbeti pasioni im i vetëm. A e di pse je jo vetëm studiuese por edhe poete ? Ata që kanë biseduar, qoftë edhe një herë me ty, nuk mund të mos mbeten të mahnitur me intonacionin tënd gjuhësor, me muzikalitetin që përmban në mënyrë të natyrshme e folura jote. Ti kur flet, dukesh sikur këndon, dhe fjalia bëhet aq e këndshme për bashkëbiseduesin. Është italishtja që ndikon ? Jo, është shpirti yt muzikor, është bota e brendshme plot ndjenjë e dashuri, plot ngjyra për atë që shpreh. Muzika nuk del vetëm përmes notave të këngës, por edhe përmes fjalës, tingëllimit të saj.

Klara e dashur, unë gëzohem shumë se ti vit pas viti shton aktivitetin tënd krijues, vit mbas viti bëhesh më sfiduese, vit mbas viti bëhesh më e re, sikur do t'u thuash të gjithëve se Klara Kodra nuk shteron kurrë në mendimet dhe ndjenjat e saj ! Sa u bëre, 80 vjeçe ? Jo, s'ka fare rëndësi, sepse një fenomen jo i zakonshëm ka ndodhur me ty. Ajo që kujtoj është se vazhdimisht, gjatë viteve, ti ke ardhur duke u rinuar, në të gjitha drejtimet, ke ndryshuar, veshur me pasion krijues dhe energji të pashtershme. Prandaj jam krenare që je mikja ime e mire prej më shumë se 50 vitesh.

Po, ishim mikësja që në shekullin e shkuar (!), jemi sot dhe kushedi deri kur do jemi akoma ! (mos qeshi njeri me këtë deklaram të fundit !).

Të përqafoj me dashuri,
Shoqja jote, Floresha

“Saga e Gorës” e shkrimtarit Namik Dokle është një dëshmi letrare që shfaqet pashmangshëm edhe si fat dhe frymë ekzistence, si ngjyresë dhe prani në tekstet e të tri romaneve të saj dhe ku vendlindja shndërrohet në identitet. Megjithatë, në lëvrimin e letërsisë, ka raste kur shenjat identifikuese të vatrës së lindjes, e tejkalojnë ngjyrën përveçuese, e prandaj gjurma e këtillë, receptohet si shenjzim estetik. Në romanet e botuara pas viteve '90 të shekullit të kaluar, e sidomos në shekullin e njëzet e një, si shqiptim i qartë i vendlindjes, i koloritetit origjinar, janë edhe tri romanet e shkrimtarit Namik Dokle. Shqyrtimi i pranëvënë i teksteve, e kuptimëson hetimin e shenjave përbashkuese dhe veçuese, që pasohen nga njëri libër në tjetrin. Ligjërata mbi gjurmimin e vendlindjes, në secilin prej romaneve dhe kundrimin përbashkues të tyre, do të ndalet në disa çështje tipologjike:

- A – Triptik apo trilogji
- B – Dyzimi i kohës reale dhe letrare
- C – Zhanri i romanit postmodern
- D – Materia letrare në mes jetësore dhe imagjinare

Tri romanet e N. Dokles, veçmas krijimtarisë së endur në dramatikë dhe në prozën e shkurtër, pak më herët, përfaqësojnë hapësirën e sugjeruar, si shenjzim etik dhe estetik, ndonëse janë tregues identitar të vendlindjes, të Gorës, ku takohen kufijtë, besimet, etnitë dhe gjuhët e ndryshme. Pikërisht në kapërthimin e ndërliqshëm, ku pasqyrat përputhen dhe përplasen, marrin dhe japin, në hapësirën tekstologjike, të shtrirë në tri romane, ia ka mbërritur me ngjiz tharmin artistik, që ka në qendër vendlindjen. Pranëvënja e tyre, e të tri librave, që kanë plazmuar vendlindjen, vatrën e frymimit të shkrimtarit, ka bërë që nga njëra anë, të shihen si të ndarë, si tri tekstet që kanë në qendër Gorën, djepin ku u përkundën ëndrrat feminare të autorit. Nga ana tjetër, janë tri pamje, të ndryshme dhe të përafërta, që ndërkaq kanë epiqendër Gorën. Në leximet e gjertanishme, këto tekste janë parë në një situatë të dyzuar, janë trajtuar edhe si të shkëputura, por edhe si tekste që kanë vijimësinë e imazhit të vendlindjes, jo vetëm si identifikim, por edhe si shenjë e rrokshme artistike. Në leximet dhe rieliximet e këtyre teksteve, ka mbizotëruar shqyrtimi si vijimësi, pra me i pa tekstet e romaneve si të ndërlidhura, që madje pasojnë njëri-tjetrin, duke e përcaktuar si triptik apo trilogji. Në procesin e leximit dhe zbulimit të realitetit letrar, që bartin romanet, herë kundrohen si tripik, e herë si trilogji, pavarësisht se jam lëkundur midis të dy përcaktimeve, tashmë jam i prirur të përqafoj përcaktimin trilogji. Në librin *Fjalorth Termash Letrar*, me autor Gjergj Zhejin, ndër të tjera theksohet: Trilogji-a (gr. Trilogia). Tri vepra letrare të karakterit dramaturgjik ose narrativ, të bashkuara nga e njëjta ide e autorit (1968: 219, Rilindja, Prishtinë). Ky formulim, me ndonjë nuancë ndryshe, ripërcaktohet në librin *Fjalor i gjuhës shqipe*: Trilogji-a, seri prej tri tragjedish a dramash, subjektet e së cilave janë vazhdim i njëri-tjetrit (2005: 574, Botime Çabej), ndërkohë që formulimi tripik nuk haset në këtë fjalor.

Dyzimi i kohës reale dhe letrare

Kundruar brenda teksteve romanore, pra, pikërisht në atmosferën e kohës si pakohësi, e dëshmisë si shenjë artistike, lënda e shtrirë në tri tekste, si gjendje e përveçme shpërfaqet në dy rrafshe:

Së pari: Koha konkrete, që në romanin e tretë, *Ditët e lakuriqëve të natës*, sjell për lexuesin gjendjen e viteve '60, të shekullit të kaluar, pra është më e largët. Ndërkaq romani i parë, *Vajzat e mjegullës*, në materien letrare, përshfaq klimën e viteve pesëdhjetë, që përkon më dyzimin e qenies, pothuajse me tëhuazimin e plotë të saj. Romani i dytë si radhë botimi, *Gora pa zogj (Lulet*

Refleksione mbi trilogjinë “Atje ku dielli lind dy herë”

Jetësorja dhe imagjinaria të shkrimtarit Namik Dokle

Nga Behar Gjoka

e skajbotës), ndërkohë sendërton kohën e tanishme, diçka më në brendësi, fatin e hidhur të njeriut si mërgimtar.

Së dyti: Koha letrare, në pjesën dërrmuese të hapësirës tekstologjike, përgjithësisht e ka përmbysur kohën jetësore, dhe më së shumti ka endur Gorën gati magjike, të përthyer në tri pamje thelbësisht imagjinare, e ku fillësa shënohet me “Vajzat e mjegullës”, dëshmi e kredhjes së autorit në shkrimin e prozës. Zhanri i hapur letrar, pra romani, ku rrëfen fëmija përmes dyzimit të kujtesës, që më tepër i vë në përleshje dy kohët, pagëzoi lëvrimin e romanit nga ana e autorit. “Kthimi i dytë”, me gjasë si vijim malli, në gjirin e vendlindjes, tanimë si dhimbë dhe ankth, skicohet në disa përthyerje të befta në hapësirën e tekstit *Gora pa zogj (Lulet e skajbotës)*, një pasqyrë e dyfishtë, ku e sotmja zbulon shpërftyrimin e frikshëm, që ndodhi dje dhe ngjet edhe tani. Megjithatë, rrathët e ferrit, rrënjët e shkatërrimit të humanes, të shtjelluar vetëm në gjashtë ditë, vizatohen me penelata të shpejta, por edhe me vija të thella rembrandiane te romani *“Ditët e lakuriqëve të natës”*, që në shijen time shenjon pikën më të lartë të vëllimit si marrëdhënie me vendlindjen, e po kaq si vlerë e shpaluar artistike.

Kuptohet se koha reale, është vetëm si sfond, ka të bëjë me kontekstin jetësor, që megjithatë shkërmoqet ditë pas dite në vetëdijen tonë, ndërsa në tri tekstet, në tri pasqyrat, është shpalosur mishërimi estetik, ku imagjinata ka tejkalar konkretin, si dhe ka stampuar marrëdhënien e qenies me kohën gri, të fasadës shkëlqyese, në përmbysjen e plotë kohore, tanimë si tmerr i pasojës. Endur në dyzimin kohor, letrarja e teksteve, sugjeron mosharrimin, sepse e keqja përsëritet pambarimisht, ashtu siç e përmend Kundera marrëdhënien me kujtesën, e po kaq, koha letrare, e fton lexuesin, qenien njerëzore, që të largohet prej makthit kohor, ku madje vrasja e dashurisë valëvitet si fitore. Romanet e autorit, tri tekste të të njëjtit zhanër, kanë fiksuar kohën letrare, përthyerjen imagjinare, me kahje fantastike dhe magjike, si dëshmi dhe çlirim shpirtëror, si dhe shenjë estetike, e derdhur në një formë të ndryshme që e kapërcen realitetin, siç e formulon H.

Bloom, pra vendlindja është hapësira reale dhe imagjinare e realitetit letrar. “Rikthimi” në vendlindje, përmes shkrimit letrar, pra vetëm si projekcion imagjinare, e cila ka në mes distancën e kohës dhe të moshës, nuk e ka penguar autorin për të endur tekste, që anësohen nga tharmi fantastik, e përpos tjerash buron nga kapërthimi ndërkohor.

Romanet postmoderne të shenjura si trilogji

Tri tekstet e autorit, përveç përafrimeve të pranishme, si vijimësi e “ndriçimit” të vatrës së vendlindjes, ndërkaq përveçohen në tipologjinë e zhanrit, si romane. Kapërcimet kohore dhe hapësimore, që shqiptojnë protagonistët dhe ngjarjet, narrativa dinamike dhe detajet përshkrimore, të vendit dhe kohës, kanë përtheksuar tipologjinë e romanit, të shpërfaqur si sendërtim i trilogjisë, në kuptimin e plazmimit të skicës së trefishtë të Gorës, vendlindja e shkrimtarit. Megjithatë, përbashkësimi në brendësi, në gjasat e projektimit të trilogjisë, si vizatim i Gorës në tri pamje, lidhet pashmangshëm me atmosferën e shkrimit letrar, ku ndërthuret realizmi me fantastikën, e mbi të gjitha aty sendërtohet ngjyresa postmoderne, si një rikthim në të djeshmen e kujtesës së autorit, e po kaq në të dikurshmen e qenies njerëzore. Ikja në kohën tjetër, në romanet *“Vajzat e mjegullës”* dhe *“Ditët e lakuriqëve të natës”*, është realizuar si një rikthim imagjinare, në kohën që e kemi lënë pas, gjë që dikur është sugjeruar nga U. Eco, si tregues i pastër i ironisë intertekstuale, e cila përkon me poetikën postmoderne, si shkrim i risemantizuar. Nga ana tjetër, romani *Gora pa zogj (Lulet e skajbotës)*, krahas ndërthurjeve të pranishme kohore, sugjeron arratinë hapësimore në ndërkohësi, si përplotësim i ngjyresave postmoderne, e rizbuluar në hapësirën e tekstit. Vetë akti i rikthimit në vendlindje, çka e rizbulon botën që e ka bartur si kujtesë të rikujtuar, kuptimëson mallin dhe nostalgjinë, prej nga nuk mundesh të ikësh kurrë, vendlindjes së ngulitur në mendje dhe zemër, është formësim i një reflektimi të kujtesës dhe rizbulimit, që e plason fatin e qenies, në

klimën e postmodernes, si një proces vetëdije.

Në mes jetësore dhe imagjinare

Realiteti letrar, thurur në tri imazhe, që e vizatojnë trilogjinë e vendlindjes, pavarësisht përthyerjeve kohore dhe narrative, sendërtohet përmes dy elementëve thadruës:

– Konkretes, si hapësirë e Gorës, e vendlindjes, e pamjeve të saj të larmishme, në dy kohë, së paku në motet e monizmit dhe në gjoja demokracinë, ku më tepër notojmë si të dehur. Jetësorja mishërohet në përshkrimin e mjedisit, e bukurive mahnitëse, e po kaq në praninë e leksikut të përdorur nga protagonistët, që anësohet nga riaktivizimi i frazeologjive, si dhe i ligjëritimit të figurshëm.

– Imagjinaria në trilogjinë e autorit, madje në secilin tekst të saj, është thelbi endës estetik, pavarësisht një situatë paqëllimore për ta thurur si të këtillë. Anësimi kah imagjinaria, lidhet me sjelljen në kujtesë të gojëdhënave, siç ngjet me shkallët e dritareve të dashurisë, që shpaloset në romanin *“Ditët e lakuriqëve të natës”*. Imagjinaria me tharm të dukshëm fantastik, ngjet edhe si proces legjendarizues, pra si mëveshje me tis legjende të përditshëm, e cila shpallet në romanin *“Lulet e skajbotës”*, ku Gora projektohet si pasqyrë e dyfishtë. Kurse për romanin *“Vajzat e mjegullës”*, i cili plazmon kujtesën e kujtesës, ka vlerë pohimi i Zija Çelës: *“Ndërkohë që mjegulla ngrihet, pas grisë së saj shfaqen ngjyrat e një tabloje që, ndonëse aq e veçantë për autenticitetin e vet, e përjashton spekulimin me ekzotikën.”* Përveç treguesve të jashtëm, të shenjuar në secilin tekst të trilogjisë, imagjinaria/fantastikja, sendërgjohet nga prania e narrativës dhe dinamikës shpaluese dhe të subjektivizuar, së paku në dy kohë. Universi letrar, plazmuar në tri romane, që përbëjnë fundamentin e trilogjisë, të endjes së tablosë së vendlindjes, të Makondos së autorit, parësisht lidhet me shkrimin e ndërliqshëm:

· Të kohës së largët, si kujtesë e feminisë, ku zbulohet vendlindja dhe shkruhet e gdhendur në vetëdijen e përhekimit dykohor.

· Të kohës së shkrimit letrar, si një distancë e gjatë kohore, ku malli i mungesës nuk ka gjasa që të zëvendësohet me pamjet e shkëlqimit të kujtesës.

Shkrim i gërshetuar, tashmë si kohë e kujtesës, ku pikojnë legjendat dhe gojëdhënat, me shkrimin e kohës letrare, ku mbishtrohet prania dhe mungesa, ka bërë të mundur thurjen e një realiteti letrar të përveçëm, me tharm fantastik, që nganjëherë anon kah poetika e realizmit magjik. Gora nuk është shpikur, ajo ka qenë dhe është aty, një realitet konkret. Gora, thelbësisht imagjinare, në tekstet e autorit, megjithatë është rishpikur dhe përthyer, në magjen e shkrimit letrar. Mbase diçka dinim, ose kishim dëgjuar, ndonëse fytyrën dhe shpirtin e Gorës, me shkëlqimin e plotë, ose ajo gjendje unike, siç e formulon J. Asensio, “historia e përjetshme e njerëzve”, i zbuluam në tri pamjet e mishëruara në tri romanet e Namik Dokles, botuar së fundmi në vëllimin *Atje ku dielli lind dy herë – Saga e Gorës*.

Nuk e mbaj mend se si ndodhi, por di që u gjendem në bar-kafenë e Lidhjes së Shkrimtarëve, unë, Kristo Ilo, një djalë tiranas dhe një shkrimtar relativisht i ri, por i suksesshëm, që kish botuar disa libra dhe që kritika e kohës e vlerësonte. Kristoja më sa duket kish një farë miqësie me shkrimtarin, se bashkë nuk njiheshim, ndaj kur më ftuan te tryeza e tyre, shkrimtari ma prezantoi si mikun e tij.

“Kristo Ilo, tha, djalë shumë i ditur. Njeh disa gjuhë të huaja.”

Pa e zgjatur u kthye te biseda që me sa duket e kishte nisur që më përpara.

“Kafka është çnjerëzor, tha. E urren, e përbuz njeriun. Merre me mend: e shndërron njeriun në një insekt të tmerrshëm, të nevertitshëm.”

Tha edhe shumë fjalë të tjera, që unë pak a shumë ua dija përmbajtjen; i kisha lexuar në shkrimet kritike dhe studimet për letërsinë dekadente në vendet borgjeze-revizioniste, ku Franz Kafka renditej ndër shkrimtarët më të mallkuar.

Unë, pa ndërhyrë në bisedë, thashë vetëm një frazë të thatë, “Nuk e kam lexuar” dhe shkrimtari aty vërejti se shumë mirë kisha bërë që nuk e kisha lexuar dhe as që duhej ta merrja mundimin ta lexoja. Gjatë gjithë atij takimi, Kristoja nuk mbaj mend të këtë shqiptuar ndonjë fjalë, sikur gojën t’ia kishin lidhur me një shall të zi.

Nuk e di se çfarë duhet të ketë shprehur fytyra ime gjatë atij takimi, por mbas nja dy ditësh Kristoja vjen në zyrën time dhe më zgjat një pako të vogël të mbështjellë me gazetë.

“Metamorfoza” e Kafkës, tha, e përkthyer dhe e shtypur.”

E mora librin dhe e futa në sirtarin e tryezës.

“Kur ta lexosh të lutem ma kthe, tha. Dhe kujdes, se ti e di se sa të rrezikshme janë këto gjëra. Na merr në qafë të dyve.”

E sigurova Kriston që të rrinte pa merak dhe mezi po prisja të mbaronte dita e punës, që të lexoja librin në vetminë e dhomës time në qytetin “Studenti”.

E nisa leximin pasdite vonë, ndërsa dita po shuhej në perëndimin e largët. Nuk kisha lexuar as tre faqet e para, kur u ndala i llahtaritur:

“Kjo nuk është historia e Gregor Samsa-s, thashë me vete, kjo është historia e dajës së tim eti, Zefit, që e goditi damllaja dhe lëngoi për shtatë vite i shtrirë në shtrat i paralizuar, pa mundur as të lëvizte, as të fliste. Për shtatë vite, aq sa lëngoi në shtrat para se të jepte frymën e fundit, gjithçka e shprehte nëpërmjet syve të kaltër e të thellë, që sëmundja dalëngadalë ua treti butësinë, dritën vezulluese dhe ngjyrën e kaltër e të thellë të qiellit.

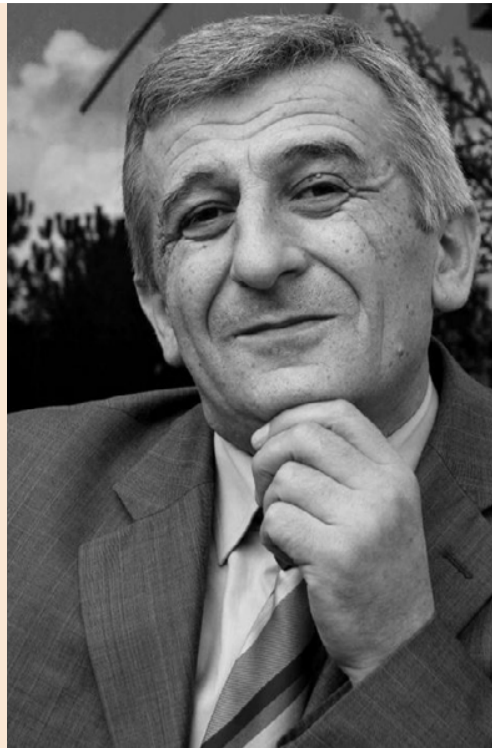
Duhet të kem qenë dikund dhjetë vjeç, kur një pasdite prilli, dikush solli lajmin se dajën e tim eti e kishte goditur damllaja. Lajmësi tha se daja Zef as nuk merrte as nuk jepte, kishte mbetur shakull në shtrat, i pagojë e i pamundur

Ndërsa babai u ngrit të bëhej gati që t’i bënte një vizitë dajës së tij, po atë mbrëmje, unë u ngjita dhe u mbylla në dhomën time me sytë të mbushur me lot, duke shqiptuar pa zë lutje që Zoti ta shëronte.

Daja i tim eti ishte njeri i jashtëzakonshëm, i vetmi në fisin tonë të madh që lexonte libra. Babai më merrte gjithmonë me vete sa herë shkonte te dajat e tij, për festa, për gëzime, ose pa ndonjë arsye të veçantë, por thjesht se i tekej të kalonte një mbremje me ata njerëz fisnikë. Për mua vizitat në shtëpinë e tyre, ishin ngjarje e veçantë.

Franz Kafka dhe daja e tim eti

Nga Lazër Stani

Gati sa nuk fluturoja nga gëzimi, kur babai më thoshte që të bëhesha gati se do të shkonim nga dajat. Atje me donin të gjithë: dy dajat e babës, dy nusët e dajave, por edhe fëmijët e tyre. Më mbanin në shuplakë të dorës, siç thuhej, por mbi të gjitha më tërhiqnin bisedat e dajës Zef, rrëfimet e tij të mistershme, dashuria dhe kujdesi që ai shfaqte ndaj meje, e që mua më dukeshin si një shpërblim hyjnor, aq shumë e vlerësoja dhe e çmoja atë njeri.

Daja i tim eti, Zefi që në rininë e tij të hershme kishte shërbyer në Kishë, ishte kujdesur për librat dhe bibliotekat e dy kishave të fshatit, Kishës së Shënkollit dhe Kishës së Fretenve, të cilën komunistët e konfiskuan dhe e kthyen në shkollë të zonës, pas ardhjes së tyre në pushtet. Ai gjithashtu kishte ndihmuar priftërinjtë në kryerjen e riteve fetare dhe me sa kuptoja unë, kishte lexuar shumë libra, por vitet e fundit ishte bërë i kujdesshëm dhe nuk e zinte në gojë të kaluarën e tij kishtarë.

Mbaj mend se kur u mbyllën dhe shkatërruan kishat, daja i tim eti ndryshoi: u bë më i heshtur dhe një mjegull e perhershme trishtimi i varej në sy. Më dukej se tymi i zi, që doli nga turra e librave, regjistrave dhe dokumenteve që u dogjën në oborrin e kishës, ditën e rrënimit, nuk i shqitej nga fytyra.

Një ditë, ndërsa ai po prashiste domatet në kopshtin e tij, më tha se i kishte fshehur disa libra, duke i shpëtuar nga djegia.

“Kur të rritesh edhe pak do të t’i jap ty,” më premtoi.

Unë u pushtova nga misteri i atyre librave të palexuar, me faqe të zverdhura nga koha, të ruajtur diku në një kamare të fshehtë, ndoshta në një dhomë të errët pa dyer e pa dritare, në të cilën nuk mund të futej askush tjetër përveç dajës Zef. Dhe ai mua më kishte besuar të fshehtëm e tij, sekretin e jetës së tij, librat e ruajtur në një vend të sigurt.

Papritmas daja Zef ndaloi së prashituri, u mbështet mbi bishtin e shatit i djersitur dhe më tha:

“Unë nuk di mirë italisht, por po të kisha mundësi kaq sa di e kaloj të gjithë në kryet tend.”

U mendua një grimë dhe shtoi:

“Duhet të mesosh, gjuhë të huaja. Italisht, frëngjisht, gjermanisht. Hapi rrugë vetës, mos u mbyt në këtë fshat të vogël. Edhe nëse njeriu mbytet më mirë të mbytet në lumë se në ujë e pistë të një brrake të fëlliqur.”

Fliste ngadalë, sikur i peshonte në mendje fjalët para se t’i shqiptonte.

Bisedonte me mua si me mikun e tij të rritur, i bindur se fjala e tij dëgjohej, ruhej.

I shtrirë në shtratit tim, me sytë ende të përplotur, u kujtova se herën e fundit, pata qenë në kishë me dajën e tim eti, të Dielën e Pashkëve. Kisha ishte e mbushur plot e përplot, por mua daja më kishte ulur në bankën e parë, përballë altarit. Sapo shkapërceva pragun e derës, m’u duk se nuk hyra në kishë, po kisha hyrë në parajsë. Muret e kishës të mbushur me piktura dhe trupore shenjtorësh, Krishti i gozhdur në kryq me kurorën e gjembave në kokë, kubeja e lartë, altari i mbuluar me një pëlthurë të bardhë me qëndisma, i stolisur me lule të praruara, bibla e hapur në një faqe të caktuar, shandanët e verdhemë që mbanin qirinjtë e dhe takëme të tjera të verdha të cilat dukeshin si prej ari dhe që përdroreshin gjatë meshës së shenjtë, të shpinin në një realitet tjetër, të epërm dhe hyjnor. I magjepsur lëvizja buzët, duke u përpjekur të imitoja fjalët e lutjes që këndonin besimtarët e tjerë, sepse nuk dija të lutesha.

Kur mbaroi mesha daja i tim eti më mori te dhoma e priftit, i cili më përkdheli kokën dhe tha një lutje për mua. Më bekoj. Atë çast vetja m’u duk i padenjë, i përlyer me mëkate pafund. Kur dolëm nga kisha doja ta pyesja dajën e tim eti, nëse ishin mëkat ato që mendoje, apo vetëm veprat që beje, por nuk pata guxim. Nëse edhe mendimet e mbrapshta që më vinin në kokë ishin mëkate, atëherë për mua nuk kishte shpëtim. Thuaj derës së Ferrit hapu më mirë, thashë i dëshpëruar me vete.

Atë natë fjeta pa darkë. Gjumi më kishte kapluar ndërsa sillja në mendje gjithçka që mund të kujtoja nga daja i tim eti.

Babai u kthye të nesërmen pasdite. Hyri në dhomën e ndenjes pa i hequr këpucët dhe u lëshua në minder, sikur mezi po e mbante barrën që kishte ngarkuar në shpinë. Nëna dhe gjyshi e pyetën të dy, pothuajse njëzëri:

“Hë, si ishte daja Zef?”

“Më mirë të kishte vdekur”, shqiptoi babai përgjigjen e tij të tmerrshme.

E shqiptoi thatë, me një ftohtësi të frikshme, si një vendim ekzekutimi nga një gjykatës i pashpirt. Unë shtanga, pështyma m’u tha në gojë. Si mund t’i thoshte babai këto fjalë të llahtarshme me një lehtësi kaq shpartalluese për dajën e tij të shtrenjtë. Atë çast u zemrova keq me babain, e quajta me vete zemërgur, të pashpirt.

“As flet, as lëviz. Rri shakull në shtrat, i paralizuar. Zot, i mori në qafë familjen e

vet, gruan e shkretë dhe fëmijët. Më mirë të kishte vdekur.” shtoi babai.

Nëna tha diçka midis lutjes dhe keqardhjes ndërsa gjyshi, më logjikën e tij të hekurt, iu lut Zotit që ta merrte pa u çnjerëzuar, pa e lëshuar këmba e dora e me mend në krye.

Babai vazhdoi të arsyetonte mendimin e vet, duke u qarë hallin të gjallëve, që i kish zënë kjo fatkeqësi e madhe me dajën. “Nuk di s’i do t’ia dalin, tha babai. Djemtë i ka të rinj, gruan të lodhur. Kush do e shpjerë në banjë, si do e lajnë e pastrojnë, kush do ta ushqejë? Zot na prit rrezikun, se ky është rrezik i madh.”

Babai u përkul, zgjidhi lidhëset e këpucëve dhe liroi këmbët.

“Vdes njeriu e mbaron, tha babai duke drejtuar kurrizin, por nuk ka ma keq se të mbetësh as gjallë as vdekur, të bëhesh barrë për të tjerët.”

Mua më dukej se babai po fajësonte dajën e tij se përse nuk kishte vdekur.

Dola nga dhoma e ndenjës me sytë të mbushur me lot dhe u ngjita në dhomën time në katin e dytë. Nuk doja të shihja me sy as babain, as njeri tjetër. Në mendjen time vërtitej gjithë lëmshi i ngatërruar i mardhënieve njerëzore, pa mundur të gjej as kuptim, as shpjegim, as zgjidhje.

Vazhdoja të lexoja Metamorfozën, por nga mendja nuk më shqitej historia e dajës së tim eti, fytyra e tij e përvuajtur më rrinte para syve, herë pas here më vinin në mendje, histori të rrefyera shumë vite më parë, kur daja i tim eti ishte ende shëndosh e mirë e më fliste për ngjarje të ndryshme.

Njëherë më tregoi se një fshatar kishte vjedhur rrobën e meshës së priftit në kishë. Dhanë e morën, ku nuk i kërkuan, prifti u lut disa të diela rresht në meshë që t’ia kthenin rrobat, por askush nuk bëzajti. Rrobat nuk u gjetën. Pas disa muajsh një shtëpi në krye të katundit mori flakë dhe gjithë fshati u mblodhën që të shuanin zjarrin, por nuk ia dolën. Shtëpia u dogj e tëra me mall e pasuri brenda. Kur u futën fshatarët, për çudinë e tyre, gjetën brenda vetëm një vozë të padjegur. E nxorrën në oborr dhe hapën vozën. Brenda gjetën rrobat e meshës së priftit, të palosura e të mbështjella me një çarçaf të vjetër në fund të saj, të paprekura nga zjarri.

Daja i tim eti ishte i bindur se gjithçka ekzistonte në këtë tokë ishte kirjimi dhe mrekuilli e Zotit. Shenjat për këtë ekzistonin, jepeshin çdo ditë shenja të reja, por njerëzit ishin vërbuar dhe marrosur: nuk arrinin as t’i shihnin, as t’i kuptonin ato që shihnin.

Duhet të ketë zgjatur shumë leximi i parë i “Metamorfozës” së Kafkës, sepse kur zbardhi dita, ende nuk i kisha lexuar faqen e fundit, edhe pse nuk kisha mbyllur sy gjithë natën.

Pas dy ditësh ia ktheva libri e mbështjellë me gazetë Kristos. Prita të më pyeste se si t’u duk libri, a të pëlqeu përkthimi, por Kristoja nuk tha asgjë. E mori librin dhe e futi në çantën e madhe që varej mbi një rrip të hollë lëkure në supin e tij.

“Ndonjë ditë mund të vish nga shtëpia ime, tha. Kam dhe disa libra të tjerë që besoj se do të jenë interesantë për ty.”

“Kristo, i thashë unë, të falënderoj për dhuratën që më bëre. Nuk kam lexuar kurrë një libër kaq të thellë, kaq të vertetë e kaq dramatik për ekzistencën tonë.”

Dhe pasi bëmë disa hapa krahu njëri-tjetrit në drejtim të qendrës së qytetit, shtova:

“Askush nuk e ka dashur njeriun si Franz Kafka. Ndoshta as krijuesi i tij”.

kushtim (poezisë)

shpesh më ke sjellë mërzi dhe trishtim,
por dhe në rastet më të vështira
ty të kam kërkuar pambarim
mes motit tend, më pushton dëshira.

kur të takoj , je hareja vetë
je ajo gjëja, që unë i jap besë,
pastaj të uroj një udhëtim të lehtë
udhës, ku të presin kutitë pa adresë.

je dyshimi, që e firmos dashurinë
era që fryn në verë e në dimër
shtëpinë tënde, përmendsh, e dimë.

ma mpreh, kësisoj, kureshtjen dhe sqimën,
drejt teje mijëra arsye më shtyjnë
trokas, në derën tënde, dhe mbaj frymën!

e pambaruara

në fletët e bardha të palosura me radhë
nisi të shkruajë pa pushim :
ËNDRRËN e vet.

pa u ndjerë
kaluan shumë kohë.

kur u pa në pasqyrë ;
dalloi një plak me rrudha në fytyrë,
e mjekërbardhë.
u trishtua fort kur kuptoi, se në kalendar
kishin kaluar plot njëqind vjet,
dhe akoma nuk e kish shkruar:
ËNDRRËN krejt.

Atëherë (Në kujtim të poetit Ndoc Gjetja)

kur shkoja dikur në Lezhë,
sa magjik më dukej ky qytet,
tek "Beslidhja e Gjergjit" më shkante mendja
dhe tek shenjti i poezisë, Ndoc Gjetja.

kur e lija pas qytetin,
tek kthehesha për në Tiranë ;
me veten time i thoja vjershat.

refleks

kur isha mustaqe padirsur
Bota më dukej e mrekullueshme,
më ngjante vetja aq i ditur
isha i dehur,
pas gjërave të dukshme.

kështu ka ndodhur dikur.
si kam jetuar asokohe,
kur e sjell ndërmend,
habitem!

tani kërkoj pa u lodhur,
koha më duket e pamjaftueshme
ndërsa kërkoj të gjej :
gjërat që nuk duken,
gjërat që fshihen.

lodhem të gjej,
si mund të gjinden,
si mund të quhen,
si mund të shkruhen?

flijimi

nuk e di,
se si ndodh kështu;
a të krijoj unë
apo më krijon mua ti?
nuk mund ta di.

pastaj,
nuk e shpjegoj dot se si,
por në çast jam gati
të vdes për ty!

gjendje dashurie

po, po ndoshta është e vërtetë,
nuk kam ditur të të dua,
nuk kam ditur ta vlerësoj bukurinë tënde,
ta lexoj fjalën tënde e dyshimin e fshehur,
gjer brenda vetes.

kam qarë trembur,
prej humbjes... dot nuk të kam fituar.
si një betejë tashmë kufizuar prej të ligjve
që nuk na duan as ty, as mua.

në kryqëzime semaforësh të çuditshme
tani të shoh frikshëm.
shfaqesh e prapë... të dua, por nuk guxoj
afrimin
ata të mbajnë me kujdes si gjuetari prenë.
shpresëhumbur jam dhe... yti me zemër
përherë.

mos u habit për mua,
mos u trondit në dyshime
fajet i kam të gjitha unë për ty o e bukura,
O...Shqipëria ime!

lutje

thua jse e mbuloi tokën
e lagu qytetin e madh ky shi,
i paparë,
por, në çast sa pushoi,
rrugët janë gjithë baltë sërish dhe bota,
prap e palarë.

O Krishti im
deshe të na lësh mendjen në vend ,
kur na the,
se do të ringjallesh?

të lutem ringjallu e ulu nga kryqi,
ku të gozhduam,
se duke të pritur ...u kalbëm!

pavëmendje

gjithë jetën tonë ecim mbi një tel të hollë,
varur ne skaje të një honi marramendës.
ecim në një ekuilibër të çuditshëm.

shpëtojmë vetëm falë asaj jete plot shqetë-
sime që bëjmë ,
sepse nuk kemi kohë të shohim asnjëherë .
..poshtë.

fatlum të përkohshëm,
falë halleve të pafundme,
shkak i pavëmendjes sonë
gjëra shpëtuese për ne, gjithmonë!

një këngë për ty e për vete (vajzës sime, Dori)

kanë kaluar vite mes nesh
kemi ndryshuar, por prapë jemi të njëjtë në
lidhje
ti një fëmijë i rritur,
unë një i moshuar me zemër fëmije.

me padurim e pres takimin.
a do të më njohësh dot
të shohësh brenda meje vuajtjen dhe mallin
që nuk ka sy, por ka zemër
e cila mezi rreh dhe të tregojë,
se etërit kurrë nuk e dinë, si është dorëzimi
para urrejtjes dhe dashurisë,
dorëzohen përpara fëmijës?

Janë aq shumë kohë dhe gjëra në mes;
lodrat e padhuruara të Krishtlindjeve
bisedat, përqaftimet, letrat e pashkruara
fjalët e pathëna e të ëmbla
të vendosura ashtu pa rregull,
hedhur rrëmuqshëm mes viteve që kaluan,
lënë gjithsesi në mes hapësirat e mundshme
të mjaftueshme, për ta parë njëri – tjetrin.
një mundësi për ta rigjetur njeriun,
fshehur brenda nesh në keqkuptimet e gjata,
në një jetë aq të shkurtër,
brenda së cilës
nuk na mjafton koha për të dashur.

je nisur, je ndër më të pritshmet ngjarje
fluturon për të më bërë të paharruar çastet,
ndërsa ndihem në vibrimin e qenies
prej shkakut se do të vish, po më dalin
flatrat!

si nga një sy i madh, vëzhgoj,
përipiqem të shpëtoj prej mërive
si prej kurtheve,
ku pa shpjegim dhe kuptim gjendesh!

diku në skaj presin :
Borëbadha, Kësulkuqja, Hirushja
përralla të tjera pafund dhe të gjitha të
patreguara.
në fakt, tani e gjithë jeta më duket një përrallë
me shumë përpjekje, për të shkuar tek gjërat
që duam,
përderisa po takohemi sërish,
me sa duket, është një përrallë me fund të
lumtur.

autoportret

jam një...ulok...
nuk shkoj dot asnjëherë
atje ku kam dëshirë.

jam memec...
nuk them kurrë dot, deri në fund...mendi-
min.
jam i verbër...
nuk e shoh deri në fund veten.
jam i pakujdesshëm në mënyrë vazh-
dueshme
i tregoj gjithë gjërat që ndje,
kështu ndjehem bujar dhe i pasur.

një mik më tha,
se sëmundje ime është e pashërueshme
(për ta shëruar nuk ka mjek)
e marrë rrugës në betejën,
për të qenë ...poet.

vizatim

jam brenda një rrethi vicioz.
nuk ka asnjë shpresë
për të dale, e liruar prej soje.

rri në një qoshe,
me mendimin,
të përdor një ...laps
e të vizatoj ,
në të vetmen mundësi dalje
të gjej formën e një porte.

premtimi

në shkollën e qytetit tim, kur isha fëmijë,
sa herë ngjitesha nga klasa në klasë
dhe i merrja të gjitha lëndët dhjeta,
im atë më premtonte,
se në fillim të klasës, ku ngjitesha
nëse do ta mbaroja vitin shkollor me të
gjitha dhjeta,

do të më bënte dhuratë një fizarmonikë.

babai im donte, por nuk mund ta mbante
dot premtimin.
ne ishim të varfër, të pamundur për dhurata
të shtrenjta
asnjëherë nuk e bëra fajtor,
gjithë kohën njësoj e desha.

ajo fizarmonika e premtuar,
më mbeti në mendje dhe e përfytyroja në
duar
mbyllja sytë e i shtypja tastet
e kur i hapja sytë,
i shihja tingujt nëpër rreshta
nëpër vjersha , dëgjohej muzika.

ati im i ndjerë,
fle në premtimin,
se jeta merr frymë tek dëshirat!

fushatë korrjesh

në këtë buzëmbremje, përflakur nga dielli
gruri për bukë ëndërron në lëmë.
e lidh nëpër thasë vajza sy bojëqielli,
faqepjeshkë e vetullhëngrënë.

kaloj edhe një ditë mes arash ku korrej,
mbrëmja e qetë bie tani ngado.
autokombajneri mbi timon mendohet :
"a do të vijë nesër vajza që ai do?"

flutura argjendi tutje rendin vajzat,
se çëndjen brenda vetes edhe bën çudi :
gjithë ditën grurë korri nëpër brazda,
mbrëmjes, në bunkier, mbiu një shami!

si mbeti ky çast nga dita që ziente,
flad i mbrëmjes zbret ngadalë prej korie..
shamia e vajzës, lidhur tek bunkieri
dridhet lehtë - lehtë, si fjalë dashurie.

qilari

nga rafti i vjetër, poshtë në qilarin e errët
mbuluar nga pluhuri, si një "harresë" për-
sipër ai shkoi pa menduar gjatë, meqë ishte
ditë feste
mes shisheve të radhitura, e mori një shishe.

pasi e pastroi atë, nga pluhuri mirë e mirë
duke e lexuar etiketën, u habit fare,
sepse pa dashje, kishte zgjedhur për atë ditë
një verë, fort të vjetër, shtatëdhjetë vjeçare.

aroma mbushi dhomën, kur e hapi shishen
me arin e vjetër, mendueshëm mbushi gotën
ndërsa solli me mendje, vreshtat, prej nga
ajo vinte.

e mrekullueshme shija, e ndjeu, ia ndryshoi
botën iu kujtua e dashuria e parë, pas aq
shumë vitesh
nga shija e verës të vjetër, e harroi moshën.

ashensor

në jetë jemi,
si në një ashensor
herë ngjitemi lart,
herë zbresim poshtë.

duke lëvizur kështu,
ndodh të shumtat e herës
të mos e takojmë asnjëherë, komshium,
që e kemi dera - derës.

perceptim

çfarë ndiej,
e mendoj.
çfarë mendoj,
e shkruaj.

çfarë shkruaj
e vuaj!

gruaja e poetit

poeti,
krijon diku në një qoshe të shtëpisë
magjen e fjalëve dhe mendimit,
shkruan mungesat e mëdha,
me shpirtin e ndjeshëm, ngjesh brumin e
hidhur
e gatuan bukën e dhimbjes,
të cilën e vë çdo ditë në tavolinën e shkrimit,
duke u ushqyer me vaktet e pendesës së
krijimit,
se nuk është gjë tjetër, veçse një ëndërr
ndodhia.
ngjan shpesh, si pjellë e keqkuptimit,
ndërsa përpiqet të gjejë një shkak për har-
resën,
se njerëzit e kësaj bote papritur ikin
duke e përbuzur kthimin,
për arsye që asnjëherë nuk mund të dihen,
pasi nuk është e mundur të thuhet,
pasi ata që ikin nuk flasin
dhe të gjallët nuk e gjejnë dot kuptimin!

gruaja e poetit, i sheh të gjitha
kupton çfarë së jashtmi duket,
por kurrë nuk e beson dot,
se mund të vdesin edhe ata që duhen.

histori njerëzish

fshehin pasurinë,
fshehin dorën, kur vjedhin
fshehin qëllime, bisedat intime
fshehin dashurinë,
siç fshehin krimet
fshehin sëmundjet.

mbi të gjitha
vdesin,
duke fshehur dhimbjet.

taksë pagjumësie

fle vonë, tepër vonë
e natën shpesh
në netët pa re
dal e sodis qiellin e mbushur me yje
yje, yje, yje pa fund.

sa grimcë e vogël jemi!
trembem,
prej kësaj bote të pafundme.
nga frika, se rrezikohem të humb.

brenda vetes

kur isha fëmijë
kisha frikë,
se do të mbetesh
gjithnjë fëmijë.

kur isha i ri
mendoja se do të rrija
gjithnjë i ri.

kur u bëra burrë
mendoja,
se nuk do të ndryshoja kurrë.

tani
shoh se jeta ka ecur
jeta është një mrekulli!
tani jam më i menduar
dhe "zbuloj" brenda vetes
një burrë në moshë,
një djalë të ri
dhe një fëmijë!

demencë

do ta pi helmin
e të vdes,
se nuk më do më,
ajo që më desh.
nuk mund të jetoj kështu
me asgjënë.

do ta pi helmin.
po për dreq
nuk po e gjej dot,
kam harruar,
se ku e kam lënë.

dëshirë

bie shi
u la gjithë pluhuri i rrugës
në banje natyra.
mbas këtij dushi del dielli.
gjithçka del më në dritë
të hapen sytë.

ah sikur të binte një shi si ky
edhe në qeveri, dhe në politikë!

pa titull

ani, se je i përkohshëm,
mos mendo vetëm për vete,
mos mendo vetëm për sot.

nëse do të ndihesh i qetë
jeto, si i përvetshëm.

harresa

popujt e varfër,
ngaqë janë të uritur,
shohin në ëndrra vetëm bukë,
me të cilën
shuajnë urinë.

populli i varfër,
nuk ka kujtesë,
nuk mban mend gjatë,
bëhet i lumtur me një kafshatë.

populli i varfër,
e "harron" shpejt Lirinë!

konstatim

Poezi,
ose e thënë ndryshe:
"letra në shishe."
me fatin e rrallë ;
t'i gjejë dikush në brigje!

dhuratat

Zoti im,
më dhe gjithë ato dhurata,
pastaj i more një nga një.
së fundmi
thua më le pa asgjë,
sa tani dyshoj se ato dhurata,
që dikur i pata,
është e qartë,
nuk do m'i kthesh kurrë më.

soditje

përpiqen me këmbngulje ta njoh Botën,
duke përdorur, pa nda, armën magjike :
dijen.
kur e kuptoj çfarë ngjet, të rënduar e kam
kokën :
"botës se pafundme i shoh vetëm hijen."

letër e padërguar (për nipin tim Rayan)

je i vogël, i vogël
krejt si një zog,
me një zemër që rreh si një orë magjike,
shënon orët e rritjes tënde.
të dua aq shumë,
si...dritën!

ikin shpejt vitet.
kjo jetë gjithsesi e magjishme
kjo jetë njerëzore, mes limiteve
është, si një lojë kukafshehtas
ku gjendesh pa dashje dhe aq çuditshëm.

ki kujdes me mua!
jam një hileqar i madh
më kot do më kërkosh nesër,

kur, befas, një ditë të fshihem.

vështire e ke në ditët e ardhshme
vështirë, se do mundesh të më gjeshe më.
nga kjo "hileja" ime në këtë lojë të vjetër
do të mërzitesh një ditë prej ditësh.
mos ngul këmbë të më gjeshe patjetër!
së voni do të dorëzohesh në këtë përpjekje
do të qetësohesh, në gjumin e ëmbël
brenda të cilit do të gëzohesh,
kur të më "gjeshe" në ...ëndërr.

përjetim

i hutuar mbeta,
prej vitesh në vjersha
në pranverë e verë.
e ja pa kuptuar, erdhi vjeshta
dhe dimni po troket në derë.

lojë

është gjë e hidhur.
se prej drejtësisë
kemi hequr dorë
jemi larguar soje,
përderisa hajdutin
e kemi vu roje.
gjithë tragjedia jonë,
gjithë kjo lloj bloje
vjen prej kësaj loje.

kronikë

në shenjë të pushkës,
të gjendjes brenda vetes,
e përgjoj ditën e nesërme.

e djeshmja më ngjan krejt afër
tentoj ta prek i matur, i përkorë!
ndërsa pushka e pavëmendjes
thuaje...më plas në dorë.

karma

Atdheu im i mjerë!
të kafshojnë çdo ditë
të mbeti vetëm kocka
dhe shpirti,
që jeton tek unë;
biri yt!

ata që të degdisen kështu
të pangopurit,
të hëngrën gjer në kockë
jam i sigurt se një ditë,
si kockë do t'u mbetesh në fyt.

dritare

kur grisit magjishëm pëlhura e natës
çfarë natyre ka fshehur prej kundrimit
në dritë, të pafund natyra shfaqet,
si një grua që zbkurohet prej ndriçimit.

hedh sytë gjithandej, çfarë përmban kjo
natyrë
i lumtur që jam zgjuar nga pavetëdija për atë
afrohëm tek xhami, e sodis harmoninë
ku fryma e fshehtë e krijimit përsos çdo gjë.

mes habitës e ndiej, të jem është një fat
edhe pse jeta, shpesh, shfaqet si një tallje
Zoti më fali frymën, që pa fund nuk zgjat
më zgjodhi ta sodis botën nga kjo dritare.

nga kjo dritare të pashë ty atë vjeshtë
ishim afruar aq shumë, deri tek prekja.
s'e mendova kurrë, se do të zhdukej aq shpejt
pamja nga kjo dritare, ku më vendosi jeta!

shpesh gjendem aty i dëshpëruar, i pa gjumë :
"a mund ta shoh edhe njëherë atë, pa më
dalë shpirti?"
por më kot pres të kaloj dy herë në të njëjtin
lumë të cilin ma ka "ndaluar", rreptësisht,
Herakliti.

Luerda C. Avdiaj Nga dimri i një vije fryme

ftohtë
grila e dritares prishur është
cepin e majtë të xhamit pikon shi
thyer e la një fëmijë nëna e të cilit thanë se
ish një e largët e shtëpisë

as oxhaku ndezur s'është
mungojnë drutë
nga pakoha e një burri

heshtje dhomës së gjumit
fund së cilës një pasqyrë
që veten nuk ma tregoi të bukur

as e dyta
as e treta e katërta
as pesta

as në pasqyra e syrit tënd
e bukur
s'isha

kufijve të vetes bëhet luftë e ftohtë
dimër bie mbi
dy të pashuarat e një veteje
njëra trishtil
tjetra tingëllim
vetaputhen
metaforat e mia të vogla
dot s'i mbajnë
dot s'i thonë

heshtet gjithë pjesa tjetër
në monologun e atij që kujton poezinë
në të vetmen mënyrë që di
dimrit

atëherë
dimrit
babai na mbulonte njollat e fatit
nëna me arna na mbyllte këmbishën e
ëndrrave

sot
dimër
babai fle dheut
nëna shtratit të përgjysmuar vetmohet

nesër
fatit
do të bëjë ftohtë
dimër

pastaj dhimbja puthet
e di
unë gjithë dhimbjet e botës kam puthur

tani
nëntor mbledhur një dorë
unë dhimbja

por ti bëhu mirë
gjithsesi edhe dhimbjen tënde kam puthur
në fatin tim
që kur fëmijë isha

Çdo vëllim i ri me poezi është një ngjarje. Kjo, jo vetëm prej faktit se ujerat ku noton poezia janë turbulluar ndjeshëm e s'duket kund ai deti i qetë, por edhe për atë ç'ka forma dhe përmbajtja e tyre përfaqëson. Ajo, edhe sipas akademikut Ali Aliu, mbetet "forma më e ndjeshme e komunikimit estetik" dhe studimi i këtij komunikimi na formon "studimin e vetëdijes estetike të një shoqërie" (R. Qosja).

Rudolf Marku dhe vëllimi i tij me poezi "Kthimet" (Onufri, 2025) na vjen si amalgamë disafytyrëshe. Eksperienca, vargu i pjekur, poezia frymëzuese janë disa karakteristika qendrore që përshkojnë botën poetike të tij.

Përmasa njerëzore, kthimi dhe kujtesa tek "Tirana, kjo grua" dhe "Kujtim i largët"

Jo vetëm në poezitë që do veçohen më poshtë, por në tërësi në të gjithë vëllimin, kthimi (si koncept qendror në poezi) nuk shfaqet vetëm si një rikthim në hapësirë, në kohë apo si një proces nostalgjik. Ai pasqyrohet si një proces thellësisht ekzistencial dhe etik. Në dy poezitë e përzgjedhura për këtë përmasë, subjekti lirik përballet me humbjen, vdekjen dhe trashëgiminë (morale) të prindërve. Krijimet "Një vizitë në shtëpinë e fundit të prindërve" dhe "Kujtim i largët" mund të konsiderohen edhe si një bashkim apo diptik me bazë të njëjtën temë, ku fuqia që mbart kujtesa ndërthuret me pamundësinë e kthimit fizik. Kujtesa mbetet forma më e mirë e rezistencës ndaj kohës dhe historisë.

Kthimi si përballje me pamundësinë, burokracinë dhe vdekjen

"Vij te shtëpia juaj, / edhe pse e dija se do qëndroja jashtë, para portës që nuk hapet më kurrë." janë dy vargje të cilat menjëherë e hapin poezinë me kthimin si një pamundësi. Mund të biem në një dakordësi kolektive kur themi se shtëpia e prindërve është ndoshta figura origjinale dhe më intime përsa i takon origjinës. Si e tillë, në poezi, edhe pse ajo është një hapësirë e mbyllur përfundimisht, vjen si një monument i heshtur i humbjes. Kthimi nëpërmjet portës që nuk hapet më kurrë do të jetë tanimë poetik, disi traumatik nëse mbështetemi tek fjalët e P. Ricoeur sipas të cilit, rikthimi në të kaluarën është përballje me atë që nuk mund të ribëhet më.

Më poshtë, R. Marku na ofron dy metafora krejt ekzistenciale. Koncepti i rrugës është i gjendur në poezinë moderne gjerësisht dhe nuk mjaftohet leximi i saj si një distancë fizike, por si akumulim i kohës, fundi i së cilës duket i pashmangshëm. Vargu "Nuk them se rruga nuk ishte e lodhshme dhe e gjatë" përforcohet nga ai pasardhës "se distanca nga jeta deri te vdekja është vetëm një hap". Ky aforizëm poetik mund të konsiderohet edhe si filozofia e krejt vëllimit ku autori i bashkëngjitet mendimit ekzistencialist të Camus apo Heidegger, të cilët vdekjen e shohin gjithnjë pranë jetës.

Poeti na përball me një përshkrim gati-gati tragjik të prindërve, u vesh atyre karakteristika biblike apo mitike nëpërmjet të cilave formon figurën apo modelin e martirit të heshtur të jetës së zakonshme. Ato nuk janë heronjtë epikë. Tragjedia e tyre e vetme është heshtja. Këtë sentencë e hasim tek vargjet "Pleq të gjorë..."; "rrënuar nga plagët e jetës, nga pesha e gurëve që mbajtën mbi shpinë, / nga terrorret me peshë sarkofagësh, nga pabesia e frikshme e jetës."

Në vijim, autori bën një ndërftje disi prozaikë, të një gjuhe administrative që në poezi, qëndron jo në habitatin e saj. Duke vendosur këtë, autori krijon një moment të fortë poetik, një kthesë ndoshta ironike teksa na tregon se në një botë si e jona ku funksionon sistemi modern, ky i fundit është i aftë ta kontrollojë jetën apo lëvizjen e të gjallëve. Megjithatë, është po ky sistem ai që mbetet i pafuqishëm përballë vdekjes. Vargjet "Duhet prova e adresës, shenjat e identitetit, / llogaria bankare, plus viza që duhet marrë në konsullatë!" na përballin me burokracinë përballë vdekjes.

Fundi i poezisë vjen edhe si një përballje realitetesh, edhe si një imazh kozmik. "Nuk

Refleksione mbi vëllimin "Kthimet" (Onufri, 2025)

Kthimi në moskohë: Rudolf Marku dhe koha e poezisë

Nga Rei F. Hodo

arrita t'i varros në kodrinë" dhe "në periferinë më të largët të qytetit" shfaqen si dy simbolika. E para, mbetet dëshira për të parë nga lart jetën ndërsa e dyta, jo vetëm një simbolikë gjeografike, por si mungesë e kujtesës. Ndërkaq, "një yll i vogël fiks" bën që autori t'i shohë prindërit nga ky yll i vogël. Po ashtu, në këtë moment kemi të bëjmë edhe me një përmbysje: janë të vdekurit ata që shohin së lartmi. Ndërkaq, një heshtje e veçantë metafizike paraqitet tek vargu "sferat qiellore nuk flasin në gjuhën e të gjallëve."

Kujtesa si veprim nga babai tek historia

Poezia hapet me vargun deklarues të thjeshtë në pamje të parë, por që qëndron themelor: "Kujtimi i babait tim" i cili na e paraqet kujtesën jo thjesht neutrale. Ajo na vjen si një kujtesë e trashëguar ose thënë ndryshe, një përvojë të cilën vetë subjekti nuk e përjetuar në mënyrë të drejtpërdrejtë, por e ka të transmetuar emocionalisht. Gjithashtu, poezia futet në një trajektore mitike dhe natyra shfaqet si një forcë ndëshkuese kur autori thotë se "lumi rebelohej si një zot pagan".

Një referencë biblike me rëndësi është ajo që shfaqet pikërisht tek vargu "varkën biblike të Noes". Në këtë rast kjo figurë shërben të

na kujtojë katastrofën. Kemi të bëjmë me instinktin e mbijetesës, jo shpëtimin.

"Veç im atë nuk u tremb" na paraqet heroin real, atë etik dhe jo epik. Heroin që futet në ujë jo duke e parë këtë si sfidë ndaj natyrës, por si zgjedhje morale të tij përballë frikës. Pikërisht këtu lind edhe heroi, ai i cili del nga vetja duke vepruar për tjetrin.

Përmasa erotike tek "Histori dashurie" dhe "Në moskohë"

Poezitë e përzgjedhura vendosin përballë njëra-tjetrës rrafshet që pikëtakimin kryesor e kanë tek erotika. "Histori dashurie" dhe "Në moskohë" kanë të njëjtin burim, të njëjtin subjekt të trazuar (në rastin konkret). Fillimisht kemi përballjen me një dashuri të cilën po e quajmë fragmentare, pra e jetëzuar tek figura femërore si trup, si imagjinatë dhe si objekt i fshehtë; në rastin e dytë kemi të bëjmë me një erotikë që është ngritur mbi konceptin e mungesës, edhe pse themeli përqendrohet në një subjekt të vetëm. Kemi dy poezi nga të cilat, të parën e shohim të ngrihet në një rrafsh social ndërsa poezinë tjetër në një rrafsh më metafizik.

Rudolf Marku Kthimet

OnufriPoezi

Hapësira e kënaqësisë dhe braktisjes nga erotike trupore e shtratit

Që në vargjet e para, autori na përgatit për përballjen me një triptik mjaft interesant: "me një ishë në shtrat, tjetrën e mbaja në kokë, të tretën në zemër, në fshehtësi". Përpos triptikut erotik, këtu shohim edhe prezencën e shtratit, i cili shihet si subjekti apo hapësira klasike e erotikës fizike. Nëse do të duhet të kërkonim ndihmë në mendimet e Sigmund Freud, atëherë do të pohonim, bazuar në mendimin e tij se erotika në dimensionin e saj më të drejtpërdrejtë lidhet me libidon (realizimi trupor), se ka ndodhur krejtësisht plotësimi i dëshirës fizike. Megjithatë nuk duhet harruar se erotizmi është edhe një tension i vazhdueshëm midis shkatërrimit dhe bashkimit. Këtu mund të gjejmë vend edhe koncepti i për-kohshmërisë së erotikës trupore. Pra, sipas edhe mendimeve të Bataille, kënaqësia ka gjithmonë një kahje nga prishja. Në poezi, është realiteti ekonomik ai që e zhvesh erotikën nga petku i idealizmit njëkohësisht duke e shndërruar shtratit edhe në vend kënaqësie, edhe në vend zhgënjimi: "jeta është e shtrenjtë, çmimet rriten çdo ditë".

Nga një subjekt praktik, poeti na kalon tek fantazia. Është pikërisht "tjetrën e mbaja në kokë" ajo që erotikën e zhvendos në rrafshin imagjinar. Madje, poeti arrin deri aty sa ta shndërron atë në figurë të idealizuar, tërësisht publike duke perifrastuar "sapo u shpall miss i vitit 2040". Erotizmi përtej zhvendosjes, bëhet disi i njëanshëm, ai është i bazuar tek fan-tazia, tek distanca për sa kohë figura femërore është shndërruar në një imazh të konsumueshëm në publik. Pra, ajo që më lart ishte një erotikë e qendrueshme, këtu i ngjan më shumë një udhëtimi aventuresk.

Ndërkaq, autori na paraqet edhe sublimen, figurën e tretë: "vajza të cilën e mbaja në zemër, në fshehtësi", e cila erotikën e lartpërmendur e shndërron në erotikë të ndaluar. E gjithë dëshira e autorit vendoset në planin e kujtimeve, të mallit apo edhe të fantazisë. Këtë të fundit mund ta gjejmë në vargun "sa herë i shoh të lozin të pafajshëm në park". Erotizmi në këtë rast është i përqendruar tek heshtja dhe vetëpërmbajtja. Subjekti e arrin kënaqësinë e tij duke shfrytëzuar distancën, kënaqësinë e mungesës, atë të pritjes, të një fragmenti të vetëm.

Nga sa më sipër, mund të themi se është pikërisht ndarja triptike: erosi trupor, erosi imagjinar dhe erosi shpirtëror apo i fshehtë; është pikërisht ky triptik struktural e të cilit mund të na dërgojë tek ndarja klasike që Platoni e përshkruan më së miri tek Simpoziumi. Pra, evoluimi i dashurisë nga trupi drejt shpirtit. Vetëm se në poezinë tonë, të treja dashuritë përfundojnë në humbje.

Erotika si mungesë

Nga një rrafsh praktik, poezia "Në moskohë" na zhvendos në një rrafsh metafizik. Ajo formëson një plan të ri në të cilin erosi shfaqet si boshllëk kohor dhe jo si akti klasik trupor. Këtë mund ta gjejmë edhe tek vargu i parë themelor "Numëro orët që s'kemi qenë bashkë". E tërë poezia na mëson se mungesa bëhet njësi matëse kryesore. Dëshira lind nga mungesa, jo nga ajo që kemi në zotërim. Erotika është një pritje e pafundme, nuk është thjesht dhe vetëm realizim.

Poezia ka në shtatin e saj dy simbole universale, të fuqishme. Ato shfaqen në vargun "sahatet e Zvicrës do çakordoheshin nga pesha, / kulla e Big Benit do binte në Tamiz". Këto dy përmendje bëjnë që kohën ta shohim si të universalizuar; nga njëra anë saktësia dhe nga ana tjetër ritmi historik perëndimor, ç'ka do të thotë se erotika ka aftësinë e madhe për ta çrregulluar këtë mekanizëm. Një hiperbolë e vërtetë erotike e cila shndërron në një përvojë ekstreme.

Autori arrin të bëjë kohën intime; ta shndërron erotikën përmbi të gjitha sistemet duke krijuar sistemin e tij. Ky sis-tem i ri i përjashton të gjitha format historike të matjes së kohës dhe poeti shpreh si vijon: "Një kalendar i ri do krijohej... / një kalendar i ri ku masa e matjes së kohës / do të ishte veç mungesa jote".

Mund të themi se autori na bën të mundur njohjen me një vizion të ri ndaj erotikës. Të

dyja poezitë e ngrenë erotikën në rrafshin e mungesës. Në poezinë "Histori dashurie" është fragmentarizimi dhe realiteti socio-ekonomik ai që e krijon mungesën. Në poezinë e dytë, mungesa arrin një nivel ontologjik, ajo bëhet masa kryesore e matjes së kohës. Gjithashtu, me rëndësi është fakti se në të dy rastet qëllimi erotik nuk përmbushet. Ai ndodh ose të shpërndahet në disa figura, ose të përqendrohet tërësisht në vetëm një subjekt sa e tjetëron atë në metafizikën e dhembjes dhe mungesës.

Përmasa heroike tek "Si mund të vrasim një poet" dhe "Histori e letërsisë shqipe"

Një tjetër koncept që kam dashur ta theksoj është pikërisht ai i heroizimit. Të dyja poezitë që përmendëm na furni-jojnë me një shfaqje të re të tij, larg konceptit tradicional, heroizmit epik apo atij luftëtar fitimtar. Autori e sendërton figurën e heroit jo si atë të një të pathyeshmi me shpatë ndër duar, por i jep jetë heroit të ri, poetit. Këtë figurë të re, ndonëse të pambrojtur, ai e formëson si të pathyeshëm nga pikëpamja morale. Kjo nënkupton se ai nuk vjen tek lexuesi si heroi i triumfeve prej betejave fizike. Ai mbërrin nëpërmjet **dhembjes, vuajtjes dhe qëndresës**. R. Marku ia del ta sjellë heroizmin nga fushat ku ngjasin përballjet luftarake tek mijëra vargje apo rreshta ku frymon ndërgjegjia e fjalës.

Tek "Si mund të vrasim një poet", autori në plotëson me një analizë krejt të saktë duke na e paraqitur heroizmin si një proces që ndodh historikisht, në qendër të të cilit ndodhet përndjekja. Ai na sjell shembujt nga Roma e Athina dhe mbërrin deri tek shekulli XX dhe totalitarizmat e tij. Nëpërmjet kësaj, tregohet konflikti i gjithëkohshëm që ka poeti me pushtetin. Megjithatë, përtej zhdukjes së poetit (heroit) mbetet fitorja e tij në planin moral. Fjala e tij fiton gjithnjë ndonëse në antikitet ai helmohej; gjatë periudhës së perandorive ai internohej dhe gjatë diktaturave, ai zhdukej. Ndaj dhe heroi (poeti) mbetet martir i së vërtetës.

R. Marku shkon akoma të tej. Ai na shtron para një ironi krejtësisht heroike duke zëvendësuar vrasjen fizike me atë që buron prej indiferencës. Pra, heroi (poeti) përballot sot me një formë të re, më të rafinuar të eleminimit të tij. Kjo shoqëri ia del mbanë ta bëjë këtë duke mos e lexuar poetin. Një veprim i tillë e shtyn akoma më tej heroizmin sepse poeti (heroi) vijon të frymojë, por duke mos patur lexues. Është produkti i heroit ai që formëson heroizmin e heshtjes.

Nga një plan gjithëpërfshirës dhe më universal, autori, në poezinë "Histori e letërsisë shqipe" e konkretizon të gjithë idenë e tij në letërsinë e shoqërisë tonë. Të gjithë shtatin e poezisë ai e ngre si një katalog heronjsh, të cilët në dallim nga epika klasike që liston fitimtarët, në rastin tonë ajo liston shkrimtarët: të persekutuariat, humbësit, të varfërit apo të hum-burit.

Heroizmi në këtë rast është më tragjik, është ai i vuajtjes dhe i qëndresës. Poezia është heroizma e një epike kolektive në qendrën e së cilës qëndron sakrifica. Autori na tregon se e gjithë kjo sakrificë është ndërtuar jo mbi triumfin, por mbi përndjekjen.

Poeti nuk është heroi i fitoreve. Poeti është heroi i humbjeve. Ai e sfidon historinë duke mos u shpërblyer për asnjë çast nga ajo. Për poetin, heroizmi qëndron tek ndërgjegjia dhe jo tek forca. Poeti mbetet heroi i së vërtetës së fjalës dhe jo heroi i fushës së betejës epike.

Mund të them se vëllimi "Rikthimet" ndërton etikën e mungesës në disa raporte. E shohim në raportin njerëzor, në raport me dashurinë e fragmentarizuar apo edhe me heroin e ri. I gjithë vëllimi është një botë me shtëpi të mbyllura, me kalendarë që bien dhe poetë të cilëve iu mbyllet goja. E çfarë mbetet? Mbetet integriteti i të vërtetës dhe i fjalës së lirë, mbetet dinjiteti i poetit, i njeriut përballë kohës, mungesës dhe/apo historisë. Mbetet rezistenca e tij.

I gjithë vëllimi të sjell ndër mend vargjet: "... Zhurmë e lëndimeve një çast rri në zenith./ Pas vjen një buf gjyqtar, e turmat ftohtë përbuzin/ Po ti qëndro si shkëmb, i zymt' i qet' i gjith'."

VALBONA QUKU

Fustani andrrimtar

tregim

Sorrento ishte në krye të listës së shkurtë të vendeve ku do ndalonim. Rrua drejt qytetit bregdetar ishte e ngushtë, mjaftueshëm vetëm për një makinë me kalie, e kur dy gjindeshin përballë me njena-tjetrën, njena duhej ndaluar që me i bë rrugë tjetrës. Ndërkohë pemët e limonit dhe lule vilet i banin karshillëk njena-tjetrës, tue i lanë radhën vetëm panorames së fragmentueme të rivierës madhështore që të jepte përshpyjën e kuadrove të një filmi në mes sfondit të blertë. Nga sheshi i poetit merrnin fill dy rrugët kryesore të qytetit, aq të ndryshme në përmbajtje, por në vlerë mase të barabarta. Njena e ngushtë dhe plot me dyqane të vogla artizanale, ku spikasnin limonçelo, çokollata dhe salcat me tartuf, si produktet më në zâ. Tjetra ma e gjânë, me restorante, dyqane e galeri me karakter dhe identitet të përcaktuem, ku grupe turistësh e vendasish përziheshin kândshëm pa ia vra pamjen njeni-tjetrit. Dikush lunte në violinë, dy vajza të vogla vallëzonin të magjepsuna nën tingujt e saj. Ma andej dikush ofronte drandofila, petalet vishnje me ndonji damar të zbehtë lilak nëpërte përfundonin me buzë të dredhuna ngjyrë rozë antike. Nën rrezet e fundit të perëndimit, ngjyrat ekzotike dhe aroma e luleve përzie me puhizën e detit të joshnin pa kuptue. Zâni i kishte dalë edhe për fustane verore të nje cilësie të veçantë, në qoftë se don me ble një fustan, Sorrento ishte vendi i duhur. Sytë shëtisnin me ândje e kërshtëri tue hjedhë mbas vetes një tufë me "sikur", që valviteshin si flokë të gjata të cilave ia ndjen peshën, ndërsa formën dhe karakterin ia len vecse imagjinatës.

Një dyqan i vogël me motive dhe ngjyra të ndezuna, ku mund të dalloheshin elemente spanjolle apo kaliforniane ia bani me sy mikes sime.

-Mire...vetëm 5 minuta. I thashë tue luejtë, vetëm sa me ia kujtue.

Kishim ra dakord nuk do të harxhonim shumë kohë në dyqane, asnjena nga ne nuk kishte diçka të veçantë në listën për me ble. U rrotulluem nja dy herë në dyqanin e vogël tue admirue ngjyrat dhe tekstilet me cilësi në të njëjtën kohë tue murmuritë fjalë përkëdhelëse, që mbërrinin edhe në veshin e zonjës së dyqanit, e cila që ndronte ulë pranë tavolinës së saj. Në momentin që na filluem të veçonim preferencat tona, tue prekë me dorë copat e mëndashta të fustaneve, zonja u afrue mjaftueshëm tue kenë e gatshme për

me sqarue ndonjë mëdyshje apo kuriozitet tonin. Mikja ime kishte marrë në dorë një fustan, ku mbizotnonin figurat gjeometike, ndërsa unë e drejtova shikimin te një fustan me drandofila të kuq, me jakë dekolte dhe të premë në bel, që vinte tue u zgjanue në fund tue formue një klosh të theksuem, ishte modeli jem i preferuem...papritë ndigjova zânin e sigurtë të zonjës "ai fustani tjetër, ai është për ty."

E shikova me kujdes, ishte një fustan që nuk binte në sy, me ngjyrë perle ku pushonin të shkujdesun lule dhe flutura shumëngjyrëshe, prej larg me nuancat e turbullta të jepte përshpyjën e një fustani të harruem në andrrën e tij...

-A don me e provue? Ky fustani ka me kenë perfekt për trupin tând...

-Po por n' fakt nuk kena shumë kohë, për 7 minuta na presin te sheshi...

U përgjigja e pasigurtë, nëse deshta me të vertetë me e provue, në të njëjtën kohë duke prekë fustanin që rrëshqiti mes gishtave tue marrë me vedi vështrimin tim gjithnji ma kurioz.

Zonja e dyqanit u zhdruk në shkallat e rrumbullakta, që të çojshin n'katin e nëndheshëm për me u kthye veç mbas pak me fustanin në numrin e duhur, të varun n'varësën e druajtë.

Tue u veshë nën asistencën e zonjës çdo pullë, që ajo mbërthente, dukej sikur merrte nga një zonë pronësie në trupin tem të ngrim. Për çdo rrudhë që krijohej, një prekje e lehtë e duerve të zonjës në vendin e duhur bante që ato me u zhdruk përfundimisht. Ajo dinte me saktësi ku me e tërhjek fustanin e ku me e shtërngue rrypin. Në të njëjtën kohë, ajo shpjegonte me kompetenca të plota, se si ishin dy fustane në një, tue vue në dukje cilësitë e vlerat dhe sidomos sa i rehatshëm ishte n' trup, gjithashtu me fjalët e duhuna tue theksue sa bukur më rrinte, e kënaqun që konstatimi i saj i maparshëm ishte ma se korrekt. Mâ në fund ajo mori shallin që vinte si pjesa e tretë e fustanit, e tue ndje hezitimin tem me u përkul dhe me e vue në flokë, ma vendosi rreth shpatullave tue e lidhë lehtësisht pa e mbulue jakën e vogël me dy-tre pullat e hapun. Vetëm për pak minuta, kjo grue me shtat të vogël e n'moshë të thyeme fitoi vëmendjen teme të plotë. Kisha mbeta pa lëvizë para pasqyrës, nuk mund ta besoja sa mirë me rrinte ky fustan, tue mbulue të gjitha difektet e tue theksue të gjitha harqet e duhuna. Fëtyra

jeme pak e skuqun prej diellit t'Kaprit, e flokët e shpupurishuna nga shëtitja në anije ishin e vetmja gja që mund të permirësohej, çdo gja tjetër ishte perfekte. Kapa me dorë në të dy anët fundin klosh me përmasa jo të zakonata e i çova sipër kreje, e vetmja gja që i bënte drejtësi këtij fustani ishte një vallzim cha-cha-cha, të cilin e provova me përvujtni vetëm për disa sekonda. Një ndjenjë e pazakontë më kishte pushtue të gjithën, mendimet ndroheshin me njeni-tjetrin si të çmendun, ndjesia e perfeksionit më kishte paralizue gjykimin. E vetmja gja që kishte kuptim ishte me pranue faktin, kisha gjetë fustanin perfekt, e duhej ble në kundërshtim me mendimin pararendës, që kisha para se me shkëlë në dyqan.

Ndërsa po rrotullohesha para pasqyrës pyeta e shkujdesun:

-Quando costa?

Një shifër e pabesueshme erdhi në një italisht me dialekt napolitan...Tue mos i besue veshëve pyes miken teme këtë herë në shqip:

-Çka thotë, sa kushton?

Shifra përsëritet tashma qartësisht në shqip. Tundimi është i fort, si mundesh me lânë pa ble një fustan që duket sikur asht shndrrue në lëkurën tände momentin e parë që ka takue trupin.

Po sa mund ta përdorja unë fustanin, ai nuk ishte një fustan çfarëdo. Ai në fakt kishte një personalitet krejt t'veçantë, ai nuk mund t'u kombinonte me diçka tjetër me dhânë stile të ndryshme, nuk mund të ishte shumë luks, ose praktik..., ai kishte vetëm "atë" një personalitet krejt të veçantë, t'adhurueshëm që kishte diçka unike në mënyrën si ishte ideue. Materiali ishte ai më elegant, por edhe ma i durueshmi, nuk ishte e lehtë me e coptue..., hahaha, sa e marrë jam pse më shkoll mendja se dikush mund të dojnë me e shkatrrue, ose me marrë vetëm një copë prej kësaj krijese t' mrekullueshme. Vlerën fustani e kishte vetëm kështu siç ishte, e kjo e bënte të vështirë me e vesh shpesh, apo edhe rrallë në ngjarje të rëndësishme aty ku të gjithë hapin sytë me pa kush ia kalon tjetrit me imagjinatë e me veshje të veçanta e klasike. Diçka u krisë në krahnor, zemra filloi me rëndue, ndesha papritë sytë e mikes, që priste me kuriozitet vendimin tem. A do isha n' gjendje me lânë diçka që ishte e jemja tashma, edhe pse akoma nuk e kisha pague. Mundësia me e ble ekzistonte, madje ishte krejt reale, por a ishte ky vendimi i duhur?!

Nuk kisha kohë, tue e zhveshë fustanin shoh për firmën prodhuese, vetëm një S të madhe shtypit munda me dallue, pjesa tjetër ishte me shkronja të vogla, që nuk munda me i lexue pa gjyslykë. Duhej marrë një vendim, e nuk ishte një vendim qe mund tu merrte për 5 minuta.

-Nesër jena përsëri këtu, po mendoj e po vendos deri n'mëngjes. A mund ta di si i keni oraret?

-Ne hapim me siguri në 11.00, por nuk i dihet kur mbyllem, ajo është n' varësi të klientave. Fustani perfekt do jetë këtu tue pritë për ty, vazhdoi zonja napolitane...

E lashë fustanin n' varësën e tij pa ia prishë bukurinë, për me marrë me vete një kujtim perfekt, që edhe një fotografi e shkrepun me celular mund t'ia kishte rrënue. Nuk e di a ishte realitet, apo vetëm një ândërr, sepse vetëm ândrrat mundin me kenë aq perfekte...Apo sikur tha mikja jeme:

"Ai nuk është një fustan për me kenë në qendër të një eventi, është fustani që mundet me veshë artistja kryesore e një filmi, me partner një aktor të famshëm në vitet 60."

Ajri i freskët i mbrëmjes na rrahte fëtyrat pa bëza, vetëm frymëmarrja e shpeshtë u ndigjonte tue kapercye zhurmën e lehtë të hapave, që shpejtonin me zanë autobusin. N'krahnor më pluskonte voktësia, që fustani ngjyrë perlë kishte harrue n'mue.

NATË STERRË

Ndihem i shkretë si shesh i mbuluar me gjethe,
Me të verdhë meiti ngrirë e lyer tej e tej.
Duhmë e kories që lëngon përhapet si ngjethje
Dhe vrunduj të helmët trishtimi lë gjithandej.

Si mbeta kështu rrap i hirmosur, i heshtur,
Degërrjepur, ku shkon si në zi edhe era!
Pse zogjtë e puthjeve nuk shtegëtuan për vjeshtë,
Por prishën foletë dhe ikën përngahera?...

Borë mbi prushe gëzimi i rrallë bie e tretet...
Mu ditën për diell kam mbetur copë nate sterrë!
Ndihem thumb i hakërryer akrepi ndehur mbi veten,
Që helmin e zi në çdo çast mund të nxjerrë...

tetor 2012

NGA FILLIMI

Më vjen në mend rrallë e më rrallë,
Në mua udhën po e humb.
Në rrashtë ngjitesh mjegull malli,
Në zemër zbret plumb e më plumb.

Kërkon një qiell ëndërrimesh,
Po pendët të kullojnë brengë
Dhe zbret e lodhur fluturimesh,
Moçalit tim e mbetur peng.

T'u bëra shpirtit notë e dridhur,
M'u tret jehonë yti zë.
Unë mbeta Odise i lidhur,
Po ti Sirenat nuk je më...

Kur pandeh se më ka mbytur
Rutinë e jetës prej të gjalli,
Ma shqyen zemrën pa trokitur,
Rrufe në gusht shkrepëtin mallin.

Zemra zë e përzë dimrin,
Kërcuri shkruam zë nxjerr filizë.
Dhe nis tortura nga fillimi,
Tortura mjaltë e dashurisë...

janar 2014

NË VJESHTE

Gremisen boçe e zogj të tharë degëve të ngrira,
Nëmen, munxosen udhët që më heqin zvarrë shakull.
Çahen pellgje akulli, ndjellin ters si pasqyra,
Arratiset malli im në qiej edhe më akull...

Klorofili në drurë, gjaku në dej ngrirë - gur që hesht,
Dallga kallkan, hobe e qefintë brigjeve mbeti.
Më mbahet fryma, ndryshkem, thërmohem në vjeshtë,
Ndihem pezull si gjethja që e shpërfill graviteti...

Për blerimin heq shpirt, gulçon koria pa lot,
Nuse e ve vetmon, zbeh bora nga mali.
Në vjeshtë jam varr i porositur, as bosh e as plot
Mbuluar bar të qelqtë me duhmë funerali..

11 dhjetor 2017

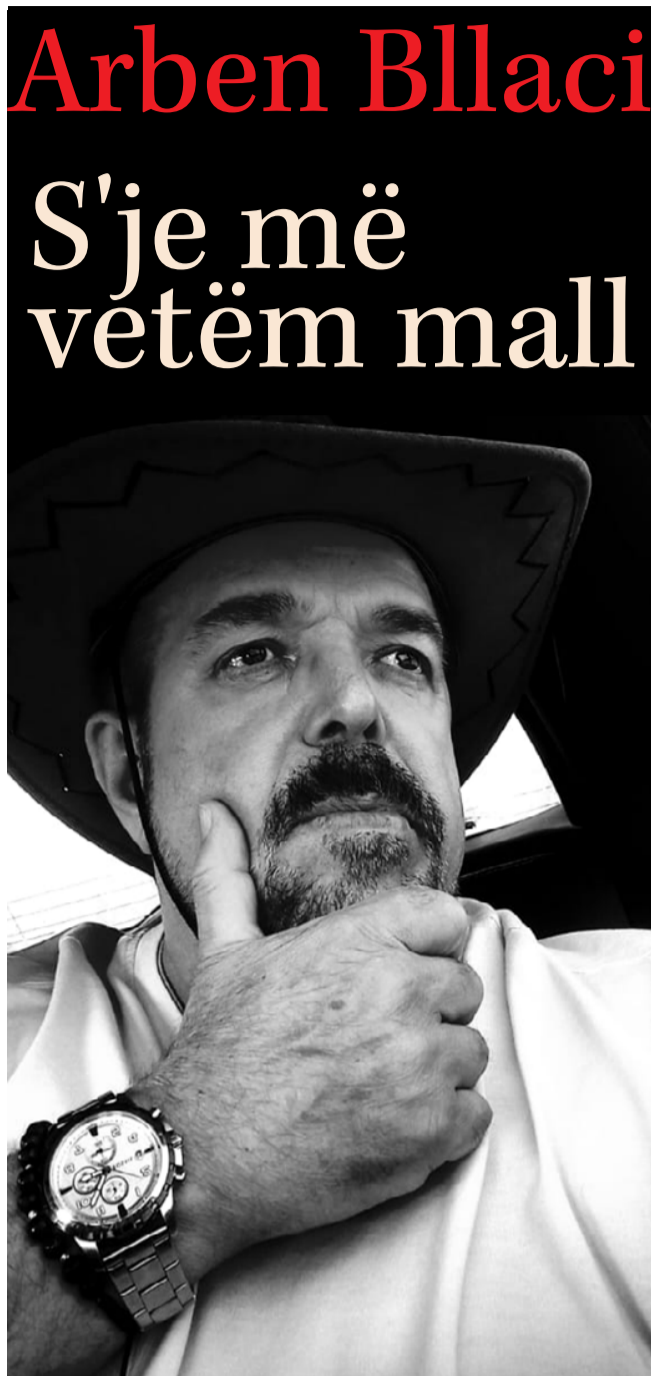
KRISJA E LOTIT

Bubulliu dikur, pastaj shkrep, zhuriti rrufeja,
E pamëshirshme u derdhe mbi mua, breshër.
Më njome, më zbardhe, më mbështolte si reja,
Më zbraze klorofil ind më ind, është më është...

Mbolle flakën ashrës eshkë të shpirtit tim,
"Lermë, lutesh tani, lermë, o njeri pak frymë të marr!"
Largohesh, vërsulesh, shfryn shakull thëllimi
Ta fikësh, po më shumë e tërbon me frymë këtë zjarr.

Të ndjej krisjen e lotit që digjet në të si diamant,
Të shoh dritën e dritës së syve që dritëron si ylber
E ngjethem, e dridhem i lidhur si murg në mëkat,
E digjem yll i përzënë, shkruam e brengë nëpër terr.

Oh, po si ndrite, si zbritë kështu vetëtimë korriku,
Ç'më bëre rrëmbullë çdo ind në trup e në shpirt,
Ç'rri sheh kështu, kaq gjakftohtë katastrofën që iku,
O djall i pafaj, që shkon e ndez temjanët, qirinjtë!

Mos ma nxirr së paku nga gjoksi thikën që ngule,
Të përmytet zemra nga gjaku si zog në një Fund.
Kurseja sëpatën e fundit gjer përdhe tek përkulet
Këtij rrapit të tharë që tmerruar degë e rrënjë tund...

30 janar 2018

DILEMA E TË MARTUARËS

Fryj. Ti selvi rrafshon kreshtë e bukur njësh me tokën,
Shkundesh, gati thyhesh, gati shtrihesh e lumtur.
Shuhem stuhi, ti rishtaz drejtohesh, ngre kokën,
Lutesh: - Jo, zemër jo edhe pse është kaq bukur!

Unë fryj e shfryj prapë, ti ndeh fletët si pëllumb
Turesh qiejve, këlthet, bëhesh fir, bëhesh blu...
Platitem, ti më zbret në dorë mendjehumbur;
- Më mirë këtu, zemër, - thua, - më mirë kështu!

Bëhem këngë sirenash, si Uliksin të çmend krejt,
Nuk më lut të të lidh, më lut të mbytesh në ujë.
Ç'magjepsem, Uliks i marrë hidhem e humb nëpër det,
Ti përmendur habit: - Ç'që kjo gjëmë, zemër, ç'që kjo kujë!

Sterrosem dëshpërimi, natë e nxirë i rri sipër botës,
Nën qerpikë të endem ndoshta princ, ndoshta dhëndërr.
Zë zbardh si mëngjes... Ti përfaqon dritë mes lotësh;
- Rrimë në ëndërr, shpirt. - më lutesh, - rrimë në ëndërr!...

2 shkurt 2018

RRALLË SI KOMETË

Zogj e gjethe përzier i hoqi era zvarrë,
Shtigjet si fytyra të sëmura vunë mjekër.
Në është të drurëve vjeshta shuan zjarrë,
Ritëm gjethesh që bien bën zemra, ritëm të vjetër.

Drurëve që thirren me gjithfarë emrash
Shtruar kot më kot qilim i verdhë, i zbehtë.
Rrugëve gjokse dhe këmbë të zhveshura femrash
Shfaqen rrallë e më rrallë si kometë!

...
tetor 2013

JO ÇDO DHIMBJE

Tani kam mbetur shkretë si mejhane
Prej sarahoshësh zbratur pak nga pak.
Kaq e pati dhe shpresa mjerane
Shuar si ekspresi në banak.

Rri shpupluar, harabel në shqotë,
Mendjelojtur për një dallëndyshe.
Buzështrënguar, si një puthje e ftohtë
Mbetur mes dy gojsh si mëdyshe.

Edhe morg nuk ndihem, se gëzimin
As kufomë më në shpirt s'e mbaj.
Ndanë një gote dehur dëshpërimi
Lotë s'dalin dhe kur bëj të qaj...

T'i bësh vetes gjyqe, ç'punë e kotë!
Shpirtit s'i ushqej asnjë pendim.
Mbase jo çdo vdekje kërkon lotë,
Mbase jo çdo dhembje do shërim!

tetor, 2012

KREMTIM PËR SHPIRT

Konak kryeshëndoshi hesht koria,
Lëkurë qeni si prej zgjebes rrjepur.
Zogj e gjethe ngrirë si graria
Rreth tabutit ku nuk ka të vdekur...

Vuvëri prej lotësh që gremisen
Gjoksesh pellg... Më shqyen e më lodh.
Tendosem hark mos zemrën e vërvis
Tutje nga kjo gjëmë, nga ky ksodh.

...Ky zhurmërim prej lisash e prej bredhash,
Të jetë vallë një kremtim për shpirt!...
Me vishen sytë si fener varrezash
Ku dy qirinjtë të lodhur zbehin dritë.

Më varen jakës kulpra si kravatë,
Si kostum zbardh bryma, më mbulon.
Krushqëri në zi lëviz kjo natë,
Klithma bulkthesh - zilka në pajton...

Ti meit për vete si veremi,
Unë me shpirtin sterrë, xëc e pisë.
Për ç'dhëndërrim më nis, o vjeshtë e verdhë,
Me gjethe ç'më mbulon si me oriz!...

9 nëntor 2017

SHFAQESH TI

Këtej vij një dorë kocka, vij skelet i frikshëm,
Vij zhguall i krisur, vij kafkë që nxi.
Shfaqesh ti e më vishen filizët, më behen qerpikë,
Më vishet jeshil i liqenit, më bëhet lot me gjithë sy.

Këtej vij xixëllonjë e vetme, verbuar nga terri,
Një dorë kashtë majë drurësh që nxijnë nëpër re.
Shfaqesh ti më bën galaktikë, mijëra harqe ylberi,
Farfurimë, për mijëra zogj shtegtarë ndihem fole...

Këtej vij tabut i mbërthyer me kockë e kokallë,
Shtrirë vetë në të, një i vdekur fatzi.
Shfaqesh ti, qefini bëhet borë që shkrin rrallë,
Bëhet copëz luadhi ndezur ngjyra - ngjyra. Stuhi...

Këtej vij lugat t'iu shtij drithmë atyre që puthen,
Mes zjarrit të buzëve të vërvitem copë kallkan.
Shfaqesh ti dhe zbardh, fantazmat zënë shuhet,
Për dashnorët ndihem kasolle e grohtë në tufan.

Shfaqesh ti dhe pelenë më bëhet nata e varrit,
Tinguj ninullash më vijnë këmbanat e zisë.
Shfaqesh ti dhe unë flak zhgunin e të marrit,
Tulatem, foshnjë e dëlirë në gjë të perëndisë...

3 janar 2020

SHPIRTA NË KUDHËR

Kur kris e gremiset errësira, jam aty, qoshk rrugës,
Mbledh copra irrnosjesh qielli, mbledh pëshpërimat,
Takimet si në mort, tejngopjen varur cepit të buzës...
S'e kam për gjë të bëhem shkruam nga vetëtimat!

Netësh çirret ky peizazh, siç ndoshta çjerr ti fotografitë;
Çjerrje e dyfishtë! Oh, ç'brengë për muzgjet e tharë!
E djeshmja si copra fotosh s'mbaron! Jam ëndërr, shpirt,
S'mund të thërmohem, të tretem, skelet nëmur në një varr.

Vragë e padukshme çan si malin mes për mes përjetësitë,
M'u bë jetë dhimbja; dhe brinjët, dhe gjoksin më shëmb.
E shkuara? Vjen... sa të të dëgjoj zërin, sa të të shoh sytë,
Sa të nuhas temjanët e natës poreve të trupit tënd...

Gremisen yje, kometa... Pas katastrofës qiejt përndrijnë,
Pres, dëshira kafshon flakën sublime, në makth, në ëndrra.
Shpirtat si hekura zjarr mbi kudhrën e nguqur, kaminë
Varrë e mallit i rreh, i bën teh ngulur njëherësh në dy zemra...

30 tetor 2018

JERM FLUTURIMESH

Je hënëz e fikët si në vig mbi drurë,
Dritën - gjë të vjedhur e fsheh.
Veten e mbyll në burg nën lëkurë
Si dikë që prej kohësh s'e njeh.

Aty hyn tërbim në grigjë kujtimesh,
Aty hesht si qengj i topitur.
Aty ngrihesh jerm i zi fluturimesh,
Aty plasesh përdhe përpëlitur.

Aty ndez, aty fik ti farin e syve,
Në mol gëzimesh të rralla.
Aty vesh, aty zhvesh shkëlqimin e yjve,
Si e Bukur e Dheut në përralla!

Ikja të ndjek, ti endesh në mjegull,
Magji e zezë prag më prag.
Ditësh njëllor zvarritesh si pjergull,
Vetja të dhëmb, bërë plagë.

Endërr që më s'e sheh n'asnjë gjumë,
Të vjen një kohë e shkuar.
Në burgun lëkurë të shkon loti lumë
Dot veten pa ngushëlluar...

dhjetor 2013

SHTATORE PRUSHI

S'durohet më kjo kokë e ky shpirt katrahurë,
Mpleksur drizë; ditë, javë, muaj, vjet...
Dashurinë e shkelur do bëj shtupë, ta ndez urë,
Zjarrin t'i vë zemrës, kësaj brinje të shkretë...

Veten ta lë lis të tharë, gungaç në mes pyllit,
Me tymin, me hirin e zi blerimin të ndajë.
Kur flaka degët të përpijë, të arrijë gjer te ylli,
Ti të mbetesh filiz i paprekur në majë!
Shtatore prushi do ndrij, do digjem gjer në fund,
Nën vete do të zë kur të shembem përdhe.
Prillesh do burosh prej varrit të shkumbtë,
Klorofilë në filizat e kories së re!...

11 gusht 2014

MBI MUA PO I SHKUND

Lis i gremisur në gji të kories jam shtrirë,
Në bar e në shkarpa mpleks krahët si rrënjë të dala.
Në majë të qerpikut një lot më rri teh i ngrirë,
Dua të flas, po kallkan në buzë më rri fjala.

Ç'u bë ecja që të sillte tek unë, zëri, flokët, sytë e tu?
Për dy buzë e një puthje, ndihem i djegur, i tretur.
Oh, gjethe që bien! Mbi mua gjete t'i shkundësh, o dru,
Mbi mua, që as kërcell, as syth në shpirt s'më ka mbetur?

S'kam fuqi, as dëshirë, as të rroj, as të vdes.
Kam gjetur shpëtim këtë përpëlitje mbi dhe, nën drurë.
Këtu më lë mbrëmjeve dëshpërimi, më gjen shpresa në mëngjes,
Dhe grerëzat zukasin - vajtim që nuk d' reshtë kurrë!

tetor 2012

S'JE MË VETËM MALL

U bëre xhind, more vrapin e marrë,
Të ndiqte hija jote si korbë me ngut.
Terri mbeti mostër e natës së varrit,
Fjalët - përtpyje krimbesh në tabut...

U bëre metastazë ndiliksuar indeve të mia,
S'të shmpleks dot, s'të shkul asnjë thikë.
Si e kancerozit më shqyen, më gërryen vetmia
Dhe vetes i rri larg me ndrojtë e me frikë...

U bëre loti i fundit, pastaj syri plasi
Pas rrezes së fundit si zjarr nëpër re.
Trokitja e fundit që pragu s'e qasi,
Rrahja e fundit, pastaj zemra s'u ndje...

Je gjoksi pa frymë tani, je agoni,
Je shpresa e vdekur në trup të gjallë,
Je gjaku, je qelbi, je ngrica në sy,
Je thika në zemër, s'je më vetëm mall...

27 janar 2017

MË SHFAQESH

Më shfaqesh hënë nëpër drurë,
Herë vrenjtësh, herë qan, herë qesh.
Unë shkretan, në mes katër rrugësh
Dru zgërbonjë pres rrufe e rrebesh.

Më shfaqesh mjelmë mes gjolit,
Herë kridhesh, herë ngrihesh e ik.
Unë bregut gjahtar dalë boje
Ngre çiftin, vras veten si shtrig.

Më shfaqesh në qiell kometë,
Më hedh bishtin e zjarrtë dhe shkon.
Vij rreth qorr nëpër qiej të shkretë,
Zjarri yt më zhurit, më shkumbon.

Më nëm, më shfryn stuhi shkumbi,
Përxin tokë edhe qiell me ngut.
Mblidhem grusht, fatzi, vulëhumbur,
S'më bën punë as qivur, as tabut.

Vjen në ëndërr, në qerpik më fryn erë,
Nën retinë qindra zjarre me ndez.
Prehërit tënd si jetim qafëprerë
Vë kokën të fle dhe... të vdes!

5 nëntor, 2017

MË VDES SYRI

Më fryn puthja e parë buzëve - puhi që bie stuhinë,
Më fryn fryma jote qerpikësh - ofshamë e shuar vaji,
Më fryn rënkimi yt - frushull thike ngulur në shpinë,
Më fryn virgjëria - trëndafil shqyer pabesisht nga maji.

Më ngrin zemra - grusht kallkani në gjoks,
Më ngrin gjaku - stalaktit nderur në damarë,
Më ngrin mendimi si në gji të nënës një foshnjë,
Më ngrin fjala me gjithë gjuhë, bie gjeth i tharë.

Më vdes syri, ti rron në të si në varr përsëgjalli,
Më vdes loti, thërmohet, përndrit diamant i tretur.
Më vdes kujtimi, po qan i porsalindur malli...
Ah, të dua, të dua! Për ty buroj lotë dhe i vdekur!

17 janar 2018

BËJ

Bëj rrugën e gjethes që bie,
Bëj rrugën e lotit që ngrin.
Bëj rrugën e natës me hije,
Bëj lugatin që terrin përpin...

Bëj rrugë tabuti mes lulesh,
Bëj pengun që meiti s'e humbi.
Bëj rrugën e rrapit tek shkulet,
Bëj rrugën e frymës së fundit...

Bëj rrugën e yllit këputur,
Bëj shfrymin e detit q'e pret.
Bëj rrugën e larvës në flutur,
Bëj brengën që s'u tret e s'u tret...

Bëj ikjen - blerim të patharë,
Bëj kthimin - ashër qyshkur,
Bëj shpresën - gjon duke qarë
Jo ku - ku, ku - ku, po kur - kur?...

4 prill 2019

APOKALIPS I PËRMBYSUR

Vetëm një nxore mbi ujët e zi nga të shtatat e aisbergut
Dhe tallandise varkat e trëndafilita tek derdhnin hije rozë.
Shkërmoqe akujt, e bëre oqean limontinë e pellgut,
Bëre xëcin e qiellit dritë sa dhjetë diej. Ç' metamorfozë!

Një, vetëm një vetëtime nga bims' e thellë e rrufeve,
Tym, flakë e bëre nën dhe e mbi dhe, detesh tej e tej.
Bubulakët e vegjël me zjarret në sy i shkëmbeve,
Lotët e zinj i zbërtheve ylberë të flaktë nëpër qiej.

Një, vetëm një syth plase ashrës së tharë me kohë
Dhe brufulluan oaze e savana lulesh e filizash.
Vërshoi limfa degëve zhveshur e thyer në llohë,
Bleroi plag' e shqyer njëherësh prej njëqind shtizash.

Një, vetëm një yll shkripe, shpirti im gatoi galaktika,
Shfryu nga sytë natë e m'u kthye në gjoks kthetër Feniksi,
Ra globi kamanë, humbi gravitet pikëllimi, frika...
U shfaqe ti... Hije çdo hapi kthyer përmbys apokalipsi!

2 mars 2020

URAGAN GJAKU

Ti vjen njëherësh me ditën, po s'erdhe ti s'ka dritë,
Ti shkrep njëherësh me rrezën, po s'shkripe
Ti zbrer mirazh i vjedhur terrinën të përndritësh
Dhe ngrihesh, dhe përhapesh Feniks mbi shkretëtim.

Ti bubullimë qielli bën zhurmën sa herë shfaqesh,
Tek kthehesh e penduar lë zjarr në formë gjurmësh.
Me lot t'i mbush të shkelurat, lë loti shkumbe faqesh,
Shoh ëndrra kur jam zgjuar, tërboj kur jam përgjumësh.

Fytyrë - lirishtë e mbushur me lule, me aroma,
Oh, sytë - e zezë sterrë dy pusesh gërryer thellë,
Kush di sesa smeralde ngrënë dritë nga fundomat
Kush di se ç'galaktika në ata sy janë mbjellë...

Stuhi, uragan gjaku që dot nuk ta dal mbanë,
O cicërimë mëngjesi, o uverturë blu ndaj nate!
Pse vallë monark s'rastisa, ndonjë Çezar tiran
Njëzetë e pesë perla pushtet, skeptër të mbante!

Njëzetë pesë vitet - ortekë që shkulen malit
Në shpirt ma shtypin shpresën, më mbysin dëshpërim.
Në mur shoh kalendarin... si shpallje funerali
I vdekjes së një kohe që iku e më s'ka kthim...

prill 2020

ATDHE

Nuk m'i dhe kurre dy pare nder,
Qefin për gropë ta ndjeva baltën.
Ngarkohem lot, shkarkohem vrer,
Më sterrë ke ditën, sesa natën.

Një jetë që bëj gjumë jetimi
Dhe më tmerron një zgjimi i kobshëm.
Më rri i ngushtë, atdheu im,
As si tabut s'të kam të bollshëm...

23 shkurt 2023

Një nga ëndërrat rinore më të flakta kish qenë ikja në Paris. Kishte shumë arsye dëshira për të vizituar Parisin. Në radhë të parë ky qytet kishte qenë djepi i një dëshire të zjarrtë rritur brenda meje që kur akoma adoleshent më kishin zënë ethet për ngjyrat dhe revolucjonin në art që kishin bërë impresjonistët. Dhe sidomos Van Gogu. Kjo mbas leximit të romanit të Irving Stone Etja për jetë.

Edhe pse në Firenze kisha realizuar ëndërrën për të studjuar jashtë shtetit, prap ndjeja shtysën të ikja më tutje, më larg. Ndaj sapo munda, mora një vizë Shengen tek konsullata franceze në Firenze, preva biletën dhe u ngjita në avion në Piza. Ishte nëntori i vitit 1995. Me flokët e gjata me onde si bohem, xhinsa të zinj dhe një xhakëtë meshine të zezë, çantën në krah e mbajta frymën në Paris. Sapo kisha zbritur nga metroja duke shkelur tokën e Parisit, kisha ndërë një fërgëllimë të çuditshme prapa shpinës. Sytë më kishin shkëlqyer fort tek shihja sheshin Solferino. Ishte darkë. Me hartën në dorë ku kisha shënuar me stilolaps itinerarin një orë e më parë doja t'a mbaja frymën tek Muse d'Orsay. Aty ndodheshin kryeveprat e pikturës për të cilat kishim nxjerrë shumë nga goja për arsye të dëshirës për t'i parë në origjinal.

Mbrëmja ishte e ftohtë dhe unë tek ecja vetëm, një i panjohur në një qytet të panjohur, shihja emrat e rrugëve nëpër udhëkryq dhe ktheja hartën nga drejtimi i duhur për tu orjentuuar sa më mirë. Heshtja ishte e huaj. Por edhe pse nuk njihja aty askënd, prap ndjeva se ky qytet do të më mirëpriste, ashtu siç mirëpriste 49 milion turista në një vit. Brenda muzeut habia nuk kishte as fillim as fund. Me sytë që përpinin gjithçka isha ndalur tek tabloja Auvergne - sur - Oise dhe po e sodisja me kujdes. Ajo ngrohtësi muzgu plot pasjon, ajo zukatje energjie në formë ngjyrash, më gllabëroi krejt. "Këtu ka kaluar dora e mjeshtërimit," mendoja si i krisur. "Çdo penelatë e kaluar me dorën e tij, është një dëshmi dashurie tragjike dhe e pathënë!" Mes naivitetit dhe pabesueshmërisë, aq fort u emocionova sa sytë nisën të më shkëlqenin fort.

Jo vetë tek Van Gogu. Për të gjithë veprat e impresjonistëve. Ishin ato ditë në Paris si një gëzim i fshehtë, një udhëtim të cilin kisha dashur përherë ta bëja dhe më në fund e kisha realizuar. Piktoret ishin gjysma e lumturisë. Pastaj ishin vlerësimi që kisha për poetët e mallkuar dhe plejadën e shkrimtarëve të cilëve disave i kisha njohur edhe veprën. Të njëjtën lumturi pata kur vizitova shtëpinë e Balzakut dhe të Hugoit. Tek i pari, në rue Raynoaurd 47 mbeta krejt i shtangur. Ndërsa vdiste për një peritonit, ndoshta shkak i atyre 50 kafeve që pinte në ditë, pashë Hugoin aty i cili, ulur pranë shtratit të vdekjes, i heshtur dhe i dëshpëruar, i kapte dorën kolegut të tij dhe diç i thonte në vesh. Ishte mbrëmje e 18 gushtit 1850. Dora ishte e djersitur, nuk iu përgjigj. Ishte paksa i nxirë, i mavijosur, i parruar. Iu afrua dhe i pëshpëriti në vesh: "Faleminderit për ç keni bërë për Francën!"

Pastaj e pashë tek u ngrit dhe iku në heshtje. Hugo ishte 48 vjeç kur ndodhi ngjarja tragjike.

Kujtoj, tek kopshti i Tuileries, mbasi pashë nimfat e Monesë tek muze d'Oragerie, dola jashtë. Qielli ishte krejt i metaltë dhe pa diell. Drita ishte fare e ftohtë. Këpucët e mia shkëlqenin mbi gurëcat e bardha të sheshit dhe pata një ndjesi si humbje ashtu edhe fitimi. Duke hedhur sytë qark shihja skulpturat e mermerit të mbretërve dhe princeshave të cilat zhyteshin në ca qiej të hirtë, - isha pranë vaskës oktagonale, - dhe ndjeva të humbja në erërat e shekujve të shkuar. Ndjeva të transportohesha me duar magjike në frymën e jetëve të shkuara. Por gjithashtu kjo ishte edhe një fitore. Fitorja e fshehtë e shpirtit njerëzorë që të jetoj në disa epoka njëherësh. Larg dhe afër, si në hapësirë po ashtu edhe në kohë.

Të njëjtën ndjesi pata gjithkund. Tek Harku i triumfit, mbi Pont-Neuf, në Versajë, brenda

ARTUR SPANJOLLI

Parisi rinor

tregim

kuadratit të godinës së Luvrit me dritaret e ndriçuar. Ç spektakël i mahnitshëm lojrash drite dhe arkitekturash!

Nëse herën e parë në Paris, nuk më ishte ndarë nga vetja një si ndjesi ëndërrë, tek shihja kafenetë e famshe buzë Senës, tek ecja poshtë pemëve dimërore, tek ndiqja rrjedhën e lumit duke parë urat e bukura në sfond, herën e dytë ishte një ndjesi krejt tjetër. Ajo e përfutur dhe e zhytjes në jetën Parisjane.

Ishte 1 dhjetori i vitit 1996 kur u nisa për të qëndruar disa kohë në Paris.

Nëse herën e parë kisha fjetur tek Auberges de Jeunesse, ku uji i ngrohtë i dushit me monedhë zgjaste një minut dhe ku s kishte kurrë letër higjenike në banjo, Tek "Foyer de Protestant" rue de Vaugirard 46, shkoja me një pusullë në dorë, ku kisha shkruar adresën e Hotelit.

Të çuditshëm këta francezët të cilët kishin organizuar gjithçka mbi artin mjerueshëm të kursimit. Aq shumë na bënte përshtypje kjo sa që vite më vonë kur shkova rishtaz me familjen, djali i vogël më pëshpëriti: "Babi, pse francezët e bëjnë kakën në errësirë?" Tek restoranti ku po hanim, drita e banjos ishte aq e zbehtë sa të krijohej përshtypje se po mbaroje punë në errësirë.

Riosh, përfundova në një hotel me çmim të lirë ku rrinin studentët nga i gjithë globi. Tashmë Parisi më dukej si një zonjë me të cilën e kisha bërë një njohje të shpejtë njëjavore. Nuk e di a më njohu apo jo, di se Metrosë ia kisha marrë dorën dhe nën dhë, si ato mizat nëpër tunele të ngrohtë dhe të shndritshme, plot me reklame dhe tinguj muzike, i gjeja kombinimet e linjave të metrosë pa problem. Edhe herën e dytë mora nga aeroporti trenin RER. B. Zbrita në Gare du Nord dhe aty mora metronë me drejtim Chatelet les Halles, ku zbrita. Aty gjeta korrespondencën për Odeon ku dola nga metroja. Nga Odeon, gjithmonë me hartën në dorë po kërkoja adresën e hotelit. Ishte ftohtë dhe eleganca e akullt parizjane më linte në shpirt një ndjesi të dyfishtë. Nga njëra anë më dukej aq rrezatuese, aq madhështore me arkitekturat e saj që rroknin qiellin blu, me bulevardet dhe historinë e tyre të panjohur; por nga ana tjetër më shëmbëllente edhe aq e panjohur. Si një bukuri e huaj, e largët. Një bukuri e cila nuk më përkiste, por unë doja ta bëja mike. Dëshiroja ta bëja timen. Mrekulli dhe vetmi, ndjeja sidomos natën e parë të mbërritjes atje. Mbërrija gjithmonë natën dhe gjithmonë në dimër. Nuk e kisha njohur kurrë

Parisin në pranverë, as në verë, kjo për arsye të punës që nuk ma lejonte. Në Hotel, hera e dytë ishte krejt ndryshe.

Më priti tek recepsioni një djalë me ngjyrë i cili fliste një frengjishte fare të thjeshtë dhe bazike. "Flit ngadalë!" i thashë. "Nuk kuptoj shumë!"

"A dëshironi që ta kthej anglisht?!" më pyeti ai.

"Më mirë me shenja se anglisht!" i thashë. Holteli ishte ndërtuar me gurë të vjetër dhe të rëndë. Si gjithçka në qendër të qytetit, i rëndonte mbi supë e gjithë pesha e historisë së saj. Tek ngjisja shkallët për të gjetur krevatin tim, i hidhja sytë përreth. Muret ishin plot me mbishkrime të pakuptueshme historishë. Ato që nuk mbahen mend, që nuk u shkruan, që humbën. Korridori ishte fare i ngushtë dhe sipër gjeta dhomën time. Do të flija në një dhomë me studentët e tjerë. Ishin djem nga të gjitha anët e botës. Vinin si për turizëm, po ashtu edhe për të studjuar.

Shkoja të ndiqja një kurs në Sorbonë 3 i cili bëhej mbi tregimet e Borgesit. Një nga intelektualët dhe shkrimtarët më absolutë të shekullit të kaluar. E bëja rrugën në këmbë çdo mëngjes. Nga Foyer-i deri tek ndërtesa e Universitetit, nevojiteshin rreth 30 minuta. Mund të merrja edhe Metronë, por më pëlqente t'a ndjeja ajrin e ftohtë dhe të gëzuar të Parisit. Ndaj në fillim merrja rue Soufflot, në të djathtë Panteonin, tek rue de l'homond, deri tek rue de Mouffetard. Aty afër gjendej Sorbone 3.

Mëngjeset ishin të zhurmshme. Me shtresa dëbore të pashkrira anash trotuareve, me pemët e zhveshura që lëshonin edhe gjethet e fundit të verdha, me morinë e këmbësorëve, avullin e xhamave të kafeneve zburuar për Krishtlindje, me muzikën e gëzuar të artistëve nëpër cepa rrugësh dhe turistët, që nuk mungonin asgjëkundi. Ishte qyteti më i vizituar në Europë.

Ditën e parë të leksjonit, isha ulur në fund të sallës. Profesori, një mesoburrë me një mjekërr të ashpër si tel i spërdredhur ndërsa fliste me frengjishten e tij plot bashkëtingëllore hundore, më pikasi dhe më pyeti: "Po ju atje në fund kush jeni?"

Ja thashë arsyen me frengjishten time primitive.

Gjatë pushimit të madh njoha një grup studentësh të cilët kishin origjinë italjane. Ndryshe nga francezët, të ftohtë dhe indiferentë, ky grup studentësh, ishin të

hapur dhe të shoqërueshëm. Kuptohesha me ta italisht dhe ndjehesha mirë.

"Luigji!" i thashë një djali të hedhur. I cili ma shqiptonte emrin frengjisht gjithmonë duke e vënë theksin fort mbi y-në finale. "A vjen ta pijmë një kafe?!"

"Nuk mundem!" ma ktheu. "Ne sapo mbarojnë leksjonet, marrim trenin dhe udhëtojmë gati një orë për tu kthyer në shtëpi!"

Në Hotel jeta studentore gumëzhinte nga gjallëria. Dhoma ku flija kishte gjashtë krevatë, ku jetonin djem nga e gjithë bota. Dy ishin koreanë. Një ishte japonez. Dy djemtë e tjerë ishin njëri anglez dhe tjetri amerikan. Një pjesë ishin aty për të shijuar frymën hyjnore të qytetit. Turistë që kishin vendosur të rrinin ca kohë në qytetin e mëkatit. Ndërsa të tjerët, kryenin kurse për gjuhën franceze. Momentet më të bukura ishin kur qëndronim tek salla e madhe e ndenjes, ku kishte një tv, divane dhe kolltuqë. Dhe më tutje, kishte një guzhinë me një frigorifer të madh dhe një tavolinë me dhjetë karrige. Kush dëshironte, mund t'a bënte pazarin vetë dhe të gatonte aty. Më interesantët ishin amerikanët dhe aziatikët. Por nuk mungonin as edhe spanjollët, anglezët dhe vendalitë. Vinin nga jugu dhe veriu i Francës. Mbas një njohje të shpejtë, darkave nisëm të organizonim festa të gjithë së bashku duke blerë verë të lirë dhe duke gatuar ushqime të kulturave të ndryshme. Nga takos dhe sushi, deri tek kimki e peshk dhe patate angleze. Filluam të miqësoheshim. Në atë kohë nuk e njihja mirë as gjuhën anglese as atë franceze, por na mjaftonte të shiheshim dhe shpirtërat tanë mirrin flakë me një vështrim. Dihej ç kërkon njeriu në moshën 25 vjeçare. Dëshira ime e fshehtë ishte të dilja me ndonjërin nga ato vajzat aty dhe të bëja takime tek Fontana e Sam Micheli-it, ku takoheshin të dashuruarit.

Ia kisha vënë syrin njëherë, por kur ju afrova si dhelpira i afrohet gjahut, doli se ishte e fejuar.

"Nuk prish punë!" mendova. "Do të qëllojë ajo e duhura!"

Nisëm të shkonim nëpër pub-e dhe diskoteka të Lagjes Latine, ku gjallëria zgjaste 24 orë dhe ku aromat e pateteve të skuqura dhe të mishit të qingjit përziheshin me aromat e wafferit dhe të llokumeve arabe. Ishte një mori aq e madhe përzjerje kulturash sa e ndjeja veten si në Korenë e Jugut, a në Nju jork, po ashtu edhe në Londër a në Tokyo.

Qeshnim kot, siç qesh njeriu në atë moshë dhe sytë tanë të shpejtë, mbas çdo shakaje, mbas çdo tokje gotash, mbas çdo bisede, ndizeshin nga zjarri i moshës. Isha i bindur. Kur rrinim në hollin e holetit, të gjithë së bashku dhe ku tregonim qyfra apo histori, thellë nesh, të gjithë mundoheshin të gjuanin dhe të flirtonin. Sidomos djemtë të cilët ja venin syrin ndënjherë.

Jo rrallë dilnim të gjithë së bashku.

Nëpër rrugicat e Ile della citë, shijet dhe aromat e ushqimeve arabe dhe greke na gudulisnin hundët. Shitësit na ftonin t'i provonim me thirrje të ngrohta dhe me pasthirma plot bashkëtingëllore palatale. Më tutje, kamerierë francezë, veshur me rroba greke rrinin në hyrje të restoranteve duke na ftuar të hynim brënda. Ishte ndoshta e tëra një përrallë e bukur ajo që po jetoja?

Sidomos kur nëpër lagjet historike të qendrës kaloja i shoqëruar me vajzat amerikane dhe franceze me të cilat u miqësova, ndihesha mirë. Gati i llastuar dhe i gudulisur nga fati.

Shkonim ndonjëherë të hanim në një nga ato restorantet e Quartier Latino. Ndiheha si i shoqëruar me ca dhurata të bukura që jeta të fal veç në rini. "Kur jam vetëm s ma varni ju legena!" mendoja kur shihja kamerierat t'i ndrisnin sytë. "Kur shkoja aty me vajza të bukura çuditërisht bëhesha edhe unë më interesant!"

Mes çmendurive të pafunda që bëhen në moshën 25 vjeçare. (Moshë, ku rafsha mos u vrafsha.) Mes festave deri në dy të natës, të dehur duke kënduar, ulëritur dhe fërshëllyer nëpër rrugët e lagjes latine, koha fluturonte me bukurinë e orëve të argëtimit.

Kur një pjesë e grupit turistik iku nga aty, (rrinin maksimumi dhjetë ditë) filloi një periudhë

më e qetë dhe e heshtur. Nuk doja kurrsesi t'ja varja edhe shkollës edhe pse, herë herë, dilja vetëm netëve, me qëllimin për të gjuajtur. Gjuhej natyrisht nëpër pub-e, gjithmonë si gjuetar i vetmuar, ndaj ulesha, merrja një birrë të madhe, dhe gjatë njohjeve të rastësishme, mbas orësh të tëra, po të kishe fat gjendej edhe gjahu i duhur.

As nuk ja mbaj mend emrin, as se nga ç lagje e Parisit ishte, por kujtoj buzët e saj mishtore. Vështrimin e ëmbël dhe bisedat krejt pa lidhje sidomos kur të dyve i punon mendje veç tek ëmbëlsira e fshehtë pas darkës.

Gjysëm i pirë, e kujtoj veten tek rrija me të mbështetur tek parmaku përgjatë Senës. E kisha rrokur me krahë dhe ndjeja ngrohtësinë e gjoksit të saj të butë që shtypej me trupin tim. E puthja me ëndje duke ndjerë shijen e fortë dhe të athët të birrës në qiellzë. Francezet janë shumë pasjonale në dashuri. Nuk e mbaj mend se sa kohë ndenjëm ashtu, me shpinën e tharë nga era e akullt e dhjetorit dhe me gjoksin e ngrohtë nga gjaku i dashurisë, por kur u shkëputëm dhe rrinim në heshtje me gishtat e ndërthurur me njëri tjetrin nuk dinim se ç të thonim. Shiheshim në sy krejt serjozë, sikur sapo na kishte ndodhur një gjëmë, dhe jo sikur ishim të lumtur. Kush ishte? Nga vinte? Si quhej? Louise, Chloë, Elodie? Akoma e kam ndër buzë shijen e ëmbël të pështymës së saj, po ashtu edhe ngrohtësinë e lëkurës së saj të heshtur dhe enigmatike.

"Ma jep numrin!" i thashë.

"Shihemi nesër!" ma ktheu. "Ku don ti?"

"Në orën gjashtë tek Fontana e San Michelit!" ja ktheva.

Atë natë tek kthehesha duke fërshëlyer në hotel qyteti mu duk akoma edhe më i bukur. Buzët e saj të kuqe, plot mish, prekjet e saj, përkëdheljet, përqafimet, ma kishin zhdukur si me magji vetminë prej ujku që qyteti i pamundur ta dhuronte falas. Yjet e ftohtë lodronin. Rrugët e errëta të mesnatës ngjanin akoma edhe më të gjëra. Dritat fërgëllonin nga një ndjesi lumturie dhe gjithkund kishte shkallë imagjinare të cilat arrinin deri në qiell. Parisi mbas dashurisë ishte si hyrja drejtë dheut të parajsës.

I lumtur, i kënaqur dhe përplot me gjithçka, siç ndjehet një vetmitar në dheun më të bukur të botës, shkova të flija.

Të nesërmen isha i sigurtë që francezja e bukur do të kthehej. Në fillim e prita me besim. Por pas orës gjashtë besimi nisi të zbehej pak nga pak. Rrija ulur pranë skulpturës së bronxit. Engjëlli me shpatë dhe me dorën lart dukej sikur thonte: "Unë mendoj se nuk vjen sot francezja!" Ndërsa më tutje, Grifoni me fletë që nxirrte ujë nga goja dukej sikur ngërdheshej me mua. "Pse kaq kollaj fitohet zemra e një francezje mor trap?!"

Vendosa të studjoja më tepër dhe sidomos të gjurmoja ca shtëpi apo kafene që i kishin frekuentuar poetët e mëdhenj të së shkuarës. Kisha dashur dhe lexuar një mori nga to.

Më interesonin sidomos ato të poetëve të mallkuar. Një syresh e gjeta me një mikun tim korean të cilit ja kam harruar emrin por shoqëroheshim sidomos në periudhën e fundit të qëndrimit tim atje. E gjeta shtëpinë në hartë. Rimbaud, kishte qenë i ftuar nga poeti Verlaine në shtëpinë e vjehrrit të këtij të fundit. Rue Nikolet 14. Kur shkua aty, e pashë poetin rebel, me trurin e çorjentuara të një 16 vjeçari. Agresiv, dinak, mendjemadh, tek zbriste nga shkallët e viles elegante. Kishin kaluar plot 125 vjet, që nga ai shtator i vitit 1871. Vit i flaktë ndryshimesh epokale për Francën e epokës. Kurjoziteti mu përzie me çmendurinë rishtaz, tek kujtoja poetin i cili aq shumë bëma të mbrapshta kishte kryer mes poetëve Parnasjanë.

Kërkoja me ngut në Paris si studimin dhe argëtimin. I kërkoja me një babëzi prej të urituri. Nuk lija që koha të më shkonte kot. Ndaj dëshiroja të kisha dhjetë veshë, 10 hundë, njëzet sy dhe 30 duar që të shijoj gjithçka ashtu siç duhej. Kohën tjetër, e merrja dorëshkrimin siç duhej. Kohën tjetër, e merrja dorëshkrimin tim "Journal Parisien" me vete dhe e plotësoja ulur në një nga ato kafenet e elegante përgjatë Senës, me karrige druri të gdhendura bukur. Me tavolina të rrumbullta dhe ngrohtësinë magjike të klubeve të janarit; ndërsa jashtë xhamave kishte dy lumenj të rrëmbyer. Sena me

ujrat e ftohta dimërorë, me lodhjen e historisë, psherëtimat e të vdekurve të cilët me gjenarata të tëra ishin munduar ta ngrinin këtë qytet gjigand, madheshtorë dhe njerëzit të cilët më shihnin kalimthi dhe buzëqeshnin me shpoti. "U shtua dhe një donkishot tjetër!" mendonin ndoshta.

Kaluan dy muaj aty. Pastaj një mik nga Siena, Lorenzo, me të cilin studjoja në ateneun florentin erdhi dhe më tha. "Unë do të kthehem për ca kohë, po e deshe dhomën time, ta jap falas. Përdore!>

Ishte një Chambre de bonne, në krye të njëqind e gjashtëdhjetë shkallëve, pa ashensor. Pallati ishte lluksoz, me parmakë hekuri të derdhur bukur me sdredha dhe zbukurime; me shkallët ku kalonte tapeti i kuq, por në majë të pallatit dhoma ishte dy metra me një e gjysem. "Banjo është e përgjithshme" më tha, "por këtu mund të kursesh ca para!" Banjo ishte si ajo e viteve 30 në Shqipëri. Alla turka, pa pastruese, pa letra higjenike, veç me një lavaman llamarine të një epoke tjetër dhe mure ku kishte 50 vjet ku s vihej dore.

"Këtu jeton ti?"

"Po këtu. Pse ç doje ti? Hotel me 5 yje!"

Natyrisht pranova duke e falenderuar.

Heshtja ishte vrastare. Natën dukej kulla e madhe e Monparnasit me dritat e saj të kuqe dhe blu, e cila dukej sikur ngjitej deri në yje. Ngaqë ishte vendi shumë i vogël për tu ngjitur tek dushi, më duhej të përdorja karrigen. Platforma e porcelantë e saj ku qëndronin këmbët, po të rrija në këmbë mbi dysheme, më arrinte tek turitë. Mbasi bëja dushin, ende i lagur si mbi një piedestal, më duhej të zbrisja nga lartësitë e cilindrit me xham, me frikën se moz rëzohesha dhe thyeja qafën. Njëlljo si i arrituri që zbret nga majat e lavdisë me dinjitet. Eh ç më gjeti, thashë me vete. Por tundimi ishte i madh. Ndaj vendosa që për një muaj ta ndaja jetën time me qenin besnik të vetmisë. Ndaj e lashë hotelin e bujshëm nga ku fironin paratë si uji në lavaman dhe u shpërngula aty.

Ajo, vetmia, nuk mu nda. Vetmia në Paris, ishte diçka vërtetë e padurueshme. Një vetmi që të grinte si qen që të kafshon gjithkund. E gjithë ajo bukuri e ftohtë, sheshet, parqet, vrapi i njerëzve, turmat në metro, ecjet buzë lumit. Gjithkund, në një qytet ku gjendesh banor i rastësishëm, vetmia s'kishte skaj. As fund. As fillim. Kishte veç trishtim, mall dhe heshtje. Një heshte të çuditshme e cila vendndodhjen e ka në qendër të shpirtit. Në tempullin e saj. Po merrja nga Parisi, dije kulturë, njohuri, argëtim. Po i jepja Parisit, copa të shpirtit tim. Energjinë time, emocjonin, një copë të rinisë time, pa ngushëllim, pa fund, pa cak.

Kur u ktheva nga eksperiencia e Parisit, më duhej në qershor në Firence të jepja një provim mbi letërsinë e Yourcenar-it në gjuhën franceze. Edhe pse shkova atje që të përmirsoja frengjishten time, i vetmi student i ateneut florentin që profesoresha e këputi në klasë atë semestër qeshë unë. Edhe pse kisha shkuar të përmirsoja gjuhën në një vend jo dosido por në Paris. E kujtoj si tani zhgënjimin tim. Profesoresha sapo kisha hyrë në provim, më kish bërë një pyetje të detajuar. "Hape librin!" Ishte Faqja 11. Ishte romani: Souvenir pieux. Vuri gishtin mbi një fjalë, më e vështira dhe më pyeti. "Si përkthehet?" Fjala ishte tepër e ndërlikuar. "Enchevetrement" Unë ngrita supet dhe shtrembërova turitë. "Është e kotë të vazhdojmë!" më tha. "Kthehu në vjeshtë!"

"Po si më këpusni kështu? Më bëni edhe pyetje të tjera. Për brendinë E kam studjuar tekstin!" ia ktheva disi me mundim. As që ju bë vonë fare. "Me vjen keq!" ma përsëriti. "Duhet të kthehesh!" Desha t'i them. Dëgjoni, se për t'u pregatitur kam shkuar deri në Paris. A më kuptoni drejtë....

Ky ishte një nga paradokset më të vështira për tu besuar por ja që kishte ndodhur.

Më nevojitej një fajtor, ndaj fajin ja vura netëve plot argëtim dhe qejfeve rinore. Në një Hotel ku më shumë ulëritej me gotë në dorë sesa hapeshin librat dhe flitej një frengjishte primitive.

PAMJE

Gruaja ofron shpirtin e lodhur para kamerës
Në vend të fjalëve nxjerr lot
Përkëdhel fëmijën me këmbë të zbathur,
Aq mundet t'i ofrojë veç dashuri nënë
As bukë as mbathje nuk mund t'i sigurojë
Gruaja me shpirt të lodhur në pamundësi jete

Shikimi i saj arrin gjithkund përmes TV-së
Nëpër sallone në ekranet shumëdimensionale

Rrëfim i keq që prish rehatinë
E njerëzve me shpirt të lodhur nga monotonia.

Gruaja vazhdon të derdh lot
Dhe lutje për jetë
Gruaja me shpirt të lodhur para kamerave,
Nuk di se ç'po ndodh në botë
Shikimin e ka të zënë
Me pamje nga fëmija që i lëpin gishtat
E me psherëtimë i jep përgjigje
Gazetares që e pyet: - Si po jeton?

NË PRITJE

Është lodhur durimi
Duke pritur ditën pa shqetësime politike;
Ngopjet duke i pritur, uria s'ka kufi
E njëjta këngë rrah veshin, e njëjta etje
Rehatohet veç me shtrirjen e të mirave
Në sirtarin familjar
Të mbledhur me forcën e autoritetit
Përmes poltronës të siguruar në tregun e gishtave.

Lodhja ngre kokë me premtimet nga foltoret
Që flasin për shi në thatësinë më të madhe,
Për ecje maratonisti flasin
E trupi mezi bartet
Deri te shtrati,
Te ëndrra ku do përjetojë mrekullitë.

Është lodhur durimi
Nuk ke kujt i tregon
Të zënë janë me veten.

Ibrahim KADRIU

Në pritje

Poezi

ESHTRAT NË MUNGESË

Të jemi nën lëkurën e atyre që kërkojnë eshtrat,
Ata janë pa vetveten
Të lënë vasalë të pritjes
Veç të eshtrave
Se jetët ua vodhën
Në çdo moshë
Në çdo skaj Kosove
Të bërë psherëtimë
Tash e njëzet vjet më parë
Kërkim i dashurive të humbur
Të nënës, babait, vëllait, motrës...
Kufoma të vjedhur nga frika serbe
Se edhe kufomat do t'ua ndalin urrejtjen atyre që erdhën si murrilani që ndalen frymëmarrjet dhe si korbat bartën kufomat e i vendosen në oborret e tyre t'i kenë para shikimit për të qenë të sigurt se nuk do të ngritën prapë.

Të jemi nën lëkurën e nënës, babait, vëllait, motrës...
Dy dhjetëvjetëshja pa ua falë lamtumirën e fundit
Të afërmeve kufoma
Të burgosur në adresa të humbur
Në varre të përbashkëta iu thonë,
E vrasësit bëjnë sehir
Me veset e egërsisë mesjetare
O Zot

Poezia e Vehbi Miftarit zë vend të rëndësishëm brenda një yllësie poetike, në të cilin kujtesa, rrëfimi, përkatësia dhe vizioni përmbledhen në forma shprehëse të një shkëlqimi të rrallë. Rrënjët kulturore e vendore të autorit me prejardhje nga Vushtrria, në veri të Kosovës, nuk përbëjnë ndonjë kufizim, po, përkundrazi, burim të vazhdueshëm frymëzimi që shtrihet në dimensione më të gjera, duke përfshirë historinë, gjuhën dhe fatin e një hapësire të tërë kulturore gjithëshqiptare, që shtrihet nga Ballkani deri në kolonitë e Arbërisë, në Italinë Jugore.

Poezia e tij shtrihet në një lloj përfaqimi të përhershëm, që njëkohësisht ruan shenjë e këtij areali, por e tejkalon përvojën ballkanike: në vargjet e tij artikulohej përkatësia shqiptare, e përjetuar në trajtë thellësisht, pyetje dhe hapje ndaj botës perëndimore, veçanërisht ndaj Italisë.

Në të njëjtën kohë, imagjinata poetike e Vehbiut vepron në një lloj ballafaqimi të vazhdueshëm midis realitetit dhe ëndërrimit. Përditshmëria shndërrohet në metaforë, ndërsa malli, mungesë-prania dhe kujtesa bëhen shtytës të njohjes. Vargjet e tij ndonjëherë ne e kujtojnë *Lavorare stanca* ("Puna është e lodhshme") të Pavezës, sado që në vargjet e tij mund të ndihet edhe frymëzimi i veprës së thjeshtë, por të thellë të Vislava Shimborskës (Wisława Szymborska), fituese e Çmimit Nobel për Letërsi në vitin 1996: stili prozaik dhe ikastik,¹ e në të njëjtën kohë edhe drithëruer i Vehbiut është stili i dikujt që e zotëron mirë filologjinë, që i jep peshë çdo fjale e çdo tingulli, duke e mbushur kuptim e emocion.

Në vargjet e tij, realiteti ndërthuret e bashkohet me mitin (dhe anasjelltas), jeta tokësore hap shtigje drejt qiellores e metafora vepron si forcë shtytëse dhe zhdrivilluese e misterit të ekzistencës. Kësaj i shtohet pastaj një ndërgjegje e theksuar qytetarie: poeti nuk është vëzhgues i largët e i pandjeshëm, por subjekt që vë në pikëpyetje marrëdhënien midis gjuhës, etikës dhe përgjegjësisë publike. Liria konceptohet si koncept politik, si vlerë demokratike (fryt i pushtimit), si e drejtë shprehjeje.

Poezitë e librit *Confessioni / Rrëfime* e hapin vetëm pjesërisht, qoftë udhëtimin jetësor të njeriut, qoftë itinerarin e tij shpirtëror. Poezia e parë, *Rrëfimi për ngjitjen në majë*, përshkruan përpjekjen njerëzore për t'i arritur qëllimet e tij, për ta përmbushur fatin e vet, për të evokuar përkatësinë e vet, për të qenë vetvetja. Lodhja, dhimbja dhe krenaria bashkohen në një shembëlltëri në të cilën maja është njëkohësisht zbulim dhe rënie, lavdi dhe zhdukje, siç na kujton miti i Siziift, të cilin poeti e përdor për të shprehur tensionin ngjites të natyrshëm në shkrimet e tij dhe në jetën e tij (dhe tonën). Maja, në këtë kontekst, nuk përfaqëson vijë përmblylëse, por një prag epistemik: një vend ku identiteti kapet në shkëlqimin e tij më të madh dhe cenueshmërinë e tij më të madhe.

*Në majë shkrepsh
qeshë më i lumtur se çdo njeri tjetër*

...
sikur ai ta shënjonte kthimin e fundit në fillim
(Rrëfimi për ngjitjen në majë)

Rënia përfundimtare, larg të rënit, në mënyrë paradoksale shndërrohet në përmbushje të kërkimit: "ia arrite qëllimit, ngjitjes në majë", pohon zëri i brendshëm: ky është, me fjalë të tjera, "kthimi i parë në fillim dhe në përngjasimin me vetveten".

Rrëfimi i dytë, *Rrëfimi për zotat*, kushtuar perëndive, shpërfaq *hybris-in*² e qenies njerëzore, që beson se e ka në dorë dhuratën

¹ Stili ikastik nënkupton të përshkruarit ose të pasqyruarit e realitetit në mënyrë thelbësore, jehuese dhe skajshërisht efikase, duke përthekuar vija të qarta e të sakta, që përmbledhin thelbin e asaj që pasqyrohet, duke i kthyer gjërat e pasqyruara në diçka të qartë, të fuqishme dhe pothuajse të prekshme.

² *Hybris* (ose ὕβρις në greqishten e lashtë) do të thotë mendjemadhësi, arrogancë, tepri krenarie ose paturpësi; është koncept themelor në kulturën greke, që përshkruan shkëlqjen e kufijve njerëzorë, abuzimin dhe sfidën ndaj rendit hyjnor ose moral, e cila çon në mënyrë të pashmangshme drejt shkatërrimit dhe ndëshkimit (*nemesis*), siç është trajtuar gjerësisht në tragjedinë greke me personazhe si Akili dhe Agamemnoni.

Parathënie e librit dygjuhësh shqip-italisht,
Rrëfime / Confessione, të autorit Vehbi Miftari

YLLËSI POETIKE E NJË SHKËLQIMI TË RRALLË

Nga *Michelangelo La Luna*,
Universiteti i Rhode Island, SHBA

e zjarrit, një hyjni e aftë të vendosë midis së mirës dhe së keqes, por që në realitet duket e paaftë të shpëtojë nga mashtrimi i besimeve të veta. Pasi njohën natyrën e tij (që është edhe kufiri i tij), perënditë vendosën të tërhiqeshin në Olimp të tyre, përveç "perëndisë krimb", figurë ironike dhe e fuqishme që tregon mjerimin njerëzor në tokë, ose ndoshta vendin e duhur të tij në planetin e vet.

*Madje ai ende beson në ëndrrat e pashpëgjim
megjithëse sojesh kanë hequr dorë të gjithë
zotat*

*me përjashtim të atij që është zoti i vërtetë
i jetës së tejdheshme: zotit krimb*
(Rrëfimi për zotat)

Në rrëfimin e tretë: *Rrëfimi për gjërat përreth*, poeti lëviz në sferën e rëndomtësisë së përditshme. Objektet që na rrethojnë, kujtesa për to, natyra përreth nesh dhe pasqyrat bëhen pikënisje të vetënjohjes, hapësira në të cilat realiteti i shtrohet fantazisë, ndërsa kujtesa ngre vazhdimisht pikëpyetje të tjera. Përvoja nga jeta e përditshme shndërrohet në thellim të vazhdueshëm të vetëdijes: ajo që koha e zbeh mbijeton si element i brendshëm i përkatësisë, si një fije që lidh veten me metamorfozat e saj (të shumta). Mesazhi i fuqishëm që poeti dëshiron ta përcjellë duke gërmuar brenda vetes dhe duke e shikuar atë në pasqyrë përçohet në vargjet e mëposhtme:

*Askush nuk e dinte se çfarë kisha ndërmend
derisa një ditë e takova veten time në
pasqyrë*

*ngulmimin për të mos i ikur përditshmërisë
i cili më bindi se përkushtimi për jetën
kushton*

(Rrëfimi për gjërat përreth)

**Udhëtimi shpirtëror: Nga udhëtimi
augustinian te vertikaltetiti i Dantes**

Në morinë e bërthamave tematike, poezia e Miftarit duket se përshkohet nga një rrëfim që, me analogji të thellë, ta kujton udhëtimin augustinian nga *Rrëfimet* te *Qyteti i Zotit* (De Civitas Dei). Edhe te poeti ynë, fëmijëria, kujtesa, dëshira dhe mundimi i brendshëm përbëjnë pragun e parë të udhëtimit: por udhëtimi nuk kufizohet vetëm në përvojën tokësore ose autobiografike. Përkundrazi,

ai ngjitet progresivisht drejt një tjetërsimi metafizik, duke u shndërruar në një udhëtim përposh që t'i rikujton tri botët e Dantes.

Kalimi nëpër Ferr, Purgator dhe Parajsë - të theksuara shumëfish në rrëfimet e tij - nuk është një evokim i thjeshtë dantesk, por një rrugë e vërtetë ngritjeje drejt një gjendjeje qetësie dhe lehtësime pas kalimit të dhimbjes. Vetja lirike lëviz nëpër gjendje të qenies, të cilat ruajnë gjurmë të njerëzores dhe të botës tjetër, deri në kufirin përfundimtar: pragun e së hyjnishmes. Në këtë kuptim, kulmi i udhëtimit merr formën e një *Civitas Dei* personale: vepra poetike bëhet kështu një riinterpretim bashkëkohor i projektit augustinian, në të cilin Jerusalemi tokësor - i bërë nga mishi, historia, dhimbja, dëshira, shpresa - pasqyrohet në Jerusalemin qiellor, një vend plotësie e së padukshmes, që i jep kuptim të dukshmes. Udhëtimi i Miftarit shndërrohet kështu në shtegtim të brendshëm, në të cilin fjala poetike shndërrohet në urë lidhëse midis botës njerëzore dhe së tejkohshmes.

Si fëmijë e kam pasur një ves të pakapërcyeshëm
dëshirën për të luajtur me gjëra të mëdha.
një fashikull drite e kërkoja aty ku zotat
bënin be
se nuk ekzistonte prej shekujsh.
Kështu jeta ime vazhdoi në kërkim
derisa drita më verboi dhe nuk dalloja më
asgjë.
(Rrëfimi për dritën)

Të trija poezitë e përshkruajnë një hark simbolik, që ta kujton strukturën shpirtërore të *Komedisë hyjnore*: në Ferr, poeti nga dritarja (duka na e kujtuar Emily Dickinson-in) sheh një peizazh të dominuar nga era dhe stuhia, një stuhi e fuqishme i godet trupat e mendimet, duke na e rikujtuar stuhinë e burrave epshorë të Dantes në Këngën V; përreth kësaj bërthame mbledhet vazhdimisht shi i fortë, qepalla ftohëse, goditje të papitura, aq sa parmaku i dritares nuk na mbron më - të gjitha këto janë elemente që e kapërthurin shpirtin në një gjendje hutimi dhe mundimi (mekatar).

Në Purgator atmosfera ndryshon: aty shohim mundësinë që stuhia të shuhet, që akulli të shkruset, që poeti të mund të arrijë në breg, duke lundruar "në varkën e syve": këto

janë imazhe që i bëjnë jehonë mbërritjes në malin e Purgatorit, kalimeve pastruese përmes ngricës, përmblytjes dhe zjarrit të brendshëm, ndërsa qielli që shikon mbi majë dhe mungesa e mureve evokojnë një prani "Kush mund të jetë?" që tregon shpresë dhe rilindje.

Në Parajsë skena ndriçohet: një engjell të cilin bardi (*aedi*) do ta mirëpriste në kopsht nëse do të ishte i aftë për "një dëshmi të kohës", pëllumbi që ngre lart poetin dhe bashkë me të edhe poezinë (këtu më kujtohet pëllumbi i Anakreontit i përmendur nga Jeronim de Rada në fillim të *Këngëve të Mlosaos*), (ri)lindja ndërsa ngrica shkrin dhe lulet e marsit kthehen - gjithçka ta kujton dimensionin e hirit dhe harmonisë së Dantes (do të thoja më shumë si parajsë tokësore në majë të Purgatorit sesa si mjedis mes sferave qiellore); koha që kalon, poezia që bëhet dëshmi dhe muret që nuk janë më të mjaftueshme aludojnë për zgjerimin përfundimtar, për një hapësirë të brendshme pa kufij. Së bashku, të trija tekstet e përshkruajnë një udhëtim përmes stuhisë, pastrimit dhe dritës, lexim modern i udhëtimit të Dantes, që pasqyron rrugën e vetë poetit dhe atë të të gjithë njerëzimit që e ka humbur tashmë rrugën.

I njëjti tension midis fillimit dhe fundit, midis kujtesës dhe shpërbërjes, gjendet në pjesën e fundit të përmbledhjes poetike, duke kulmuar në poezinë: "...dhe grali që e harrova". Këtu, motivi i kërkimit shpirtëror merr formë meditative dhe vizionare. "Grali" nuk është objekt, por simbol i dijes së humbur ose të braktisur, i një detyre të papërfunduar që kthehet ciklikisht në vetëdije. Në pjesën e parë, subjekti lëviz midis dritës dhe gjumit, midis kujtesës individuale dhe pranisë hyjnore me të cilën bie në kontakt përmes figurës së një përkëdheljeje të butë:

Kam me e shtruve veten në gjumë
me dorën teme e t'Lumit (...)
Asgja s'kam me kujtue nga rruga
t'cilën u përpoqa me e përshkue n'letra
(... dhe grali që e harrova)

Përvoja e kohës shkërmoqet dhe dëshira për t'u përjetësuar përplaset me valën e lumit Drin, një metaforë për rrjedhën që gëlltit dhe rikthen gjithçka. Ndërkohë, hëna, një figurë e lashtë e zhdukjes ciklike,

*do të gëlltisë kufomën e të vdekurve
në udhëtimin më të madh pa kthim.*

Kthimi në fillim shndërrohet në kthim në të përtejmen, në të papërcaktuarën, në arketipin që i paraprin jetës individuale.

Poezia e parë dhe ajo e fundit e përmbledhjes, të lidhura me njëra-tjetrën, zbulojnë koherencën e thellë të veprës: i gjithë libri shfaqet si lëvizje harkore, nga maja në humnerë, nga ngjitja mitike në shpërbërjen metafizike, nga dëshira për vetënjohje në vetëdijen për kufizimet njerëzore. Udhëtimi poetik shndërrohet kështu në një proces qartësimi simbolik, kërkim për "përngjasimin me vetveten", që nuk synon krijimin e një identiteti të qëndrueshëm, por gërmimin në ndyrshueshmërinë e vetes dhe vetëdijen për ekzistencën e një pranie metafizike me të cilën të gjithë ne, besimtarë ose jo, duhet të përballemi.

Të marra së bashku, këto poezi zbulojnë një zë që transformon përvojën individuale në një laborator antropologjik, filozofik dhe shpirtëror. Gjuha e vendosur dhe largpamëse e Miftarit hedh poshtë sentimentalitetin dhe ia beson kuptimin fuqisë së imazheve dhe shtresëzimit simbolik. Faqet e librit e ftojnë lexuesin në një udhëtim që përshkon fatin, vë në pikëpyetje perënditë, eksploron jetën e përditshme dhe në fund të fundit arrin drejt Zotit: një itinerar që rikomponon mitin, kujtesën dhe transcendencën në një arkitekturë të vetme dhe të fuqishme të *semës* (shenjës dhe të shënjuarit).

Këtu, poezia e përmbush detyrën e saj më të lartë: ta bëjë të kapshme atë që është përtej nesh, t'i japë formë asaj që përndryshe do të mbetej e padukshme dhe t'u ofrojë qenieve njerëzore një vend ku ata mund ta masin brishtësinë e tyre, por edhe madhësinë dhe dinjitetin e tyre të patkurrur.

Daniel Kehlmann - me mbi 20 tituj, me dhjetëra çmime letrare, librete teatrore dhe skenarë filmikë të librave të tij, ftesa të vazhdueshme në panaire librash dhe festival - është shkrimtari bashkëkohor më i rëndësishëm dhe më i suksesshëm i gjuhës gjermane.

Die Vermessung der Welt/ Matja e botës (2005) - është një nga romanet më të shitur gjermanë të shekullit XXI.

Shtëpia Botuese Toena ka sjellë në shqip tre nga romanet kryesore të Kehlmann-it: "F"; "Tili", dhe së fundmi "Lojë dritash", pjesë e listës për çmimin "International Booker Prize" 2026.

Shkrimtari gjermano-austriak, i lindur në Muni në vitin 1975, e ndan jetën mes Berlinit, Vjenës dhe Nju Jorkut.

"Autori më i mirë gjerman i brezit të tij tregon se si edhe një artist i madh mund të shkatërrohet nga kompromiset morale me të keqen. I shkëlqyer - një roman që të mban të mbërthyer faqe pas faqeje."

Salman Rushdie

Lojë Dritash

Në romanin e tij më të fundit *Lojë Dritash*, Daniel Kehlmann tregon historinë e Georg Wilhelm Pabst, një prej regjisorëve më të njohur të Republikës së Vajmarit, i cili ua shet shpirtin nazistëve - edhe pse duke u përpjekur ta shmangë këtë me disa dredhi pothuajse komike.

Një nga titanët e kinemasë, ndoshta regjisori më i madh i epokës së tij, G. W. Pabst, gjendet përballë një bote që po shembet para syve të tij. Me ardhjen e nazistëve në pushtet, ai arratiset drejt Hollywood-it, duke shpresuar në liri dhe siguri. Por nën diellin verbues të Kalifornisë, gjigandi i filmit papritur duket i vogël, i pafuqishëm - si një xhuxh i humbur në hijen e vetvetes. As Greta Garbo, ylli që ai e ngriti në pavdekësi, nuk mund ta shpëtojë nga ndjenja e zhgënjimit dhe frikës që e kaplon.

Pa e kuptuar, Pabst e gjen veten të rikthyer në atdhe, tashmë nën shtrëngimin e regjimit nazist. Familja e tij ndien tmerrin e diktaturës me gjithë ashpërsinë e saj, që nuk kursen askënd. Berlina ka vendosur: ministri i propagandës e kërkon gjenin e filmit në shërbim të pushtetit - dhe nuk pranon refuzim. Premtime të mëdha dhe tundime të rrezikshme e presin në heshtje.

Ndërsa Pabst ende beson se mund të rezistojë, se arti është e vetmja diktaturë që do të pranojë, hapi i parë drejt një udhe pak kthim është hedhur tashmë. Çdo zgjedhje, çdo kompromis, duket si lojë me zjarrin - dhe lexuesi ndien se si çdo çast mund ta shndërrojë legjendën e një mjeshtri në një tragjedi të pashmangshme.

Romani "Lojë Dritash" përbëhet nga tre pjesë me gjatësi të ndryshme: **Jashtë**, **Brenda** dhe **Më pas**. Këto tre ndajfolje lidhen njëkohësisht si me jetën e Pabst, ashtu edhe me periudhën e nazizmit. Pjesa e parë, rreth 120 faqe, zhvillohet kryesisht në vitet 1920-1930, kur Pabst - së bashku me Fritz Lang, Friedrich Wilhelm Murnau dhe Ernst Lubitsch - u bë një nga regjisorët e mëdhenj të Republikës së Vajmarit. Në momentin kur nazistët morën pushtetin, Pabst po xhironte një film në Francë. Fillimisht ai vendosi të qëndronte atje, pastaj shkoi në SHBA, ku në vitin 1934 realizoi filmin *A Modern Hero*, i cili megjithatë rezultoi një dështim i madh.

Në pjesën e dytë, dhe njëkohësisht më të gjatë të romanit, Kehlmann-i rrëfen periudhën kur Pabst jetonte dhe punonte në diktaturën naziste. Ai u kthye në Austri

Daniel Kehlmann në Tiranë dhe në Gjirokastrë

Romani "Lojë dritash" i Daniel Kehlmann

Nga Anna Kove

në vitin 1939 për të vizituar nënën e tij, por pas shpërthimit të Luftës së Dytë Botërore nuk mundi të largohej më dhe më pas u përshtat me regjimin e Hitlerit. Pjesa e fundit e romanit, rreth dyzet faqe, tregon për jetën e Pabst pas luftës.

Figura historike dhe të sajuara

Romani është i rrethuar në kapitullin e parë dhe të fundit nga figura e Franc Vilcek, një ish-asistent (fiktiv) i Pabst, i cili tashmë jeton me demencë në një shtëpi pleqsh. Në roman, Vilceku kishte asistuar edhe në filmin e fundit që Pabst xhiroi gjatë kohës së nazizmit, *Rasti Molander*, i cili mbeti i papërfunduar dhe u zhduk. Pabst nuk arrin kurrë ta kapërcejë këtë humbje as pas luftës. Tek Kehlmann-i, regjisori dikur i famshëm shfaqet në vitet e pasluftës vetëm si një hije e vetvetes, që ëndërron gjithë kohës sikur kryevepra e tij e supozuar do të rishfaqet diku.

Në roman shfaqen shumë figura historike: Greta Garbo, Louise Brooks, Heinz Rühmann, Helmut Käutner ose Leni Riefenstahl. Megjithatë, Kehlmanni ka shpikur edhe disa personazhe. Përveç sfondit historik, ai ka shtuar edhe elemente të imagjinuara. Kështu, jo vetëm Vilceku është i trilluar, por edhe figura me tipare "mefistofeliane" e Kuno Kremer, punonjës në Ministrinë e Propagandës së Goebbels-it, që e mbron dhe e mbështet Pabstin. Edhe një djalë me emrin Jakob, i cili në roman bie nën magjinë e ideologjisë naziste në radhët e Rinisë Hitleriane, nuk ka ekzistuar në të vërtetë. Bashkë me këta personazhe

të sajuar shfaqen edhe episode të imagjinuara, që e pasurojnë historinë. Për shembull, Kehlmann-i tregon se si torba ushtarake plot me bobinat e filmit *Rasti Molander* ngatërrohet gabimisht me torbën ushtarake me patkonj të një farkëtarit të ushtrisë.

Shpirti i shitur dhe bobinat e zhdukura të filmit

Regjisori, i cili për shkak të filmave të tij kritikë ndaj luftës ishte quajtur edhe "Pabst i kuq", duhet të shkojë në Berlin, te ministri i propagandës së Rajhut Joseph Goebbels, dhe të kërkojë falje, që të mund të rikthehet në botën e filmit. Vizita shndërrohet në një bisedë surreale, pothuajse dadaiste. Fillimisht vazhdon gjatë një lloj loje fjalësh, se kush kërkon çfarë nga tjetri. Pastaj Goebbels-i humbet durimin dhe i kujton regjisorit se çfarë mund t'i ofrojë: "për shembull - kamp përqendrimi. Në çdo moment. Nuk ka problem." Por mund t'i ofrojë edhe diçka krejt tjetër: "Çdo buxhet, çdo aktor, çdo film që dëshironi të bëni." Pas shumë hezitimesh dhe fjalish të nisura e të lëna përgjysmë, Pabst më në fund jep atë që kërkon Goebbelsi: ai distancohet nga veprat e tij të mëparshme. Menjëherë pas kësaj i jepet skenari i filmit *Komedianët*, me aktoren e famshme të shekullit XVIII Caroline Neuber, për të cilin Pabst do të merrte çmimin "Regjisori më i mirë" në Bienalen e Venecias, në vitin 1941.

Një tjetër skenë e shkruar në mënyrë madhështore përshkruan xhirimet e filmit "*Tiefeland*" të Leni Riefenstahl-it.

Historia zhvillohet në Pirenej në fund të shekullit XIX, por xhirimet bëhen në Alpe. Xhirimet zgjasin shumë dhe Pabst duhet ta ndihmojë në regji Riefenstahl-in, e cila njëkohësisht luan edhe rolin kryesor. Riefenstahl nuk është e mirë as si regjisore dhe as si aktore. Aq më pak si një figurë morale: pasi ka nevojë për figurantë me pamje "jugore", ajo rekruton me forcë Sinti dhe Roma nga kampi i përqendrimit Maxglan që ndodhet aty pranë. Edhe pse Pabst ndihet i shqetësuar kur e mëson këtë fakt, ai pajtohet me asistentin e regjisores, kur ky i thotë: "Nuk mund të ndryshohet asgjë."

Kehlmann-i e rrëfen historinë e jetës së Pabst me humorin e tij karakteristik. Shpesh ndodh që bashkëkohësit e lavdërojnë për filma që nuk janë të tijtë, për shembull për *Metropolis* të Fritz Lang ose për "atë filmin fantastik me vampirë", që natyrisht është nga Murnau. Në fund, Pabst kthehet në shembullin e një artisti që, për hir të artit - edhe pse me hezitim dhe dyshime - e shet shpirtin e tij. Ndaj nuk e gjen më kurrë atë shpirt, ashtu siç nuk gjenden më kurrë as bobinat e humbura të filmit "Rasti Molander".

Daniel Kehlmann - një nga zërat më të rëndësishëm të letërsisë evropiane bashkëkohore do të jetë mes nesh. Autori i romanit "Lojë dritash", botuar nga "Toena" dhe përkthyer nga Anna Kove me mbështetjen e Tradukit vjen personalisht për t'u takuar me lexuesit shqiptarë - në një bisedë me përkthyesen e tij mbi artin, kompromisin, historinë dhe dritën që zbulon gjithçka.

TIRANË
Biblioteka Kombëtare e Shqipërisë
Sotir Kolea
30.03.2026, 17:30

GJIROKASTËR
Shtëpia Kadare
31.03.2026, ora 12:00

Mos mungoni: Takim i drejtpërdrejtë me autorin, bisedë e hapur me publikun dhe nënshkrim librash.

traduki | IDENA | AKTIVITETE KULTURORE GJERMANE | Österreichische Botschaft Tirana | Zgjoji | BIBLIOTEKA KOMBËTARE E SHQIPËRISË

FTESË

DANIEL KEHLMANN

Autori i romanit LOJË DRITASH vjen personalisht për t'u takuar me lexuesit shqiptarë - në një bisedë me përkthyesen Anna Kove mbi artin, kompromisin, historinë dhe dritën që zbulon gjithçka.

Një mbrëmje që premtion emocion, reflektim dhe letërsi të madhe.

E hënë • 30 mars 2026 • ora 17:30

Tiranë
Biblioteka Kombëtare e Shqipërisë
Salla "Sotir Kolea"

JENI TË MIRËPËRITUR!

Dario Fo lindi më 24 mars 1926, në Sangiano, në provincën e Vareses: kjo shënon zyrtarisht fillimin e festimit të njëqindvjetorit të një karriere të pakrahasueshme. Në mëngjes, një aktivitet institucional është planifikuar në Ministrinë e Kulturës, kushtuar trashëgimisë artistike, kulturore dhe qytetare të Dario Fo-s. Në orën 21:00, aktiviteti do të zhvillohet në Teatro Sistina në Romë, ku artistë dhe miq do të marrin pjesë me radhë në një rrëfim kolektiv leximesh, kujtimesh, muzike dhe teatri. Jacopo Fo do të jetë gjithashtu në skenë, së bashku me vajzat e tij Mattea dhe Jaele.

“100 Vjet për 100 Vende” është titulli i projektit me të cilin Fondacioni Dario Fo dhe Franca Rame Ets po nis një vit të mbushur me ngjarje, aktivitete dhe takime. Këto përfshijnë organizimin e të paktën një eventi në 100 vende të botës dhe 100 evenimenteve në Itali nga teatrot, festivalet, universitetet, shkollat, bibliotekat, kinematë dhe bibliotekat e filmave, shoqatat dhe libraritë për të festuar trashëgiminë artistike, kulturore dhe shoqërore të njërit prej protagonistëve më me ndikim të teatrit bashkëkohor dhe të kohës sonë.

Një trashëgimi e rëndësishme, ajo e lënë nga Dario Fo dhe Franca Rame, në duart e familjes që gjithmonë është kujdesur për të, madje edhe para se Dario dhe Franca të ndërrojnë jetë. Të flasësh me Mattea Fo, vajzën e Jacopos, na ndihmon të afrohem pak më shumë me humanitetin e thellë të dy artistëve dhe kontributin që ata dhanë në kulturën, jo vetëm italiane.

Ju keni lindur në një familje që ishte tërësisht e dhënë pas artit. Kur e kuptuat se kush ishin gjyshërit tuaj dhe rëndësinë e tyre? A ndjetë njëfarë përgjegjësie duke mbajtur mbiemrin Fo që në moshë të vogël?

E ndjeva përgjegjësinë si i rritur, por kjo nuk është aspak e vërtetë, sepse kur gjyshi im fitoi Çmimin Nobel, unë isha 9 vjeç: natyrisht, as nuk e dija se çfarë ishte çmimi. Mbjat mend që një shok klase mbërriti me artikullin e gazetës dhe tha: “Gjyshi yt fitoi Çmimin Nobel”. Unë vetëm e shikova, pa ditur çfarë të thoja. Pasi arrita në shtëpi, e pyeta mamin: «Çfarë është ky Çmimi Nobel? Pse jeni të gjithë kaq të lumtur dhe të befasuar nga kjo?» Më vonë, gjatë adoleshencës sime, babai më «punësoi», si të thuash. Një mëngjes më telefonoi dhe më tha: «Ky artikull do të dalë sot. Po e bëjmë këtë punë me gjyshërit e mi, kështu që fillo t'i kushtosh vëmendje.» Fakti është se artistët janë artistë, por para se gjithash janë qenie njerëzore. Nga njëra anë, në shtëpi jeton me Darion dhe Francën, të cilët janë gjyshërit e tu; Por nga ana tjetër, rritesh me mësues që të thonë: “Por nuk mund t'i bësh këto gabime sepse je mbesa e një fituesi të Çmimit Nobel në letërsi.” Pra, në fakt, që në moshë të re e kupton se ke një trashëgimi të rëndësishme për të ruajtur. Edhe pse nuk bëj teatër dhe nuk jam artist në këtë kuptim, unë e vazhdoj trashëgiminë e tyre duke bërë diçka tjetër. Nuk kam pasur kurrë dëshirën të eksperimentoj në skenë ose t'i ndjek artistikisht.

Çfarë lloj trajnimi është baza e rrugës suaj?

Kisha zgjedhur një shkollë të mesme klasike, por më pas, ashtu si im atë, kalova në shkollën e arteve, gjë që në fakt ishte ajo që më kishin rekomanduar mësuesit e shkollës së mesme. Ndjekja shkollën e

100-vjetori i lindjes së Nobelistit

Mattea Fo: DARIO FO, gjyshi im. Nga ai mësova vlerën e një buzëqeshjeje.

Intervistoi Gilda Sciortino

Dario Fo lindi më 24 mars 1926. Për të festuar lindjen e tij, së bashku me Franca Rame, po lançohet një projekt që do të përfshijë 100 evente në Itali dhe do të shtrihet në 100 vende në mbarë botën. Mbesa e tij, Mattea Fo, shpjegon se çfarë do të thotë të vazhdosh trashëgiminë e tyre të madhe: “Ne punojmë shumë për t’ua prezantuar atyre të rinjve dhe për të theksuar nevojën për të mbetur njerëzorë dhe për të pasur respekt për të tjerët. Ata të dy gjithmonë u buzëqeshnin të gjithëve, ndërsa sot jemi të gjithë armiq.”

“Sepse, duke ndjekur traditën e shakaxhinjve mesjetarë, ai tall pushtetin duke u rikthyer dinjitetin të shtypurve”: ky ishte motivimi pas çmimit Nobel në Letërsi në vitin 1997 për Dario Fo-n, një simbol i një teatri që ka përdorur me sukses satirën dhe komedinë popullore për të dramatizuar realitetin shoqëror dhe politik. Thellësia e tij profesionale dhe njerëzore u rrit duke ndarë skenën dhe jetën e tij me Franca Rame-n, duke krijuar një dyshe që do të bënte histori.

arteve, mbarova shkollën e mesme me vajzën time Matilde, e cila kishte lindur disa muaj më parë, pastaj fillova të punoja në biznesin familjar, duke bërë kujdesin tim të duhur. Fillova me mënyrën e ndërtimit të faqeve të internetit, sepse

një nga kompanitë familjare merret me komunikimet, në thelb dega e biznesit të babait tim, i cili është para së gjithash një komunikues. Pastaj, një ditë, gjyshja ime më telefonoi dhe më kërkoi të merrja përsipër një projekt të rëndësishëm

kërkimor. Sa herë që e shihja, ajo shprehte shqetësimin e saj se kush do të ndiqte gjithçka kur ajo të mos ishte më aty, se kush do ta ndihmonte tim atë. Ky arkiv sot përmban dokumentacionin e familjes Rame, gjyshërve të mi, tim atë - një botë e paanë.

Familja Rame ka traditën më të gjatë artistike...

Aktorja ishte Franca. Dario u rrit në një familje fermerësh ku gjyshi i tij, Bristin, ishte një rrëfimtari i shkëlqyer. Ai u rrit duke udhëtuar me karrocën e gjyshit të tij, duke u treguar zonjave të fshatit ngjarjet dhe ngjarjet e ditës, sepse sa më shumë njerëz dilnin për ta dëgjuar, aq më shumë perime shiste. Ai u rrit gjithashtu në liqenin Maggiore, ku takoi një mori personazhesh që tregonin histori. Ai e takoi Francën kur kishte zhvilluar një shpejtësi të veçantë rrëfimi. Në fakt, kemi këto kujtime familjare në të cilat ai hipën në tren për të shkuar në Milano për të studiuar dhe, gjatë udhëtimit, tregon histori të çmendura. Njerëzit garonin për t'u ulur në karrocë me të. Kur takoi Francën, Dario tashmë kishte këtë dëshirë të madhe për të treguar histori. Por pjesa teatrale, tradita, u soll nga gjyshja e tij, aq sa Dario, në një moment të caktuar në një libër, deklaroi se “të ishe me Francën ishte si të shkoje në shkollën më të mirë të dramës, sepse ajo ishte ajo që kishte kohën e duhur teatrale”. Ai kishte një shpejtësi dhe lehtësi të jashtëzakonshme në shkrim, por nëse nuk do të kishte pasur mundësinë të punonte me Francën, nuk do të kishte qenë në gjendje të përkthente një shkrim në një dramë. Pa Francën, ai ndoshta nuk do të ishte bërë Dario Fo.

Çfarë ndodhi kur dhjetë vjet më parë, pikërisht më 13 tetor 2016, Dario Fo u zhduk?

Kur ndërroi jetë edhe Dario, së bashku me disa miq shumë të ngushtë të familjes - miqtë e ngushtë të babait tim Jacopo, por edhe të Dario-s dhe Franca-s - e gjetëm veten duke menduar se çfarë duhej dhe mund të kishim bërë. Dario dhe Franca nuk kishin dashur kurrë të krijonin një fondacion gjatë jetës së tyre, as nuk donin të vendosnin çmime në emrat e tyre, por një nga problemet më të mëdha që hasëm ishte mbrojtja e arkivit tonë, tani të drejtuar nga Stefano Berdea, i cili nuk është vetëm një arkiv online, por edhe fizik, një zgjedhje e pashmangshme për të komunikuar me Ministrinë e

Kulturës dhe institucione të tjera. Franca ishte një nga të parat, në vitet 1990, që doli online me faqen e saj të internetit, pikërisht për të siguruar që materiali të ishte i arritshëm. Unë u bëra president i Fondacionit sepse isha personi në familje që merrej me të gjitha të drejtat e autorit dhe të performancës për veprat e Dario-s dhe Franca-s në të gjithë botën.

Një arkiv i madh, edhe nga një këndvështrim kohor...

Dokumenti më i vjetër daton që nga viti 1746. Familja Rame është një nga familjet më të vjetra të trupave italiane turistike; ata ishin artistë kukullash dhe marionetash, dhe ne e trashëguam arkivin falë Francës, e cila gjeti dokumente nga shtëpi të ndryshme familjare, nga vëllezërit dhe motrat e saj, si dhe nga mbesat dhe nipërit e saj. Ajo i bashkoi ato dhe rindërtoi historinë e familjes së saj, duke rrëfyer, ditë për ditë, lajmet e shesheve ku ata performonin, çfarë po ndodhte në secilin qytet dhe nëse të ardhurat nga ajo shfaqje dhuroheshin për një organizatë bamirësie lokale. Ekziston gjithashtu i gjithë dokumentacioni i formularëve të miratimit nga kryetari i bashkisë ose kryetari i bashkisë, i cili deklaronte: "Familja Rame mund të vijë dhe të performojë në sheshet tona sepse kanë referenca të mira". Arkivi ynë mban brenda tij, si trashëgimi, koleksionin e familjes Rame dhe gjithçka që Franca mblodhi dhe ruajti nga puna e saj dhe e Dario-s, gati 70 vjet të jetës së tyre së bashku, duke përfshirë gjithçka: çdo version të skenarëve, kostumeve, skenografisë. Ekziston edhe vepra piktoriale e krijuar nga Dario, i cili e përshkroi veten si piktor së pari dhe aktor së dyti.

Një moment domethënës në jetën e familjes ishte padyshim dhuna që pësoi gjyshja juaj. Si jua përshkroi ajo atë?

Ndodhi më 9 mars 1973, por unë lindi në vitin 1988. Nuk kishte asnjë përmendje për të në familjen time; e mora vesh nga gazetata. Procedurat penale përfunduan vetëm në vitin 1998, duke rezultuar në parashkrim. Mbjaj mend një gazetë në shtëpinë time që fliste për të. Kishte një kopje në banak; e hapa sepse kisha dëgjuar se kishte një artikull për gjyshërit e mi. Fillova të lexoja; mbaj mend që isha shtrirë me fytyrë përtokë në shtëpi, njësoj siç bëjnë fëmijët, ndërsa shfletoja faqet. Atëherë lexova për rrëmbimin, përdhunimin, kuptova një numër gjërash dhe fillova të bëja pyetje. I kërkova sqarime babait dhe mamit tim dhe ata më treguan se çfarë i kishte ndodhur asaj vite më parë, si dhe të gjitha betejat që kishte luftuar gjatë viteve. Të mos harrojmë se Franca Rame ishte një nga promotorët e ndryshimit në ligj që ende e konsideronte përdhunimin një krim kundër moralit dhe jo kundër personit.

A keni folur ndonjëherë për këtë?

Unë dhe gjyshja nuk folëm kurrë drejtpërdrejt për këtë, por në maj 2013 ajo mbajti një orë drame, të fundit të saj, dhe midis videove që u tregoi studentëve ishte "Përdhunimi". Ajo ishte në një karrige me rrota sepse ishte tashmë shumë e dobët. Ajo do të ndërronte jetë më 29 maj të atij viti, e ndjekur nga gjyshi i saj më 13 tetor 2016. Më kujtohet që ajo kërkoi të nxirrej nga dhoma ku po mbahej mësimi. Ajo nuk mund të duronte të shikonte, edhe pse mund të dëgjonte gjithçka nga jashtë. Pastaj, megjithatë, gjatë dy ditëve të provave me aktorët që po punonin në këtë pjesë para saj, ajo dha udhëzime se

Dario Fo merr Çmimin Nobel

si ta shtynin ose zbutnin zërin, duke i inkurajuar ato të mos e tepronin, të mos bërtisnin, të mos e theksonin shumë. Ky episod, si shumë të tjerë që ndodhën në orët e dramës, më mbetet në mendje kur duhet të autorizoj një kompani për të performuar. Puna ime, në fakt, është të vlerësoj të gjitha kërkesat, madje edhe në nivel ndërkombëtar, që vijnë nga kompanitë teatrale që vënë në skenë repertorin e Dario Fo dhe Franca Rame.

Çfarë ndryshimesh në karakter kishte midis gjyshërve tuaj?

Franca sigurisht që kaloi nëpër periudha të ndryshme; ekziston një poezi e bukur nga Stefano Benni që flet për këtë melankoli të saj, por të dy, kur dolën në skenë, ndryshuan plotësisht. Në pjesën e fundit të jetës së saj, ajo ishte e trishtuar jo sepse ishte e natyrshme trishtim, por sepse nuk mund të aktronte më. Dario, nga ana tjetër, ishte pikërisht siç e shihje në skenë: një person i hapur që donte të bisedonte me të gjithë: bënte pyetje, ishte kurioz, fliste me të gjithë, pa bërë dallime. Kur isha me ta, gjithmonë kishte kaq shumë njerëz që i ndalonin për t'i përshëndetur, për t'u kërkuar një autograf; në restorant, njerëzit u afroreshin për t'u bërë pyetje dhe ata ishin gjithmonë të disponueshëm. Ata thoshin: «Ne jemi ata që jemi falë njerëzve që na duan, kështu që respekt i madh për të gjithë.»

Çfarë shembulli njerëzimi ishin Dario dhe Franca, dhe çfarë ju lanë ata?

shtëpi gjithmonë përfshinin ndihmën e atyre që nuk mund të përballonin, atyre me probleme, duke dëgjuar, duke e bërë zërin tënd të disponueshëm. Sepse ndoshta je mjaft me fat që ke zërin tënd më të fortë se të dikujt tjetër.

Sa rëndësi kishte shembulli dhe historia e Dario-s dhe Francës për fëmijët tuaj?

Do të thoja shumë. Vajza ime e madhe, e cila tani është 20 vjeç, pati fatin t'i njihje. Binjaket 8-vjeçare do t'i njohin nëpërmjet kujtimeve që do të jemi në gjendje t'ua kalojmë atyre nëpërmjet asaj që bëjmë dhe do të bëjmë. Vajza ime ishte e vogël kur ata ishin ende gjallë; ata ishin stërgjyshër të jashtëzakonshëm, gjithmonë të pranishëm. Në fund të fundit, puna jonë përzihet me jetën e përditshme. Ne kemi një kompani teatri sepse jemi të gjithë bashkë, të gjithë punojmë së bashku; unë dhe burri im punojmë së bashku, kështu që nuk ka kurrë shumë dallim midis të dyjave. Vajza ime, megjithatë, nuk do të ndjekë teatrin; ajo dëshiron të bëhet regjisore filmi.

A jeni ndjerë ndonjëherë ndryshe nga fëmijët e tjerë, shokët e shkollës apo miqtë vetëm sepse keni mbiemrin e një fituesi të Çmimit Nobel?

Sigurisht, gjithmonë e kam parë veten ndryshe, por jo në një mënyrë të shkëputur dhe arrogante. Fokusi ishte i ndryshëm në jetë, por edhe në të qenit grua, si Franca. Ne u rritëm për të qenë modeste, për të mos marrë merita për diçka që nuk është e jona. Gjithmonë kishte një rregull: "Duhet të provosh vlerën tënde, jo që je e denjë pavarësisht sepse je mbesa e". Kjo ka qenë absolutisht gjithmonë një gur themeli i jetës sonë. Mjafton të them se babai im, në vitet e tij të para si karikaturist, e nënshkruante emrin e tij ndryshe, Giovanni Karen, pikërisht për të shmangur lidhjen me një emër të famshëm dhe për t'u konsideruar vetëm për atë që vllente. Unë ndiqja rrugë të ndryshme nga njerëzit e moshës sime, por kjo ndodhte sepse, duke pasur një vajzë shumë më të re se mesatarja, kisha përgjegjësi të tjera dhe duhej të bëja zgjedhje.

Dhe çfarë mori babai juaj, Jacopo, nga prindërit e tij?

Është një përzjerje e këndshme e të dyjave. Padyshim edhe kokëfortësia e tij, dëshira për të zbuluar të vërtetën në histori, në të gjitha historitë, kurioziteti. Dhe aftësia për të rrëfyer atë që zbulon.

Çfarë lloj mesazhi do të dëshironit të përcillnit, i frymëzuar nga ajo që ju kanë lënë gjyshërit tuaj?

Ne punojmë shumë për t'ua bërë të njohura ato të rinjve të sotëm, për të vazhduar të theksojmë nevojën për të mbetur njerëzorë dhe për të pasur respekt për të tjerët. Një mesazh që do t'ua dërgoja edhe shumë të rriturve, në të vërtetë. Do të ishte mirë të ringjallnim një zakon të vjetër, kur përshëndeteshim në rrugë edhe pa e njohur njëri-tjetrin, bazuar në besim. Kemi harruar vlerën e marrëdhënieve fqinjësore, duke u ndjerë sikur të gjithë ishim armiq. Buzëqeshnim më shumë, siç bënin gjithmonë gjyshërit e mi kur takonin njerëz. Isha i vogël, por e mbaj mend, dhe kur ato imazhe rishfaqen, zemra ime buzëqesh.

Karikaturë nga Arben Mexsi

